

Тема 1. Поняття, система та значення Особливої частини кримінального права

1. Поняття та значення Особливої частини кримінального права

Поняття та значення Особливої частини кримінального права. Кримінальне право України (як і Кримінальний кодекс) складається з двох органічно, системно та нерозривно пов'язаних частин: Загальної та Особливої. Загальна частина Кримінального кодексу України містить визначальні норми загального значення; їх дія поширюється на всі приписи Особливої частини Кодексу. Ці норми визначають:

- завдання Кримінального кодексу;
- підстави кримінальної відповідальності;
- чинність Кримінального кодексу щодо діянь, вчинених на території України та за її межами;
- чинність кримінального закону у часі;
- поняття злочину;
- форми вини;
- обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння;
- стадії вчинення злочину;
- співучасть у злочині;
- види покарань,
- загальні засади призначення покарання;
- погашення та зняття судимості тощо.

Суть і призначення норм Загальної частини Кодексу виявляються лише в органічній єдності з положеннями його Особливої частини.

Особлива частина кримінального права являє собою сукупність норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів і визначають ознаки складів цих злочинів, а також вказують на види покарань за скоєння цих злочинів, крім цього Особлива частина кримінального права вивчається як галузь права, практична і навчальна дисципліна, а також як галузь правової науки, що вивчає закономірності злочинності та покарання.

Якщо в нормах Загальної частини кримінального права міститься загальне поняття злочину, дається перелік видів покарань, і встановлюються загальні принципи призначення і звільнення від кримінальної відповідальності і

покарання, то в нормах Особливої частини називаються, які конкретно діяння є суспільне небезпечними і злочинними і які конкретно покарання з установлених нормами Загальної частини можуть призначатися за здійснення цих злочинів.

Предметом навчальної дисципліни Особливої частини кримінального права є:

- розкриття змісту норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за окремі злочини і визначальні ознаки скла дів цих злочинів і з'ясуванню передбачених за них покарань;

- вивчення судової практики із кваліфікації злочинів та практика боротьби зі злочинністю, здійснюваної правоохоронними органами на основі застосування норм кримінального законодавства;

- наукові основи кваліфікації злочинів;

- окремі інститути Особливої частини кримінального законодавства іноземних держав, аналіз законодавства і основних положень кримінально-правової науки зарубіжних країн;

- історичний аналіз розвитку інститутів Особливої частини кримінального права України.

За правильним відношенням до вивчення норм Особливої частини кримінального права необхідним є встановлення особливостей складів окремих злочинів, передбаченими цими нормами, теорією і судовою практикою. Це прийнято називати *юридичним аналізом складу злочину*.

Склад злочину – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільне небезпечне діяння як злочинне.

Елементи складу злочину – це компоненти, первісні складові системи “склад злочину”. Вони входять в чотири підсистеми складу злочину, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Підсистема “об'єкт”, який розуміється як об'єкт злочину і об'єкт кримінально-правової охорони, включає в себе суспільні відносини, соціальні інтереси, їх перелік дається в КК, його задачах, в найменуваннях розділів особливої частини КК. Інша ознака об'єкта, як підсистеми складу злочину, зв'язана з суттю об'єкта як мішені злочинного посягання, збитковістю соціальних інтересів. Об'єкти складу злочину, а не інші об'єкти, потерпають від посягань.

Підсистема складу “об’єктивна сторона” включає в себе елементи з описаними в диспозиціях кримінального закону ознаками діяння, тобто дії чи бездії, що посягає на той чи інший об’єкт, і завдає йому шкоди. До неї відносяться також атрибути зовнішніх актів діяння, як місце, спосіб, обстановка, знаряддя, місце споєння злочину та ін.

Підсистема складу “суб’єкт злочину” описує такі ознаки, як фізичні якості злочинця – його вік, психічне здоров’я (осудність). В деяких складах злочину суб’єктом злочину виступає спеціальна особа, наприклад посадова особа, військовослужбовець.

Нарешті, четверта, остання *підсистема складу “суб’єктивна сторона”*, включає такі елементи, як вина, мотив, ціль, емоційний стан (наприклад афект).

Всі чотири підсистеми з чотирма елементами складу злочину органічно взаємозв’язані і взаємодіють. Детально підсистеми складу злочину та їх взаємозв’язок ми розглянемо в наступних лекціях.

Склад злочину – це юридична модель злочинної поведінки, сукупність юридичних ознак, тобто ознак, встановлених лише законом, які характеризують діяння з об’єктивної та суб’єктивної сторони.

Правильне розуміння того чи іншого складу конкретного злочину можливо лише при правильному з’ясуванні особливостей, які властиві об’єкту, об’єктивній стороні, суб’єкту, суб’єктивній стороні цього складу злочину. З’ясування складів конкретних злочинів необхідно проводити з вивченням не лише нормативного матеріалу, але і залучення й узагальнення судової практики.

Особлива частина кримінального права має дуже важливе значення для здійснення правосуддя. Це обумовлюється насамперед тим, що відповідно до законодавства кримінальної відповідальності і визнання особа винним за кримінальним правом необхідно встановити, що в скоєному особою діянні є ознаки складу визначеного злочину. Встановленні в діянні особи ознаки складу визначеного злочину і є таким чином, юридичною матеріальною підставою кримінальної відповідальності цієї особи.

2. Система Особливої частини КК України.

Система Особливої частини кримінального права – це об’єднання норм, що передбачають відповідальність за окремі злочини, в групи по ознаках

спільності родового об'єкта посягання, а також порядок розташування норм усередині кожної групи.

В основу розподілу Особливої частини на глави в науці кримінального права покладений об'єкт злочину, а саме родовий об'єкт, тобто об'єкт однаковий для значної групи злочинів, що відрізняються подібними рисами суспільної небезпеки. З цього випливає і відома подібність кримінально-правових мір боротьби з цими злочинами і їхнього попередження.

При виділенні деяких груп злочинів крім їхнього родового об'єкта враховуються також особливості суб'єкта злочинів і інші обставини, що характеризують ці злочини (військові, посадові злочини і т.д.).

Головною функцією Кримінального кодексу України (так саме, як і кримінального права), головним його суспільним призначенням є функція захисту найбільш важливих суспільних відносин. Засобом захисту суспільного правопорядку є встановлення в Особливій частині Кримінального кодексу України вичерпного переліку суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, та встановлення до осіб, що їх вчинили, кримінального покарання.

У КК України прийнята наступна система Особливої частини:

Злочини проти основ національної безпеки України (Розділ I КК України)

Злочини проти життя та здоров'я особи (Розділ II КК України) Злочини проти волі, честі та гідності особи (Розділ III КК України)

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (Розділ IV КК України)

Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (Розділ V КК України) Злочини проти власності (Розділ VI КК України) Злочини в сфері господарської діяльності (Розділ VII КК України)

Злочини проти довкілля (Розділ VIII КК України) Злочини проти громадської безпеки (Розділ IX КК України) Злочини проти безпеки виробництва (Розділ X КК України) Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (Розділ XI КК України)

Злочини проти громадського порядку та моральності (Розділ XII КК України)

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (Розділ XIII КК України)

Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (Розділ XIV КК України)

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (Розділ XV КК України)

Злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (Розділ XVI КК України)

Злочини у сфері службової діяльності (Розділ XVII КК України)

Злочини проти правосуддя. (Розділ XVIII КК України)

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (Розділ XIX КК України)

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX КК України)

Відповідно до теорії держави і права за змістом всі норми Особливої частини можна розділити на три групи: *заборонні, роз'яснювальні і заохочувальні*.

Більшість складають заборонні норми, що забороняють визначені вчинки людей: злочинні дії чи бездіяльність під погрозою застосування особливого виду державного примусу - кримінального покарання.

Роз'яснювальні норми роз'яснюють визначені поняття, розкривають зміст термінів, що вживаються у КК. Так у ст. 415 КК визначається поняття військового злочину.

На підставі заохочувальних норм, що містяться в КК, особа, яка скоїла злочин, звільняється від кримінальної відповідальності при наявності визначених умов, що свідчать про його каяття (наприклад, ч. 2 ст. 111 КК "Державна зрада"). Заохочувальні норма мають важливе значення для попередження і припинення відповідних злочинів, стимулювання посткримінальної поведінки, що свідчить про втрату особою суспільної безпеки.

3. Поняття кваліфікації злочинів, її значення. Значення правильної

кваліфікації злочинів.

В науці кримінального права поняття кваліфікації злочинів вживається в значенні:

1. Кваліфікація як визначений аналітичний логічний процес діяльності тієї чи іншої особи по встановленню тотожності конкретного розглянутого випадку ознакам складу злочину.

2. Кваліфікація як визначена правова оцінка суспільне небезпечного діяння.

Під відповідністю в даному випадку мається на увазі щось інше, чим однаковість порівнюваних різнопорядкових явищ абстрактної норми кримінального закону і соціального явища – закон абстрагований від індивідуальності. Він виражає лише найбільш типові ознаки злочину визначеного типу, що дозволяють обмежувати його від інших злочинів, а злочин, звичайно багатший за його зміст. Якщо ознаки складу злочину, що містяться в діянні, збігаються з ознаками складу юридичної норми, то це і буде означати те, що необхідно і достатньо для кваліфікації злочину – його кримінальне правове оцінки.

Диспозиції статей Особливої частини КК встановлюють юридичні ознаки, що у сукупності характеризують визначене суспільне небезпечне діяння як злочинне і кримінальне каране. Однак диспозиції статей Особливої частини КК не містять всіх ознак складів. Деякі з цих ознак відображені у Загальній частині КК, тому що такі ознаки відносяться до всіх чи більшості складів злочинів, закріплених в Особливій частині. Наприклад, у статтях Особливої частини нічого не говориться про такі ознаки складів злочинів як вік, осудність – про ці ознаки складів вказується в ст. 22 та 19 КК України.

У ст. 14 і 15 КК дається характеристика готування і замаху, а в ст. 26 – 28 КК – співучасті, тому склад кожного злочину складається з ознак, що описані як в Особливій частині КК, так і в Загальній, що ще раз свідчить про їхню нерозривну єдність.

Застосовуються відповідні статті КК на основі з'ясування ознак окремих складів злочинів. Причому при застосуванні норм Особливої частини чітко виявляються *функції складу злочину*: фундаментальна, розмежувальна і гарантійна.

Фундаментальна функція складу злочину полягає в тому, що склад злочину виступає в якості законної, єдиної необхідної і достатньої підстави

кримінальної відповідальності; кримінальної відповідальності підлягає лише особа, в діянні якої містяться ознаки складу злочину, встановлені в кримінальному законі; ці ознаки необхідні для кримінальної відповідальності, без них вона виключається У той же час установлення цих ознак вичерпує склад – тобто їх досить для матеріальної юридичної підстави кримінальної відповідальності.

Розмежувальна функція складу злочину в тому, що ознаки складу обмежують один склад від іншого чи від інших діянь, що не є злочинами. Якщо буде встановлено, що особа повідомила в органи прокуратури свідомо помилкові відомості про здійснення будь-ким злочину, його дії кваліфікуються як “Завідомо неправдиве повідомлення про злочин”, тобто за ст. 383 КК України. Якщо такі вигадки про потерпілого поширюються в трудовому колективі, це становить наклеп, за що кримінальна відповідальність новим КК не передбачена, а питання відповідальності вирішується в цивільно-правових відносинах. Якщо буде встановлено, що розповсюджені особам ганебні потерпілого відомості не були помилковими, відповідали дійсності, наклепом це не буде, тому що взагалі відпадає така ознака як протиправність діяння й особа не може бути притягнута до будь-якої відповідальності.

Гарантійна функція складів злочину реалізується шляхом опису точних складів злочинів та їхніх ознак, чим законодавець гарантує громадянам захист від необґрунтованого залучення до кримінальної відповідальності. Склад злочину являє собою законодавчу модель кваліфікації злочину. За допомогою кваліфікації злочину встановлюється відповідність скоєного особам суспільне небезпечного діяння складу, що описаний в законі, дається юридична оцінка вчиненого діяння. Тому скоєне має бути кваліфіковано в точній відповідності з законом, що передбачає кримінальну відповідальність за це діяння, і ніякі відступи від цієї вимоги не припустимі.

Правильна кваліфікація злочинів має велике значення для зміцнення законності й охорони правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів громадян. У той же час, невірна правова і соціально-політична оцінка діяння, невірне уявлення про характер і ступінь суспільної небезпеки зовсім неприпустимі при кваліфікації діяння, що не містить ознак складу злочину, як злочинного. Це може привести до осуду особи, не винної в скоєнні злочину. Не менш шкідливі Наслідки протилежного характеру, коли в злочинних діях не вбачають ознак складу злочину.

Зустрічаються і такі помилки, коли злочинному діянню дається невідповідна кваліфікація. При цьому діянню надається не тільки неправильна юридична, а ще й невірна соціально-політична і моральна оцінка. Якщо, наприклад, особливо злісне хуліганство замість ч. 4 ст. 296 КК кваліфіковано за ст. 128 “Погроза вчинити вбивство”, то це означає не тільки помилкове застосування кримінального закону, але і те, що тяжкий злочин розцінюється як такий, що не являє великої суспільної небезпеки. Адже особливо злісні хуліганства карають позбавленням волі на термін до семи років, а погроза вбивством – обмеженням волі до двох років. Тобто, помилка в кваліфікації призводить і до неправильного призначення покарання, вона тягне за собою невідповідні суспільній небезпечності вчиненого негативні правові наслідки.

Виявивши в справі фактичні обставини, яким належить надати кримінально-правову характеристику, необхідно:

- знайти і точно усвідомити ознаки конкретного складу злочину у відповідній нормі Особливої частини КК,
- потім підібрати норму кримінального закону, установити відповідність вчиненого особою діяння ознакам складу описаного в законі та вимогам Загальної частини КК.

Кваліфікація злочину – це єдина ланка між фактично вчиненим суспільне небезпечним діянням і складом злочину, якому це діяння відповідає. Кваліфікація пропонує точний юридичний аналіз елементів складу: об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта, суб’єктивної сторони. Правильне встановлення елементів складу і їхніх ознак є необхідною передумовою точної кваліфікації скоєного діяння. У відносно простих випадках при доброму знанні закону, досвідчений юрист уже при вивченні кримінальної справи може відразу ж зробити висновок про кваліфікацію злочину, без детального зіставлення виявлених обставин з нормою закону. Але як показує практика, це може послужити причиною помилок у зв’язку з відсутністю глибокого аналізу необхідних ознак складу, їхнього зіставлення з фактичними обставинами справи.

Важливе значення має встановлення суспільних відносин, яким дане діяння заподіює безпосередню шкоду, тобто визначення об’єкта злочину. У злочинах, що мають свій предмет, його з’ясування дає можливість правильно усвідомити й об’єкт злочину.

Так, розкрадання наркотичних засобів, що є предметом злочину, передбаченого ст. 315 КК України свідчить і про те, що об’єктом даного злочину

виступає встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, а також народне здоров'я. Для визначення об'єкта злочину в ряді випадків істотне значення мають ознаки особи, що потерпіла від злочинного посягання. Наприклад, потерпілими при погрозі, зазначеній у ст. 354 КК можуть бути лише працівники міліції та їх близькі родичі, а сама погроза має бути пов'язаною з діяльністю працівників міліції з виконання своїх службових обов'язків. Тому об'єкт даного злочину – нормальна діяльність органів міліції, а також здоров'я та майно зазначених осіб.

Для кваліфікації злочину важливо також установити ознаки, що утворюють об'єктивну сторону даного конкретного складу злочину. У переважній більшості вони прямо позначені в диспозиції відповідних статей КК. Наприклад, для кваліфікації злочину за ст. 185 КК України як крадіжки, необхідно встановити, що особа вчинила таємне викрадення, тобто таємно незаконно привласнила чуже майно. Важливе значення для правильної кваліфікації вчиненого має і з'ясування чи є злочин закінченим або діяльність особи перервана на стадії готування чи замаху на злочин.

Для визначення об'єктивної сторони складу злочину особливе значення має встановлення суспільне небезпечних наслідків, що впливають на кваліфікацію злочинів. Заподіяння потерпілому у результаті порушення правил безпеки руху тяжкого тілесного ушкодження слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 286 КК, що передбачає саме такі наслідки. В злочинах з матеріальним складом також необхідно встановлювати причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали.

У ряді випадків при кваліфікації за об'єктивною стороною злочинів визначальне значення для правильної кваліфікації мають: спосіб, місце, час і обставини вчинення діяння. Так, доведення до самогубства чи замах на нього може бути кваліфіковане за ст. 120 КК України, якщо воно скоєно шляхом жорстокого поводження з потерпілим чи систематичного приниження його людської гідності. Незаконне полювання, скоєне в заповідних місцях у заборонений час, можна кваліфікувати за ст. 254 КК України.

Для правильної кваліфікації необхідно також встановлення ознак суб'єктивної сторони злочину: вини, мотивів і мети діяння. Так, тяжке тілесне ушкодження, скоєне навмисно, кваліфікується за ст. 121 КК, а необережне його спричинення – за ст. 128 КК. Посадове зловживання скоєне з корисних мотивів та іншій особистій зацікавленості може кваліфікуватися за ст. 364 КК України.

Для встановлення складу розбою необхідно встановити, що напад на потерпілого відбувався з метою заволодіння майном (ст. 187 КК).

Нарешті, правильна кваліфікація передбачає чітке встановлення ознак суб'єкта злочину. Так, за крадіжку може бути притягнуто до кримінальної відповідальності особу, що досягла 14 років. Для кваліфікації шпигунства необхідно, щоб злочин був скоєний іноземним громадянином чи особою без громадянства.

Таким чином, врахування всіх ознак, що характеризують кожен елемент складу злочину, має вирішальне значення для кваліфікації злочину, обранні відповідної норми КК, де даний склад описаний. Тут можливі серйозні утруднення, особливо у випадках коли:

- 1) діяння містять ознаки двох чи більш складів злочину;
- 2) одне і теж діяння описано двома чи більше нормами Особливої частини.

У першому випадку необхідно кваліфікувати вчинене за правилами множинності злочинів. Друга ситуація являє собою конкуренцію кримінально-правових норм.

Теорією кримінального права і судовою практикою кримінального судочинства напрацьовані спеціальні правила кваліфікації. Зазвичай ці правила опановуються студентами-правознавцями під час вивчення спецкурсу “Кваліфікація злочинів”. Однак, основні з них необхідно знати в межах дисципліни “Кримінальне право”. Розглянемо деякі з них.

При сукупності злочинів необхідно щоб, кожне з діянь, які входять до неї, одержало самостійну кваліфікацію. Наприклад, як що особа вчиняє хуліганські дії та наносить потерпілому ножеві поранення, що спричиняють тяжке тілесне ушкодження, то вчинене підпадає під ознаки двох статей КК – ст. 296 та ст. 121. Кваліфікація таких дій лише за ст. 296 чи ст. 121 була б невірною, тому що не відображала б всіх ознак скоєного в повному обсязі. При кваліфікації злочинів за сукупністю варто мати на увазі, що в ряді випадків законодавець конструює так звані складні злочини, поєднуючи в одному складі злочину два і більше самостійних склади.

На відміну від сукупності злочинів, при конкуренції кримінально-правових норм одне ж те саме діяння підпадає під ознаки двох чи більш статей КК, причому одна з них описує його в узагальненому виді, а інша виділяє

індивідуальні ознаки скоєного і відображає ступінь його суспільної небезпеки. Так, навмисне знищення коштовного музейного експоната підпадає одночасно під ознаки ст. 194 КК, що передбачає відповідальність за навмисне знищення чи пошкодження чужого майна і ст. 298 КК, що встановлює відповідальність за навмисне знищення або пошкодження пам'ятників історії та культури. Ст. 194 КК є загальною нормою, а ст. 298 КК України – спеціальною, вона більшою мірою відображає індивідуальні особливості вчиненого злочину. Такі правові ситуації зустрічаються досить часто.

Для правильної кваліфікації неоціненне значення має роз'яснювальні положення Постанов Пленуму Верховного суду України, який узагальнює правозастосовчу практику судів України, дає тлумачення відповідних норм КК, виробляє рекомендації з кваліфікації злочинів. Це так називані стандарти кваліфікації, що забезпечують однакове застосування закону. Особливе значення мають керівні роз'яснення Пленумів Верховного Суду України за окремими категоріями справ: розкраданням майна, вбивствам, хабарництву й ін. Вони дають вказівки стосовно кваліфікації конкретних видів злочинів, якими мають обов'язково керуватися всі правоохоронні органів, що застосовують кримінальний закон.

4. Процес кваліфікації злочинів, його етапи.

Правильна кваліфікація злочину має відповідати певним критеріям з обов'язковим дотриманням низки умов.

Перше полягає в тому, що для тимчасового застосування конкретної норми Особливої частини варто з'ясувати її соціально-політичний зміст. Визначальним при цьому є родовий об'єкт посягання. Саме він вказує, яким суспільним відносинам заподіяна шкода даним діянням, вказує на ступінь суспільної небезпеки діяння, що дозволяє з'ясувати в якій главі Особливої частини КК розміщена норма, яка передбачає відповідальність за вчинене суспільне небезпечне діяння.

Друге – ознаки складу злочину в скоєному діянні повинні точно і цілком відповідати ознакам складу злочину, описаним у нормі Особливої частини КК.

Суть третьої умови в тім, щоб установити відповідність всіх без винятку ознак складу злочину в скоєному діянні ознакам складу злочину, зазначеним у конкретній нормі Особливої частини. Ця вимога особливо важливою є тому, що

іноді в діянні особи встановлюються ознаки, передбачені не однією, а кількома нормами.

Складності для кваліфікації являють такі випадки, коли на особа вчиняє так званий складений (складний) злочин.

У практичній діяльності слідчого, дізнавача, суду процес кваліфікації злочинів триває під час слідства, судового розгляду кримінальної справи. Перше загальне уявлення слідчого або судді про можливу кваліфікацію злочинів змінюється, неодноразово перевіряється. Тому процес кваліфікації злочинів можна розділити на визначені етапи.

Перший етап кваліфікації пов'язаний з порушенням кримінальної справи і починається з побудови версій. Проаналізувавши отримані дані, слідчий повинен вирішити: якому складу злочину вони можуть відповідати. У постанові про порушення кримінальної справи має бути обов'язково зазначена стаття КК, за ознаками якої ця справа порушується. Зрозуміло, що дана кваліфікація є попередньою, повинна бути перевіреною подальшим розслідуванням. Попередня кваліфікація в подальшому може змінюватися.

Другий етап кваліфікації можна сформулювати як реалізацію притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 132 КПК). Для пред'явлення обвинувачення вже не досить одного елементу злочину, необхідно з'ясувати фактичні ознаки об'єкту, об'єктивної, суб'єктивної сторони злочину, а також суб'єкту за конкретним складом або кількома складами злочину. Це конкретне уявлення слідчого про наявність в діянні особи складу злочину офіційно оформлюється постановою про притягнення як обвинуваченого. Але і вона не є остаточною. Остаточна кваліфікація вчиненого особою має бути проведена суддею в судовому розгляді справи і визначена у вирокі.

Правильна остаточна кваліфікація має дуже важливе значення. Вона є неодмінною умовою дотримання принципу законності, дотримання прав і законних інтересів громадян. Правильна кваліфікація забезпечує індивідуалізацію і справедливість застосування покарання до особи, що скоїла злочин. Тільки при вірній кваліфікації вчиненого може бути успішно досягнена мета покарання. Невірна кваліфікація може привести до призначення особі або необгрунтовано м'якого, або надмірно суворого покарання.

Вірна кваліфікація – важлива гарантія забезпечення прав обвинувачуваного та засудженого. Застосування не тієї норми, що необхідно

було застосувати в деяких випадках тягне не лише призначення несправедливого покарання, але і породжує чимало негативних правових наслідків для засудженого.

До їхнього числа можуть зокрема відноситися незастосування умовно-дострокового звільнення від покарання, призначення більш строгого режиму відбування позбавлення волі і т.ін.

Правильна кваліфікація злочинів дозволяє більш повно здійснювати виховну функцію правосуддя, а також сприяє правильному з'ясуванню стану злочинності як у цілому по країні, так і в окремих регіонах.

Основні *вимоги* до кваліфікації:

- кваліфікація злочину має бути чіткою і повною;
- не можна навмисно застосувати більш тяжкий закон, який передбачає за діяння призначення більш суворого покарання (так звана кваліфікація з запасом);
- не можна тлумачити кримінальний закон з розпоширенням, якщо це не йде на користь обвинуваченому;
- якщо є сумнів в точності кваліфікації (якщо цей сумнів не можна усунути іншим шляхом), кваліфікація настає за більш м'яким кримінальним законом.

Тема 2. Злочини проти основ національної безпеки України

1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України.

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, в тому числі і з такими небезпечними злочинами, як вбивства, зґвалтування, розбої та ін. Тому в КК статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подано в першому розділі Особливої частини.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави (ст. 1 Конституції України).

Це дає підставу для визнання цих злочинів найбільш небезпечними і віднесення їх законодавцем, як правило, до особливо тяжких або тяжких злочинів. Важливість родового об'єкта цих злочинів визначає значною мірою і специфіку їх об'єктивних та суб'єктивних ознак.

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчинюються шляхом активної поведінки – дії. При цьому законодавець конструює більшість із них як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). Деякі з цих злочинів конструюються як усічені склади – момент їх закінчення переноситься на такі дії, що становлять попередні стадії вчинення злочину – готування чи замах. Наприклад, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 (готування), розглядається як закінчений злочин; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство.

Висока небезпека цих злочинів відбивається і в їх *суб'єктивних ознаках*: всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є і мета – заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що *злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України.*

До їх числа законодавець відносить дії: спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст.

110); державну зраду (ст. 111); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114).

2. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 ККУ).

Злочин передбачений ст. 109 посягає на суспільні відносини, що утворюють дві головні складові держави – конституційний лад України і державну владу, що і складає безпосередній об'єкт злочину. Суспільна небезпечність цього злочину полягає у прагненні винної особи (винних осіб) всупереч ч. 2 ст. 5 КУ узурпувати державну владу. Конституційний лад України – це закріплені Конституцією України повновладдя народу, суспільний і державний устрій, рівність усіх націй і народностей, права і свободи громадян.

Об'єктивними проявами вчинення злочину, передбаченого ст. 109 ККУ:

- насильницькі дії, вчинювані з метою зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто застосування сили чи зброї для захоплення важливих державних об'єктів (засобів зв'язку, транспорту, банків, засобів масової інформації тощо);
- змова про насильницьке повалення конституційного ладу або про насильницьке захоплення державної влади – тобто складання угоди між певною кількістю осіб для здійснення насильницького повалення в Україні конституційного ладу або насильницького захоплення державної влади;
- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення в Україні конституційного ладу або насильницького захоплення державної влади – будь-які публічні виступи (в газетах, по радіо, телебаченню, на мітингах, під час масових демонстрацій, на інших зібраннях людей) із закликом такого змісту;
- розповсюдження матеріалів (листівок, листів, газетних статей, книжок, гасел, звернень тощо) із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або насильницького захоплення державної влади.

Злочин, передбачений ст. 109 КК, містить формальний склад (достатньо самих лише дій) злочину, і тому він вважається закінченим з моменту вчинення вказаних у диспозиціях частин 1, 2 і 3 злочинних дій, незалежно від настання наслідків, до яких прагнули злочинці.

Поняття, види і загальна характеристика особливо небезпечних злочинів проти держави.

Згідно з Конституцією України (ст. 3) українська держава є утворенням, зміст і спрямованість діяльності якого визначають права і свободи людини та їх гарантії. Іншими словами, українська держава існує для захисту людини, передусім кожного громадянина України, його прав і свобод. Якщо держава здійснює керівництво суспільством в інтересах народу, ефективно керує загальносуспільними справами, вона також має право на захист.

Підрив суверенітету, незалежності держави, демократії в Україні, дії, спрямовані проти України як соціальної і правової держави можуть спричинити значної шкоди її конституційному ладу, тому посягання на ці блага мають високий ступінь суспільної небезпечності як для держави, так і для суспільства і кожного його окремого члена.

В зв'язку з цим особливо небезпечні злочини проти держави посягають не тільки на безпеку держави, а й на національну безпеку загалом, яка, відповідно до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України.

Таким чином, родовим *об'єктом* особливо небезпечних злочинів проти держави є *безпека держави в різних її сферах*, а основним безпосереднім об'єктом кожного окремого особливо небезпечного злочину проти держави – безпека держави в тій чи іншій її сферах. При цьому, залежно від спрямованості конкретного суспільне небезпечного діяння, основний безпосередній об'єкт злочину може мати різний – більш чи менш широкий зміст. Скажімо, таким об'єктом при диверсії *держави* суб'єкт загальний: будь-яка осудна особа, що на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Характерною рисою суб'єктивної сторони особливо небезпечних злочинів проти держави є те, що будь-який із них вчинюється з *прямим умислом*. Крім того, для більшості із цих злочинів характерною є *мета ослабити* українську державу.

Ослабити державу означає знизити її економічний, науково-технічний, військовий потенціал тощо. Закон не вимагає, щоб на меті у винного було істотне ослаблення держави. Зазначена мета може бути досягнута навіть за умови незначного впливу на той чи інший потенціал держави, і тому на перший план тут виступає не фактичний результат, а саме ставлення особи до держави – до її суверенітету, конституційного ладу, існуючої державної влади тощо. Це підтверджується й тим, що, як вказувалось вище, майже всі особливо небезпечні злочини проти держави сконструйовані як злочини з формальним складом.

Суб'єктивна сторона злочину – є умисною, і умисел лише прямий, оскільки метою вчинення злочину є зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто злочинці прагнуть насильницьки змінити чи повалити в Україні конституційний лад або насильно захопити державну владу. Ці злочинні наслідки є метою вчинених суб'єктом діянь, а тому суб'єкт бажає їх настання, дії з прямим умислом.

Мотивами цього злочину можуть бути різні спонукання (кар'єризм, корисливість, помста, др.), але істотно юридичного значення вони не мають, оскільки не впливають на підстави відповідальності та кваліфікацію злочину.

Суб'єктами відповідальності є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, яким на момент вчинення злочину виповнилось 16 років.

У разі вчинення громадянином України, злочину передбаченого ст. 109 КК, за завданням іноземної держави, іноземної організації або їх представників, кримінальна відповідальність настає за сукупністю злочинів передбачених ст. ст. 109 і 111 КК.

Частина 3 ст. 109 КК передбачає відповідальність за дії, якщо вони вчинені:

- особою, яка є представником влади; повторно; організованою групою;
- з використанням засобів масової інформації.

Представник влади – особа, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями, тобто в межах своїх повноважень має право віддавати обов'язкові для виконання іншим фізичним та юридичним особам накази, розпорядження, вказівки не тільки в рамках відомства, представником якого вона є, але і поза ним (депутати віх рівнів, співробітники правоохоронних органів, судді, прокурори, пожежні інспектори).

Повторним треба вважати злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила такий же злочин, за котрий вона до кримінальної відповідальності не притягувалася, якщо не закінчився строк давності: або, якщо злочин скоєний після відбуття покарання за перший, коли судимість не погашена і не знята відповідно до закону. Злочин визнається скоєним організованою групою (вимог ст. 28 п. 3 КК) якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого

всім учасникам групи. Використання засобів масової інформації – це використання друкованих засобів масової інформації (газет, журналів, бюлетенів) або аудіовізуальних ЗМІ (радіомовлення, телебачення, кіно-, звукозапису).

3. Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 ККУ).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини щодо забезпечення територіальної цілісності й недоторканності України в межах встановлених кордонів. Територіальна недоторканність України є невід'ємною складовою її самостійності та незалежності. Частина 3 ст. 2 Конституції України проголошує, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про державний кордон України” державний кордон – це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає різні діяння: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Зміст цих діянь аналогічний діям, передбаченим ст. 109. Відмінність лише у тому, що ст. 110 не вимагає, щоб ці дії мали насильницький характер.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, що поєднаний зі *спеціальною метою* змінити межі території або державного кордону України.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідальність за ч. 2 ст. 110 настає за наявності хоча б однієї з указаних у ній кваліфікуючих ознак: 1) вчинення злочину особою, яка є представником влади; 2) повторно, тобто вчинення таких дій хоча б удруге; 3) за попередньою змовою групою осіб, тобто вчинення його спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (див. Ч. 2 ст. 28); 4) якщо дії поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, тобто з метою викликати вороже ставлення до осіб іншої національності або расової належності.

Частина 3 ст. 110 передбачає особливо кваліфікуючий склад злочину – це дії, передбачені частинами 1 або 2 статті 110, які призвели до загибелі людей чи

інших тяжких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення важливих об'єктів, пошкодження життєзабезпечувальних комунікацій та ін.).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 110 – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 110 – обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 110 – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

4. Державна зрада, умови звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 111 ККУ).

Державна зрада посягає на державний суверенітет України, на її територіальну недоторканність, обороноздатність і державну безпеку.

Спрямованість цього злочину на головні засади державної незалежності України визначає його суспільну небезпечність і тяжкість можливих наслідків.

Найбільшу небезпеку злочин може становити в умовах загострення з тих чи інших причин міжнародної обстановки або в умовах воєнного часу, або збройного конфлікту.

Характер його суспільної небезпеки безпосередньо пов'язаний зі спільною підривною діяльністю іноземної держави, іноземної організації або їх представників проти України з використанням державного зрадника – громадянина України в діяннях, спрямованих проти зовнішньої та внутрішньої безпеки держави. *Державний суверенітет України* – це незалежність, самостійність і верховенство державної влади в межах її території та самостійність і рівноправність у міжнародних відносинах.

Територіальна недоторканність України – це непорушність державного кордону України, непорушність її території. Обороноздатність України – це боєздатність Збройних Сил України, їх готовність до захисту України від посягань на її незалежність і територіальну цілісність.

Безпосередній об'єкт злочину – суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України.

Суверенітет – це невід'ємне право держави самостійно вирішувати всі питання внутрішньої та зовнішньої політики.

Територіальна недоторканність – це цілісність і неподільність території держави в існуючих кордонах.

Обороздатність – ступінь підготовленості держави до захисту від зовнішньої агресії. Це сукупність військового, економічного, науково-технічного, соціального і морального потенціалів.

Державна безпека – стан захищеності конституційного ладу нашої держави від будь-яких підривних та злочинних дій.

Економічна безпека – це стан захищеності економіки держави, її господарчого комплексу від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Інформаційна безпека України – стан захищеності інформаційних структур, державної таємниці від протиправного заволодіння ними.

Об'єктивно державна зрада може бути вчинена діями, зазначеними ст. 111:

- перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці;
- шпигунство;
- надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Кожне з цих діянь окремо утворює закінчений злочин. Склад цього злочину є “формальним”, його наслідки – за межами цього складу злочину, а тому встановлювати їх і доказувати немає потреби.

Перехід на бік ворога у воєнний час або бойовій обстановці – це вступ на службу до ворожої армії, участь у бойових діях на боці ворога з метою допомогти іноземній державі в боротьбі проти України (лише під час війни чи під час воєнного конфлікту).

Воєнний стан запроваджується Указом Президента України на всій території держави чи окремих її місцевостях у разі оголошення війни, наявності збройної агресії або явної загрози воєнного нападу.

Збройний конфлікт може мати місце як у воєнний, так і в мирний час. Він передбачає ведення бою з воєнним супротивником.

Шпигунство – це збирання з метою передачі іноземній державі або її представникам чи передача їм відомостей, які є державною чи військовою таємницею.

Державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані державною таємницею і підлягають охороні державою.

Надання іноземній державі організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України – це будь-яка допомога в проведенні підривної діяльності проти інтересів України зазначеним суб'єктам з боку громадянина України, який, увійшовши в контакт з ними, надає їм допомогу в проведенні будь-яких підривних акцій проти України. Це може бути:

- вербування агентури;
- зрив переговорів між Україною та іншими державами тощо.

Іноземна держава – це будь-яка держава, що проводить підривну діяльність проти України.

Іноземна організація – це будь-яка іноземна державна або недержавна організація, яка проводить підривну діяльність проти України.

Представники іноземної держави та іноземної організації – це офіційні та неофіційні особи, що діють від їхнього імені або за їх дорученням. Злочин вважається закінченим з моменту вступу громадянина України в контакт з іноземною організацією або їх представниками і згоди з його боку на надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Державна зрада як злочин вчинюється *умисно*. Умисел може бути як прямим, так і побічним, оскільки суб'єкт може вчинювати цей злочин, фіе бажаючи заподіяти шкоду державним інтересам України, а переслідувати при цьому іншу, наприклад, корисливу мету.

Мотиви вчинення державної зради істотного значення не мають, оскільки вони не впливають на підстави відповідальності і кваліфікацію злочину.

Суб'єктом відповідальності за державну зраду може бути лише громадянин України, який досягнув віку 16 років. Співучасниками цього злочину можуть бути й інші особи – іноземці та особи без громадянства.

Частина 2 ст. 111 передбачає заохочувальну норму, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він

на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання.

Обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 є наявність трьох обставин: 1) отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їх представників; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними і про отримане завдання.

Відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

5. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 ККУ).

Суспільна небезпечність злочину полягає в посяганні на державну владу через посягання на життя її головних представників, зазначених у ст. 112, що він не тільки перешкоджає органам влади і громадським організаціям виконувати свої функції, а й посягає на життя людини.

Посягання на життя політичних діячів України є їх убивство або замах на убивство. Дії, спрямовані на позбавлення життя Державного діяча, визнаються закінченим злочином незалежно від настання наслідків.

Об'єкт злочину – нормальна діяльність гілок влади і відповідних громадських організацій (політичних партій) та життя Державного чи громадського діяча з числа тих, що перелічені у ст. 112 КК, а саме: Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального Прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії.

Об'єктивна сторона злочину – будь-яке діяння, спрямоване на позбавлення життя державного чи громадського діяча. З моменту вчинення таких дій, незалежно від наслідків, злочин є закінченим.

Посягання на життя державного діяча вчинюється тільки умисно, і умисел лише прямий, оскільки посягання на життя будь-якої особи неможливе без бажання заподіяти їй смерть.

Суб'єктивна сторона – крім прямого умислу, цей злочин вчинюється у зв'язку з державною чи громадською діяльністю осіб, що зазначені в диспозиції ст. 112 КК.

Відповідальними за посягання на життя державного діяча є всі осудні особи, яким до вчинення злочину виповнилося 14 років.

6. Диверсія (ст. 113 ККУ).

Поняття цього злочину дається в ст. 113 КК України: “Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією ж метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій”.

Об'єктом злочину є внутрішня безпека держави, яка полягає в безпеці життя і здоров'я її громадян, у безпеці державних комунікацій, промислового потенціалу, а також у безпеці тваринного і рослинного світу.

Предметом злочину можуть бути:

- 1) життя і здоров'я людей;
- 2) важливі споруди та комунікації народногосподарського чи оборонного значення (фабрики, заводи, мости, греблі, вокзали, електростанції, газопроводи, склади тощо);
- 3) стада тварин (коні, корови, свині, вівці), пташині ферми;
- 4) рослини (посіви на корені);
- 5) шляхи і засоби сполучення (залізниці, автомобільні дороги, мости, мережи електропередач, нафто- і газопроводи, транспортні засоби тощо);
- 6) засоби зв'язку (радіо, радіорелейні лінії, телеграфний зв'язок та інш.);
- 7) інше державне чи колективне майно (наприклад, готова продукція підприємства чи посівний фонд колгоспів).

Об'єктивна сторона диверсії виявляється у трьох формах:

1) вибухи, підпали або інші загально небезпечні (затоплення, обвали, вивільнення отруйних газів, отруйних речовин, радіоактивних матеріалів чи іншої руйнівної сили) дії, спрямовані на масову загибель людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, руйнування, пошкодження важливих народно господарських чи оборонних об'єктів;

2) дії, спрямовані на радіоактивне забруднення, масове отруєння людей і тварин; поширення на значній території (селище, район, область) епідемій (інфекційних захворювань серед людей, що безпосередньо йдуть одне за одним, – чуми, холери, віспи тощо) або епізоотій (інфекційних хвороб серед тварин – сибірської виразки, ящура тощо), а також епіфітотій (грибкових, вірусних або бактеріологічних захворювань рослин).

Диверсія, вчинена у першій формі, вважається закінченим злочином з моменту вчинення вибуху, підпалу або інших дій, спрямованих на загибель людей, спричинення шкоди їх здоров'ю або на руйнування чи пошкодження вказаних об'єктів. Настання наслідків не обов'язкове.

Диверсія у другій і третій формах вважається закінченим злочином з моменту настання таких наслідків, як отруєння, захворювання чи смерть хоча б однієї людини; загибель, отруєння або захворювання однієї чи кількох тварин; грибкове, вірусне або бактеріологічне захворювання рослин на певній площі. Тому один тільки факт зараження води, корму, пасовиська або водойми тощо з метою викликати загибель чи захворювання людей або тварин слід розглядати як замах на диверсію. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом та метою – ослаблення держави.

Суб'єкт злочину – особа, якій виповнилось на момент вчинення злочину 14 років.

7. Шпигунство (ст. 114 ККУ). Його відмінність від державної зради. Умови звільнення від кримінальної відповідальності.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є зовнішня безпека України.

З об'єктивної сторони шпигунство полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 р. Згідно з цим Законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади в сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Шпигунство може бути у двох формах: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання таких самих відомостей із метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам.

Передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представникові (агентові). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем будь-яких об'єктів та ін.). Тому будь-які дії, як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і створення умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, – це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та ін.). Нерідко для отримання таких відомостей використовується найскладніша сучасна техніка (спеціально обладнані літаки, кораблі або автомашини, спеціально встановлені на суші чи на морі прилади для отримання розвідувальної інформації тощо).

Для відповідальності за ст. 114 важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збиралися для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам.

Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел: особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають. *Суб'єкт* злочину – іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річноговіку.

Громадянин України за шпигунство несе відповідальність за ст. 111 – за державну зраду.

Покарання за злочин: за ст. 114 – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Частина 2 ст. 114 передбачає заохочувальну норму: особа звільняється від кримінальної відповідальності за шпигунство за наявності сукупності трьох умов: 1) особа припинила свою діяльність, передбачену ч. 1 ст. 114; 2) добровільно повідомила органи державної влади про вчинене; 3) внаслідок цього та вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Тема 3. Злочини проти життя та здоров'я особи

1. Загальна юридична характеристика кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи.

У ст. 3 Конституції України проголошено, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю". В ст. 27 Конституції наголошено, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може свавільно позбавити людину життя. Особлива цінність життя і здоров'я зумовлена тим, що ці блага становлять необхідну біологічну і соціальну основу всіх інших особистих благ людини, а це дає достатні підстави виділяти право особи на життя і здоров'я як

спеціальний об'єкт кримінально-правової охорони і розглядати як родовий об'єкт групи злочинів з II розділу КК України.

Одним із основних елементів механізму кримінально-правової охорони конкретних соціальних цінностей є ті кримінально-правові норми, з якими пов'язується встановлення (наявність) відповідної кримінально-правової заборони. Особливості цих норм значною мірою визначають і особливості всього механізму кримінально-правової охорони тих чи інших соціальних цінностей. Стосовно охорони життя, здоров'я, недоторканості та безпеки людини ці особливості полягають в тому, що їх охорона в чинному КК передбачена трьома відносно самостійними формами:

а) шляхом створення окремих юридичних складів злочинів, у яких життя чи здоров'я є єдиним чи основним безпосереднім об'єктом; відповідальність за ці злочини передбачена нормами Розділу II Особливої частини КК;

б) шляхом створення юридичних складів злочинів, у яких відповідне особисте благо є додатковим безпосереднім об'єктом (так звані двооб'єктні злочини, наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК), а також кваліфіковані склади злочинів, у яких спричинення шкоди життю чи здоров'ю людини передбачено як кваліфікуюча ознака (наприклад, ч. 2 ст. 271 КК "Порушення правил безпеки виробництва");

в) шляхом створення юридичних складів злочинів, у яких життя та здоров'я людини не є обов'язковими елементами чи ознаками, але можуть бути так званими факультативними об'єктами кримінально-правової охорони; до таких юридичних складів можна віднести хуліганство (ст. 296 КК).

2. Злочини проти життя особи (вбивство та його види).

До злочинів проти життя КК відносить різні види умисних вбивств (ст. 115-118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погрозу вбивством (ст. 129).

Вбивством у кримінальному праві називається протиправне і винне суспільне небезпечне діяння із заподіянням смерті при посяганні на життя іншої особи.

Разом з тим невинне (казус) чи легальне (наприклад, у стані необхідної оборони, при виконанні вироку про смертну кару, під час війни) позбавлення життя не є вбивством.

Як типова юридична конструкція "вбивство" включає:

Безпосередній об'єкт – право на життя іншої людини. Вбивство може бути вчинене тільки відносно живої людини. Початком життя при цьому слід вважати початок фізіологічних пологів матері. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть. Самогубство або замах на самогубство вбивством не визнаються, оскільки об'єктом вбивства може бути тільки життя іншої людини відносно вбивці. Але сприяння самогубству чи допомога самогубцеві в досягненні ним цієї мети визнається сприянням вбивству, оскільки в цьому випадку заподіюється смерть іншій людині. Сприяння самогубству утворює злочин, передбачений ст. 26 І ст. 115 КК. Наявність прохання або згоди потерпілого на позбавлення його життя не звільняє того, хто це вчинив, від кримінальної відповідальності за умисне вбивство.

Закон захищає право на життя будь-якої людини незалежно від її віку, стану здоров'я, громадського стану чи властивостей и особи. Життя як об'єкт кримінально-правової охорони – це низка певних суспільних відносин, що існують задля охорони біологічної основи життя, і тому кримінальний закон містить цілу низку кримінально-правових норм, що охороняють ці відносини: статті 115–119 КК.

З об'єктивної сторони вбивство включає два обов'язкові елементи і, відповідно ознаки, що їх характеризують, а також передбачає наявність зв'язку між ними. Обов'язковими елементами і ознаками є:

а) діяння, що полягає в посяганні на життя іншої людини;

б) наслідок у вигляді насильницької біологічної смерті потерпілого;

в) зв'язок між ними має причинний характер, тобто діяння є необхідною умовою (однією з необхідних умов) настання наслідку і смерть потерпілого є закономірним результатом діяння винної особи, а не третіх осіб або яких-небудь зовнішніх сил. Причинний зв'язок при вбивстві може бути як прямим (безпосереднім) так і опосередкованим. За наявності такого зв'язку час, що минув між посяганням на життя та смертю потерпілого, значення не має.

За формою діяння може бути (і найчастіше проявляється) дією, спрямованою на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини (наприклад, удар ножем, постріл), або бездією (пасивним посяганням, наприклад, відмова матері від годування дитини). За характером посягання на життя діяння може справляти безпосередній вплив на організм потерпілого (наприклад, нанесення ударів у життєво важливі органи тощо) або полягати у використанні будь-яких чинників зовнішнього середовища (наприклад, дія електричного струму, отрути, вибухових речовин тощо). Можливе також посягання на життя шляхом психічного впливу на потерпілого (наприклад, спричинення йому тяжкої психічної травми, що призвела до смерті).

Способи умисного вбивства можуть бути різними і вони не впливають на кваліфікацію діяння за ч.1 ст. 115 КК. Однак встановлення способу вбивства є обов'язковим, оскільки вчинення вбивства з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, є видами вбивств за обтяжуючих обставин і такі дії слід кваліфікувати за п.4 або п. 5 ч.2 ст. 115 КК.

З настанням смерті внаслідок посягання на життя, діяння вважається закінченим, тобто воно містить всі ознаки складу закінченого злочину. Якщо внаслідок посягання на життя смерть не настала, то злочин кваліфікується як замах на вбивство. При цьому треба мати на увазі, що посягання на життя може кваліфікуватися як замах на вбивство лише тоді, коли воно було вчинено з прямим умислом, коли смерть потерпілого була бажаним наслідком для винного, коли заподіяння потерпілому смерті було метою дій винного.

Готування до вчинення умисного вбивства і замах на умисне вбивство є кримінальне караними. Особа, яка добровільно відмовилася від вбивства потерпілого, підлягає кримінальній відповідальності лише за фактично вчинене діяння, якщо воно утворює інший склад злочину.

Із *суб'єктивної сторони* вбивство може бути вчинено як умисно, так і з необережності.

Вбивство визнається вчиненим умисно, якщо винний усвідомлює, що здійснює посягання на життя іншої людини, передбачає, що наслідком його діяння буде (може бути) смерть потерпілого, і бажає (прямий умисел) чи свідомо допускає (непрямий умисел) настання такого наслідку. *Вбивство з необережності* має місце тоді, коли винний, вчиняючи певне діяння передбачає, що його наслідком може бути смерть людини, але легковажно розраховує на відвернення (ненастання) такого наслідку (злочинна

самовпевненість) або не передбачає, що наслідком його діяння може бути смерть людини, хоча за даних конкретних обставин повинен був і міг це передбачити (злочинна недбалість).

Мотив і мета не є обов'язковими елементами суб'єктивної сторони вбивства як типової юридичної конструкції. Водночас вони відіграють важливу роль в індивідуалізації відповідальності за конкретні різновиди вбивства. Ця роль, виявляється, зокрема, в наступному:

- в окремих різновидах умисних вбивств мотив і мета є обов'язковими елементами їх юридичних складів і в такій якості безпосередньо впливають на кваліфікацію (наприклад, п.6 "з корисливих мотивів" ч.2 ст. 115 КК). Особливий емоційний стан є ознакою умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК);

- при вчиненні більшості різновидів умисних вбивств мотив і мета можуть виступати як обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, і в такій якості впливають на вид і розмір покарання (наприклад, умисне вбивство під впливом погрози чи примусу);

- при вчиненні будь-яких умисних видів вбивств мотив і мета можуть бути показниками ступеня суспільної небезпечності вчиненого вбивства (ст. 65 КК "Загальні засади призначення покарання") і в такій якості також впливати на вид і розмір покарання (наприклад, умисне вбивство смертельно пораненої людини з метою припинити її страждання).

Суб'єктом злочинів, передбачених ст. 115–118 КК (умисні вбивства), визнаються осудні фізичні особи, яким до моменту вчинення вбивства уже сповнилось чотирнадцять років. Кримінальна відповідальність за необережне вбивство (ст. 119 КК) настає з 16 років.

Якщо вбивство було заподіяне в співучасті кількома особами (двома або більше), то всі вони підлягають кримінальній відповідальності за вбивство, вчинене спільно за змовою вбити потерпілого. Виконавцями вбивства визнається кожен із співучасників, який діяв з наміром убити потерпілого і спричинив йому рани життєво важливих органів, незалежно від того, яка з цих ран стала безпосередньою причиною смерті.

Стаття 115 КК. Умисне вбивство

Частина 1 ст. 115 КК, описує умисне вбивство як протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Частина 2 містить склади злочинів умисних вбивств за обтяжуючих обставин:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка за відомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 КК.

Головний загальний склад злочину про відповідальність за вбивство містить ч.1 ст. 115 КК. Ця норма передбачає відповідальність за вбивство, яке характеризується відсутністю як обтяжуючих обставин, перелічених у ч.2 статті 115 КК, так і пом'якшуючих обставин, передбачених статтями 116–118 КК. Наявність у злочині інших обставин, пом'якшуючих чи обтяжуючих вбивство, які не містяться у частині 2 ст. 115 КК і статтях 116–118 КК, теж підпадає під ознаки ч.1 ст. 115 КК (наприклад, таке вбивство вчиняється при бійці, під час сварки або із помсти чи ревнощів (що теж є помстою) та в інших подібних випадках. Різновидом вбивства із помсти є вбивство із ревнощів.

Частина 2 статті 115 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство за кваліфіковане умисне вбивство.

Для кваліфікації умисного вбивства за ч.2 ст. 115 КК необхідно встановити хоча б одну ознаку, передбачену ч.2 ст. 115 КК. Якщо у діях винної особи таких ознак вбачається декілька, то всі вони мають отримувати

самостійну оцінку за відповідним пунктом ч.2 ст. 115 КК. При цьому слід мати на увазі, що у певних випадках кваліфікація умисного вбивства за декількома пунктами ч.2 ст. 115 КК виключається. Так, не можна кваліфікувати умисне вбивство однієї особи одночасно за п.6 і 7 (з корисливих і хуліганських мотивів).

Частина 2 статті 115 КК містить вичерпний перелік обтяжуючих обставин, при наявності яких вбивство кваліфікується за цією статтею. Вбивство за інших обтяжуючих злочин обставин (наприклад, з використанням безпорадного стану потерпілого, своїх рідних – батька чи матір тощо), які у ч. 2 ст. 115 не згадані, кваліфікується за ч. 1 ст. 115КК.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК).

Таке вбивство характеризується одним (єдиним) умислом на вбивство двох (або більше) потерпілих, тобто винний має намір і мету вбити двох чи більше осіб. За п. 1 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікуються і ті випадки, коли після вбивства однієї особи винний вчинив замах на вбивство іншої особи або коли вбивству передувал замах на вбивство другої людини, якщо всі ці дії (обидва злочини) охоплювались одним умислом.

Вбивство різних осіб може бути вчинене з різних мотивів. Якщо такий мотив є кваліфікуючою обставиною, то вчинене слід кваліфікувати ще й за іншим пунктом ч.2 ст. 115 КК. ***Умисне вбивство жінки, яка за відомо для винного була в стані вагітності або малолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК)*** має місце коли смерть умисно і протиправне заподіюється дитині, якій на момент посягання не виповнилось 14 років, або жінка завідомо для винного дійсно знаходилась у стані вагітності.

Вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК), тобто вбивство особи, захопленої як заручника. Таке вбивство вчинюється з метою спонукання державної чи іншої установи чи організації або посадової особи вчинити або утриматися від вчинення обумовлених дій як умови звільнення заручника.

Заручником є особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому її вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі. Під захопленням заручника слід розуміти напад, пов'язаний з її затриманням із наступними істотними обмеженнями вільного руху, пересування чи поведінки особи. Тримання особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити.

Умисне вбивство визнається вчиненням з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК), коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливі страждання шляхом глумління, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, отрути, яка завдає нестерпного болю.

Вбивство способом, небезпечним для життя багатьох інших осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), має місце тоді, коли винний здійснював намір вбити певну особу і при цьому розумів, що він застосовує такий спосіб, який небезпечний для життя не лише однієї конкретної людини, при цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною, тобто дії винного могли заподіяти їм шкоду (здоров'ю чи життю). Такими способами можуть бути: застосування вогню (пожежі), води (затоплення), спорудження різних пасток тощо.

Вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК) – має місце у разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном), одержати або зберегти майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, звільнитися від платежу або досягти іншої матеріальної винагороди). Це, може бути також вбивство з метою звільнитися від майнових витрат, вбивство за винагороду чи з метою отримання грошей, права на житло, або з метою звільнитися від сплати аліментів на утримання дитини чи когось іншого з утриманців.

Особливість корисливого вбивства також у тому, що його мотив виникає до вчинення злочину, а вбивство є здійсненням злочину з таких спонукань. Якщо ж намір заволодіти майном потерпілого виник у момент вбивства або зараз же після вбивства, то воно не може кваліфікуватися за п.6 ч.2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство із хуліганських мотивів (п.7 ч.2 ст. 115 КК) – відрізняється тим, що воно вчиняється, як може здатися, без видимих причин чи з використанням малозначного приводу, але з явною неповагою до суспільства, нехтуванням загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі. Винний вчиняє дії винятково цинічні чи особливо зухвалі.

Вбивство із хуліганських мотивів вчинюється іноді без приводу чи з використанням незначного приводу для вчинення злочину. Воно може бути вчинене як дія на зауваження потерпілого чи іншу незначну подію (відмову дати палити, відповісти на запитання, на пропозицію стати в чергу тощо).

Умисне вбивство особи чи її близького родича вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадянського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст.115 КК), – має місце тоді, коли позбавлення життя потерпілого здійснюється з наміром перешкодити правомірній діяльності особи у зв'язку з виконанням нею службової чи громадської діяльності або із помсти за таку діяльність. Приводом до вбивства в таких випадках є службова чи громадська діяльність потерпілого. Власне кажучи, таке вбивство є помстою за суспільне корисну діяльність потерпілого.

Під виконанням службового обов'язку розуміють діяльність особи, що входить в коло її повноважень, а громадянського обов'язку – здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян.

За п.8 ч.2 ст.115 КК кваліфікується вбивство лише в тих випадках, коли дії потерпілого були правомірні. Якщо службова особа або громадянин діяли неправомірно, то вбивство за такі дії не підпадає під ознаки п.8 ч.2 ст.115 КК. Таке вбивство підпадає під ознаки ч.1 ст.115 КК.

Умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п.9 ч.2 ст. 115 КК) має місце за наявності в діях винної особи, спрямованих на позбавлення життя іншої особи вказаних мотивів. У п.9 ч.2 ст. 115 КК зазначені два різні мотиви вбивства, які визнаються законом кваліфікуючим обставинами вбивства. У деяких випадках ці мотиви можуть бути об'єднаними.

Вбивство з метою приховати інший злочин пов'язане із вчиненням винним попередньо іншого злочину або замаху на злочин. При цьому для кваліфікації вбивства за п.9 ч.2 ст. 115 КК не має значення, який злочин був попереднім, на якій стадії він був припинений і хто був потерпілим – чи той самий потерпілий, чи, наприклад, інші особи, які, на думку винного, могли бути свідками.

Вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину – це позбавлення життя будь-якої особи, яка чи на думку винного, чи дійсно може перешкодити у будь-якій формі здійсненню злочинного наміру. Наприклад, вбивство охоронця майна. Кваліфікація не змінюється від того, чи вдалося винному вчинити той злочин, задля якого він хотів здійснити вбивство.

Вбивство, поєднане із зґвалтуванням чи насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом – п.10 ч.2ст.115КК. Вбивство, поєднане зі зґвалтуванням, це не один, а два злочини – вбивство і зґвалтування. Поєднує їх лише те, що зґвалтування є кваліфікуючою ознакою такого вбивства. Вбивство, поєднане зі зґвалтуванням, може бути вчиненим як під час зґвалтування чи замаху на нього, так і після зґвалтування. В усіх випадках ці злочини утворюють сукупність і кваліфікуються за п.10 ч.2ст. 115 КК та за ч.4 ст. 152 або п. 3 ст. 153 КК. Необережно заподіяна смерть при зґвалтуванні також кваліфікується за сукупністю злочинів – за ст. 119 КК та ч.4 ст. 152 КК. Якщо зґвалтування було вчинене групою осіб, то за вбивство, поєднане з ним, відповідають усі співучасники, незалежно від того, чи всі вони мали статевий зв'язок з потерпілою особою.

Пункт 11 ч.2 ст. 115 КК передбачає відповідальність за вбивство, вчинене на замовлення. Таке вбивство визнається вчиненим за обтяжуючих обставин незалежно від мотивів вбивства (помста, ревності тощо) і від того, хто був виконавцем і замовником вбивства. Вбивство, вчинене на замовлення і за платню, кваліфікується за сукупністю пунктів б та 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Вбивством, вчиненим на замовлення, є умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди як матеріального так і нематеріального характеру, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру.

Замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватися або підмовником, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем – в цьому випадку – за п.11 і 12 ч.2 ст. 115 КК) і його дії мають кваліфікуватися за відповідною частиною (з або 4) ст.27 та п.11 ч.2 ст. 115 КК, а за наявності до того підстав – і за іншими пунктами цієї статті (наприклад, за п. 6 – якщо виконавець вчинив убивство з метою одержання вигод, матеріального характеру; за п.12 ч.2 ст. 115 КК – якщо вбивство було замовлено групі осіб).

Пунктом 12 ч. 2 ст. 115 КК передбачається відповідальність за вчинення діяння за попереднім зговором групою осіб. Відповідальності за

вбивство, вчинене групою осіб, підлягають усі учасники групи незалежно від того, хто безпосередньо заподіяв смерть потерпілому.

Умисне вбивство, вчинене за попереднім зговором групою осіб, має місце тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь за попередньою домовленістю як співвиконавці дві і більше особи.

Співвиконавцями умисного вбивства повинні визнаватись і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але, будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства, єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, здійснили частину того обсягу дій, який група вважала за необхідне виконати з метою реалізації цього умислу.

Вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 КК. Пункт 13 ч.2 ст. 115 КК передбачає відповідальність за повторне вбивство, тобто за вбивство, вчинене другий раз (чи більше). Підставою для кваліфікації діяння за п.13 ч.2 ст. 115 КК є вчинення особою не лише вбивства, передбаченого ст. 115 КК, а й умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині, відповідальність за яке передбачена іншими статтями КК (зокрема ст.ст. 112 "Посягання на життя державного чи громадського діяча", ст. 348 "Посягання на життя працівника правоохоронного органу...", ст. 379 "Посягання на життя судді..." та ін.).

Стаття 116 КК. "Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання"

Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Умисне вбивство, передбачене ст. 116 КК, як і умисні вбивства, передбачені ст. 117 і ст. 118 КК, належить до привілейованих складів умисних вбивств. Стаття 116 КК передбачає пом'якшену кримінальну відповідальність за умисне вбивство, яке було викликане такими обставинами:

- 1) суспільне небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого;
- 2) суб'єктивна сторона характеризується особливим емоційним станом

суб'єкта - станом фізіологічного афекту, його сильним душевним хвилюванням, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і реалізується негайно.

Афектом у психіатрії називають найбільш сильні (найсильніші) і дуже різкі емоції та переживання – жах, лютість, відчай і т. ін. Переживання протікають швидко і бурхливо. У стані фізіологічного афекту самооцінка і самоконтроль поведінки значно утруднюються, зменшуються, але повністю не виключаються, як під час патологічного афекту. Фізіологічний афект не розглядається як медичний критерій неосудності, оскільки не є іншим видом хворобливого стану психіки. Така особа може бути визнаною обмежено осудною (ст. 20 КК).

Вбивство вважається вчиненим у стані фізіологічного афекту за наявності таких умов:

- якщо сильне душевне хвилювання (афект) виникло у відповідь на протизаконні дії потерпілого і викликало намір убити його;
- або мала місце тяжка образа потерпілим винного чи інші протизаконні або грубо аморальні дії потерпілого, якщо ці дії потягли чи могли потягти за собою тяжкі наслідки для винного чи його близьких (незаконне позбавлення волі, приниження гідності, іншу шкоду).

Систематичне знуцання – особливо цинічне глузування, кепкування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий (три і більше епізодів) характер.

Тяжка образа – умисне грубе приниження честі і гідності суб'єкта, яке може бути вчинене у будь-якій формі – усно, письмово, дією. До тяжкої образи слід також відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує честь і гідність суб'єкта або його близьких. Важливе значення для оцінки образи як такої, що є тяжкою, мають емоційні особливості суб'єкта, сприйняття ним факту образи.

Об'єктивна сторона характеризується :

- 1) діями - посяганням на життя іншої особи;
- 2) наслідками у вигляді смерті людини;
- 3) причинним зв'язком між зазначеннями діями та наслідком;
- 4) часом і певною обстановкою вчинення злочину. Час вчинення злочину виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Суб'єктивна сторона складається з умисної форми вини, особливого емоційного стану винного та будь-якого мотиву.

Суб'єктом злочину є осудна або обмежено осудна особа, яка досягла 14 річного віку і перебувала під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Стаття 117 КК. "Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини"

Цією статтею передбачена кримінальна відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів.

Об'єкт злочину – життя новонародженої дитини. Потерпілим може бути лише власна новонароджена дитина

Об'єктивна сторона характеризується додатково часом і певною обстановкою – це діяння може бути вчинене лише під час пологів, або зараз же після пологів.

Вбивство, передбачене ст. 117 КК, має притаманні лише йому специфічні ознаки:

- а) таке вбивство вчиняє матір;
- б) вбивство вчиняється під час пологів або зараз же після них;
- в) вбивається життя новонародженої дитини, яка тільки народжується чи яка тільки що народилася.

Вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини вважається вчиненим при дуже пом'якшуючих відповідальність обставинах з урахуванням **суб'єктивної сторони злочину**, яка характеризується прямим або непрямым умислом. Психічне ставлення особи при вчиненні цього злочину характеризують такі особливості:

- 1) його вчинення обумовлено емоційною напругою, викликаною вагітністю і пологами та психічними процесами, що їх супроводжували;
- 2) тимчасовий психічний розлад послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона є обмежено осудною.

Стаття 117 КК передбачає відповідальність за вбивство, яке було вчинене матір'ю під час пологів або зараз же після них. Якщо після пологів минув деякий час, то заподіяне вбивство, хоча б і матір'ю новонародженої дитини, не може кваліфікуватися за ст. 117 КК.

Суб'єкт злочину спеціальний. Стаття 117 передбачає відповідальність з 14 років осудної фізіологічної матері за вбивство своєї дитини. Якщо подібне вбивство вчиняє батько чи хтось інший із родичів, то вони підлягають відповідальності на загальних підставах за ст. 115 КК: вбивство може кваліфікуватися за ст. 117 КК лише тоді, коли дитину вбила жінка, яка цю дитину народила. Вбивство чужої дитини, незалежно від обставин, не може кваліфікуватися за ст. 117 КК.

Стаття 118 КК. "Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця"

Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Потерпілими від цього злочину є три категорії осіб:

1. Особа, яка вчиняє суспільне небезпечне посягання і щодо якої винний застосовує заходи необхідної оборони (ст. 36 КК);
2. Особа, дії якої були неправильно оцінені винним (ст. 37 КК);
3. Особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходів із затримання (ст. 38 КК).

Об'єктивна сторона характеризується не лише певними діями, наслідком у вигляді смерті та причинним зв'язком між ними, а й певною обстановкою злочину. Кримінальна відповідальність за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони настає лише тоді, коли воно було вчинене в стані необхідної оборони, але винний явно, безсумнівно, перевищив її межі.

За змістом закону вбивство при перевищенні меж необхідної оборони — це явна, очевидна невідповідність захисту характерові і безпеці нападу, коли нападаючому навмисно спричиняється смерть.

Якщо нападаючому була заподіяна шкода (навіть смерть) з необережності, то це не буде перевищенням меж необхідної оборони. Стаття 118 КК охоплює

також вбивство злочинця під час його затримання з метою доставляння до відповідних органів влади, якщо при цьому були перевищені межі необхідності.

Досить складною є юридична оцінка діяння винного в стані так званої уявної оборони, тобто тоді, коли в дійсності нападу не було, а винному лише здалося, що на нього нападають. Відповідальність за вбивство в стані уявної оборони настає в залежності від конкретних обставин або за ст. 118 КК, або ст. 115 КК, або зовсім виключається.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом, при цьому свідомістю винного має охоплюватись той факт, що він діє в умовах необхідної оборони або умовах, необхідних для затримання злочинця. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути головним чином обумовлена захистом від суспільного посягання охоронюваних законом прав і інтересів. При перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, домінуючим є певне спрямування дій винного – він переслідує мету затримати особу, яка вчинила злочин, і доставити її відповідним органам влади.

Суб'єктом злочину є осудна або обмежено осудна особа, яка досягла 16-річного віку і перебуває у стані необхідної або уявної оборони, чи правомірного затримання особи, яка вчинила злочин.

Стаття 119. "Вбивство через необережність"

Від усіх інших видів убивств вбивство, передбачене ст. 119 КК, відрізняється лише ознаками **суб'єктивної сторони**.

Кримінальне право передбачає дві форми необережності – злочинна самовпевненість і злочинна недбалість.

При злочинній самовпевненості винний допускає абстрактну можливість смерті іншої особи від його дій, але розраховує усунути таку загрозу, вважає, що в даному випадку вона не настане. Розрахунок робиться на якісь певні реальні обставини: власне вміння, на свою фізичну силу, на властивості машин, механізмів, на поведінку тварин тощо. Але, як виявляється, такий розрахунок був негодящим. Вина особи, яка діяла таким чином, у тому, що вона не була більш уважною, що розраховувала на ненадійне. Досить часто таке трапляється, наприклад, при порушенні правил використання машин, ремонтних робіт тощо.

Вбивство при злочинній недбалості вчиняється тоді, коли винний не передбачав, що від його дій може статися смерть, але за обставинами події він повинен був і міг передбачити такі наслідки своїх дій чи бездіяльності.

Наслідком багатьох злочинів, окрім передбаченого ст. 119 КК, може бути смерть потерпілого. Такі, наприклад, злочини, передбачені ч.2 ст.ст. 239 "Забруднення або псування земель", 240 "Порушення правил охорони надр", 241 "Забруднення атмосферного повітря", 243 "Забруднення моря", 245 "Знищення або пошкодження лісових масивів", 271 "Порушення вимог законодавства про охорону праці", 272 "Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою" КК та інші. Всі ці злочини кваліфікуються за відповідними статтями, що містяться в інших розділах КК.

Суб'єкт злочину - загальний, з 16 років.

Стаття 120 КК. "Доведення до самогубства"

Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, коли воно є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, а також, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб, або якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього.

Склад злочину, передбаченого ст. 120 КК, з **об'єктивної сторони** характеризується сукупністю ознак:

1. Діянням у формі:

- жорстокого поводження з особою (побоями, голодом, холодом, позбавленням їжі, ліків тощо); систематичного приниження людської гідності потерпілого (ганьбою, образами чи наклепами);

- примусу до протиправних дій;

- шантажу;

2. Наслідками у формі доведення винним потерпілого до самогубства.

3. Причинним зв'язком між вказаними діяннями і наслідками.

Кваліфікуючі ознаки.

- перебування потерпілого в матеріальній або іншій залежності від винного (був на утриманні, в шлюбі, підлеглим за службою, притягнутим до кримінальної відповідальності і т. ін.) – **ч.2;**

- щодо двох і більше осіб;
- щодо неповнолітнього.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення потерпілим самогубства або дій, безпосередньо спрямованих на позбавлення себе життя.

Систематичні знущання чи наклепи, обумовлені ч. 1 ст. 120 КК, визнаються злочином як у тих випадках, коли потерпілий позбавив себе життя, так само як і в тих випадках, коли він намагався це зробити, але за незалежними від нього обставинами залишився живим.

З суб'єктивної сторони доведення до самогубства – злочин *необережний*.

Частина 2 ст. 120 КК передбачає відповідальність за доведення до самогубства або до спроби вчинити самогубство внаслідок систематичного знущання чи наклепу в тих випадках, коли потерпілий був у матеріальній або іншій залежності від винного, а також доведення до самогубства чи спроби вчинити самогубство двох або більше осіб.

Злочин, передбачений ст. 120 КК, визнається вчиненим за обтяжуючих обставин, коли потерпілим була неповнолітня особа, тобто особа, яка не досягла 18 років на момент вчинення злочину.

Суб'єктом злочину "доведення до самогубства" є фізичні осудні особи, які досягли шістнадцятирічного віку.

Стаття 129 КК. "Погроза вбивством"

Погроза вчинити вбивство є психічним насильством над особою. Суспільна небезпечність цього злочину в тому, що він позбавляє потерпілого спокою; небезпека його вчинення постійно переслідує потерпілого, не дає йому змоги ні працювати, ні відпочивати.

Особливості *об'єктивної сторони злочину* в тому, що:

1. Погроза вбити може бути доведена до потерпілого будь-яким чином: усно (віч-на-віч), письмово (листом, телеграмою), різними діями, які переконливо вказують, на намір винного, або передана через третіх осіб.

2. Стаття 129 КК передбачає відповідальність лише за погрозу вбивством. Погроза вчинити якусь іншу шкоду під ознаки цієї статті не підпадає, наприклад, погроза знищити майно, заподіяти тілесні ушкодження, розповсюдити ганебні вигадки тощо.

3. Обов'язковою ознакою складу злочину є реальність погрози, якою вона буває у всіх випадках, коли потерпілий має підстави боятися її виконання. Якщо сам потерпілий не вірить в реальність погрози, то вона складу злочину не має.

4. Злочин вважається закінченим з моменту сприйняття погрози потерпілим.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: винний усвідомлює, що погрожує вбивством, що ця погроза здатна викликати у потерпілого побоювання за своє життя, і бажає цього. При вчиненні злочину, що передбачений ч.2 ст. 129 КК той факт, що погроза вбивством висловлюється членом організованої групи, має усвідомлюватися як винним, так і потерпілим. Відповідальність за погрозу настає незалежно від її мотивів.

Суб'єкт злочину загальний. Відповідальність за погрозу вбивством настає з шістнадцяти років.

3. Злочини проти здоров'я особи (тілесні ушкодження, побої, катування).

Злочинами проти здоров'я називаються суспільне небезпечні навмисні чи необережні дії (або бездіяльність), що посягають на здоров'я іншої людини і заподіюють шкоду здоров'ю.

Спрямованими на заподіяння шкоди здоров'ю визнаються лише ті злочини, **безпосереднім головним об'єктом** яких є право на здоров'я іншої особи (потерпілого). Такими не вважаються злочини, при яких заподіяння шкоди здоров'ю є додатковим наслідком і право особи здоров'я для яких є додатковим об'єктом. Такі, наприклад, злочини, що передбачені ч.4 ст. 194 КК "Умисне знищення або пошкодження майна", ч.2 ст. 294 КК "Масові заворушення", ч.2 ст. 404 КК "Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків" КК.

Об'єктом всіх злочинів проти здоров'я є право на здоров'я іншої певної особи незалежно від його стану та аномалій. Кримінально-правова охорона здоров'я має універсальний характер. Вона не залежить від суспільних ознак особи потерпілого (його віку, громадянства, службового стану тощо). Заподіяння шкоди своєму власному здоров'ю утворює склад злочину лише в тих випадках, коли такі дії є засіб вчинення іншого злочину (наприклад, ухилення від військової служби шляхом членушкодження – ст. 409 КК).

Кримінально-правова охорона права на здоров'я починається з часу народження людини і забезпечується до самої її біологічної смерті.

Заподіяння шкоди здоров'ю виключає кримінальну відповідальність, якщо ця шкода була заподіяна:

- у стані необхідної оборони, крайньої необхідності чи при затриманні злочинця (ст. 36, 37, 38 КК);
- при лікуванні з погодження потерпілого (наприклад, ампутація кінцівки, пересадка нирки тощо).

Найбільш поширеними злочинами проти здоров'я є тілесні ушкодження. *Тілесним ушкодженням* називається протизаконне і винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, яким порушено анатомічну цілість або фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого при посяганні на здоров'я. Тілесні ушкодження мають зовнішні прояви заподіяної здоров'ю шкоди: рани, переломи кісток, розриви шкіри і тканин, кровотечу, – і ця шкода може бути певно визначена. Характер і тяжкість тілесних ушкоджень визначаються судово-медичною експертизою на підставі «Правил судово-медичного визначення ступенів тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р. і погоджених з Міністерством юстиції України 26.07.1995р. за №255/791.

Відповідно до ст. 76 КПК для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень обов'язково призначається експертиза. Правила передбачають, що судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з КПК і самими Правилами (п. 1.1).

Згідно з Правилами, характер і ступінь тілесних ушкоджень визначаються з використанням трьох критеріїв:

а) патолого-анатомічного (головного) – який визначає небезпечність тілесних ушкоджень для життя в момент їх заподіяння, а також характер і ступінь порушень цілності та функцій тканин чи органів, і тривалість впливу цих порушень на стан здоров'я;

б) економічного (додаткового) – який визначає ступінь втрати працездатності;

в) естетичного (додаткового) – який визначає знівечення обличчя потерпілого.

Він враховується лише при вирішенні питання про наявність важкого тілесного ушкодження.

Залежно від ступеня тяжкості КК України відрізняє тілесні ушкодження трьох видів: *тяжкі, середньої тяжкості та легкі*, які в свою чергу поділяються на два підвиди – з короткочасним розладом здоров'я або короткочасною втратою працездатності та при відсутності цих ознак.

Об'єктивна сторона злочинів проти здоров'я характеризується:

1. Діянням (дією або бездіяльністю).
2. Суспільно-небезпечними наслідками у вигляді порушення цілості або функцій тканин чи органів людського тіла, а також фізичного болю.
3. Причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали. Дія при нанесенні тілесного ушкодження може виявлятися у різноманітних способах як фізичного (удар ножем, використання кислоти тощо), так і психічного впливу на потерпілого (наприклад, залякування, що викликало його душевну хворобу). Це може бути і використання іншої людини, зокрема душевно хворої, тварини, стихійних сил природи. Не виключається заподіяння потерпілим самому собі тілесного ушкодження під примусом винного.

При нанесенні тілесного ушкодження шляхом бездіяльності йдеться про поведінку винного, який не вчиняє дії, яка б відвернула заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, за умови, що винний зобов'язаний був і мав можливість її вчинити. Обов'язок діяти може впливати із закону або інших нормативних актів (наприклад, обов'язок батьків турбуватися про здоров'я дітей), із службового становища або професійних обов'язків (наприклад, обов'язок особи медичного персоналу лікувати хворого), із попередніх дій винного (наприклад, поставлення когось у небезпеку накладає обов'язок вжити заходів до охорони здоров'я потерпілого) тощо.

Згода потерпілого на заподіяння йому тілесних ушкоджень може усувати їх протиправність за умови, що вона виходить від повнолітньої осудної особи і спрямована на досягнення соціально корисної мети (наприклад, для пересадки шкіри особі, яка постраждала від опіку).

Склад тілесних ушкоджень є закінченим із моменту настання злочинного наслідку у вигляді шкоди для здоров'я потерпілого – різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. При умисному їх заподіянні можливі попередні стадії

злочину – готування та замах. **Суб'єктивна сторона** злочинів проти здоров'я може характеризуватися як умислом так і необережністю.

Необережне заподіяння легкого тілесного ушкодження не є кримінальне караним, якщо воно не входить до об'єктивної сторони іншого злочину, що не є злочином проти здоров'я.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, характеризується подвійною формою вини – умислом щодо тяжкого тілесного ушкодження і необережністю щодо смерті.

Стаття 121. "Умисне тяжке тілесне ушкодження".

Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за заподіяння іншій людині умисного тяжкого тілесного ушкодження, тобто умисного тілесного ушкодження, небезпечного для життя в момент заподіяння, чи такого, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. А також відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, коли воно вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого.

Об'єктом злочину є право на здоров'я іншої особи. **Об'єктивну сторону** злочину утворюють:

1. Суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність).
2. Наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження.
3. Причинний зв'язок між ними.

Суспільне небезпечні дії при заподіянні тілесних ушкоджень виражаються у фізичному, хімічному, біологічному, психічному чи іншому впливі на потерпілого. Бездіяльність має місце тоді, коли винний не вчиняє певних дій, які він повинен і міг вчинити стосовно іншої людини, що потягнуло за собою заподіяння шкоди її здоров'ю у вигляді тілесних ушкоджень.

Згідно з законом (ч.І ст. 121 КК), тяжкими тілесними ушкодженнями визнаються такі, які:

- були небезпечними для життя в момент їх заподіяння;
- або спричинили втрату будь-якого органу чи його функцій;

- душевну хворобу;
- або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину;
- або переривання вагітності;
- або невиправне знівечення обличчя.

Небезпечними для життя визнаються такі пошкодження життєво важливих органів людини, які самі по собі загрожують життю потерпілого в момент їх заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища і які без надання медичної допомоги при звичайних обставинах закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Можливе чи дійсне відвернення смерті (наприклад, обумовлене наданням медичної допомоги) в таких випадках не береться до уваги при оцінці небезпечності таких ушкоджень для життя. Тяжке тілесне ушкодження буде небезпечним для життя за наявності хоча б однієї із ознак, вказаних у Правилах.

До небезпечних для життя ушкоджень належать, наприклад:

- проникаючі у черепну порожнину, у т.ч. без ушкодження мозку, або у канал хребта;
- поранення грудної клітини з проникненням у плевральну порожнину;
- ушкодження живота з проникненням у черевну порожнину, у т.ч. і без ушкодження внутрішніх органів;
- деякі відкриті переломи кісток;
- загальна дія високої температури (тепловий і сонячний удар) за наявності загрозових для життя явищ; опіки III-IV ступеня з площею ураження понад 15%; опіки III ступеня – понад 20%; опіки II ступеню – понад 30% поверхні тіла, а також опіки меншого ступеню, якщо вони супроводжу вались шоком тяжкого ступеня; опіки дихальних шляхів за наявності загрозових для життя явищ;
- отруєння – за наявності загрозових для життя явищ;
- усі види механічної асфіксії, що супроводжувались розладом функції центральної нервової системи, серцево-судинної системи та органів дихання – за наявності загрозових для життя явищ.

Втрата будь-якого органу або втрата органом його функцій визнається тяжким тілесним ушкодженням при повному фізичному відділенні органу від тіла людини, а також тоді, коли настав повний чи частковий параліч цього

органу. Це може бути втрата ока, руки, ноги, голосу або їх параліч, чи втрата зору та інше.

Заподіяння душевної хвороби визнається тяжким тілесним ушкодженням у всіх випадках, коли потерпілий внаслідок посягання на його здоров'я захворів тимчасовою чи хронічною душевною хворобою, коли таке посягання спричинило розлад його психічної діяльності. Психічне захворювання може статися внаслідок тяжкої травми голови, мозку або внаслідок переляку, сильного психічного стресу (зворушення). Всяка душевна хвороба є ознакою тяжкого тілесного ушкодження. Не визнається тяжким тілесним ушкодженням, що виникло внаслідок посягання, нервова хвороба.

Ознакою тяжкого тілесного ушкодження визнається *стійка втрата працездатності не менше ніж на одну третину (не менше 33%)*. При цьому йдеться не про професійну, а про загальну працездатність. Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо поєднаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес.

Втрата працездатності вважається стійкою, якщо вона не може бути поновлена, або якщо вона може бути поновлена лише частково, або якщо для її поновлення потрібен тривалий строк.

Тілесне ушкодження вважається тяжким, якщо воно спричинило *переривання вагітності*. Строк вагітності при цьому значення не має. Кримінальна відповідальність за переривання вагітності настає лише в тих випадках, коли воно спричинилося внаслідок дій винного, а не патологічних властивостей організму потерпілої або внаслідок незаконного аборту, а також лише тоді, коли винний безсумнівно знав, що потерпіла була вагітною.

Тілесне ушкодження визнається тяжким, якщо воно спричинило потерпілому *невиправне знівечення обличчя*. Знівеченим обличчя вважається тоді, коли воно має неприємний, жахливий зовнішній вигляд (наприклад, відсутність носа, губ). Тяжкість шкоди при знівеченні обличчя обумовлена не тільки і не стільки фізичною шкодою, скільки психічною травмою – знівечене обличчя принижує потерпілого, викликає у нього тяжкі душевні переживання, муки.

Знівеченими при тілесних ушкодженнях можуть бути тільки передня частина голови і верхня частина шиї, а не інші частини тіла. Питання про те – знівечене чи не знівечене обличчя, вирішують органи слідства і суд, бо це питання не медичне, а юридичне. Поправне чи непоправне знівечення обличчя

певного потерпілого визначає судово-медична експертиза, бо це питання медичне.

Тяжке тілесне ушкодження визнається вчиненим за обтяжуючих обставин (ч.2 ст. 121 КК), якщо воно:

1. Було вчинене способом, що має характер особливого мучення або мордування;
2. Сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких, тілесних ушкоджень.
3. Вчинене групою осіб.
4. Вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб.
5. Вчинене на замовлення.
6. Спричинило смерть потерпілого.

Тяжке тілесне ушкодження кваліфікується за ч.2 ст. 121 КК, якщо воно було вчинено мученням, мордуванням чи тортурами. Мучення може бути спричинено тим, що потерпілому не дають їжі, води, використовують вплив низької чи високої температури, а також застосуванням інших засобів, якими спричиняється надзвичайна фізична біль чи фізичні страждання. Згідно з Правилами, мордуванням називаються такі і дії, які пов'язані з багаторазовим чи тривалим заподіянням особливого фізичного болю (щипання, биття, спричинення багатьох невеликих пошкоджень тупими чи гострими предметами тощо).

Тяжке тілесне ушкодження повинно оцінюватися як кваліфіковане (ч.2 ст. 121 КК) і тоді, коли потерпілому спричинялися систематичні побої чи легкі тілесні ушкодження, внаслідок яких настало тяжке тілесне ушкодження. Систематичність таких дій вказує на те, що вони вчиняються часто і тривало. Само по собі нанесення багатьох ударів чи побоїв ще не свідчать, що це було мучення чи мордування. Для цього треба довести, що винний навмисно діяв таким чином, маючи мету заподіяти потерпілому особливі страждання, спричинити особливу фізичну біль.

Питання про те – чи були певні дії мученням або мордуванням – вирішує не судово-медична експертиза, а органи слідства і суд.

За ч. 2 ст. 121 КК діяння кваліфікується як *вчинене групою осіб*, коли всі учасники групи мали намір заподіяти потерпілому тяжкі тілесні ушкодження незалежно від форми співучасті.

Тяжке тілесне ушкодження кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК, якщо внаслідок нього сталася смерть потерпілого. Тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, посягає на два об'єкти і одночасно спричиняє два відмінних за тяжкістю злочинні наслідки: шкода здоров'ю і смерть потерпілого. Відносно кожного із цих наслідків у винного було різне ставлення – заподіяння тяжких тілесних ушкоджень було навмисним, а смерть – необережною.

Закінченим цей злочин є: у разі визнання умисного тілесного ушкодження тяжким, за ознаками його небезпечності для життя в момент заподіяння – з моменту вчинення такого діяння; у всіх інших випадках – з моменту настання наслідків, зазначених у ч.1 ст. 121 КК.

З суб'єктивної сторони – по відношенню до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень завжди вина в формі умислу, по відношенню до настання смерті потерпілого – лише необережність. Мета умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію цього діяння лише в одному випадку – коли нею є *залякування потерпілого або інших осіб (ч.2 ст. 121 КК).*

Суб'єкт злочину загальний. Відповідальність за заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень настає з чотирнадцяти років (ч.2 ст. 22 КК).

Стаття 122 КК. "Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження".

Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за спричинення умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження, тобто умисного ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 КК, але такого, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. А також відповідальність за вчинення тих самих дій з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Середньої тяжкості тілесні ушкодження характеризуються такими ознаками:

- в момент заподіяння вони не небезпечні для життя потерпілого;
- не мають наслідків, передбачених ст. 121 КК;
- спричиняють тривале порушення функцій будь-якого органу;
- спричиняють інший тривалий розлад здоров'я.

Порушенням функцій будь-якого органу людини Правила називають послаблення функцій цього органу (зору, слуху, рук, ніг тощо). Це можуть бути і випадки повної, але тимчасової втрати органом його функцій.

Тривалим розладом здоров'я визнаються випадки, коли цей розлад не пов'язаний з порушенням функцій якого-небудь органу, але втрачається працездатність людини (однак не більш як на одну третину, наприклад, зараження якоюсь хворобою).

Тривалим вважається таке порушення функцій органів чи інший розлад здоров'я, для поновлення яких необхідно більше трьох тижнів (більше 21 дня).

Згідно з Правилами, тривалими є і такі наслідки тілесних ушкоджень, які викликали тимчасову втрату працездатності на строк більше 21-го дня або постійну втрату працездатності від 10 до 33%. Втрата загальної працездатності до 10% визнається незначною стійкою втратою працездатності і є ознакою умисного легкого тілесного ушкодження, відповідальність за яке встановлено ч.2 ст. 125 КК. Відсоток втрати працездатності визначається судово-медичною експертизою.

Кваліфікованим видом розглядаємого злочину є спричинення умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілого чи його родичів або з метою примусу їх до певних дій, що кваліфікується за ч.2 ст. 122 КК і близько за своїм змістом до залякування у складі умисного тяжкого тілесного ушкодження, передбаченого ч.2 ст. 121 КК.

Особливістю залякування при вчиненні злочину, передбаченого ч.2 ст. 122 КК, є те що воно не охоплює собою дій, які утворюють примус потерпілого чи його родичів до певних дій. Ця ознака як кваліфікуюча умисне середньої тяжкості тілесних ушкоджень виділена окремо у ч.2 ст. 122 КК, тоді як у ч.2 ст. 121 КК вона не передбачена.

У складі злочину, передбаченого ч.2 ст. 122 КК, *примус* означає домагання від потерпілого або його родичів вчинення або утримання від вчинення певних дій шляхом заподіяння потерпілому умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження. Під родичами у цій статті слід розуміти не лише близьких родичів, а й інших родичів потерпілого.

Суб'єкт злочину загальний. Відповідальність за тілесні ушкодження середньої тяжкості настає з чотирнадцяти років (ч.2 ст. 22 КК).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом, найчастіше умисел має неконкретизований характер.

Мотив цього діяння не має значення для його кваліфікації. *Мета* умисного заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію діяння у двох випадках – коли нею є:

- 1) залякування потерпілого або його родичів;
- 2) їх примус до певних дій (ч.2 ст. 122 КК).

Стаття 123 КК. "Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання"

Ця норма встановлює кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

- 1) діями (шляхом бездіяльності у зазначеному у ст. 123 КК стані його вчинити неможливо);
- 2) наслідками у вигляді тяжких тілесних ушкоджень;
- 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком, а також
- 4) часом і певною обстановкою вчинення злочину.

Протизаконне насильство може бути фізичним – удари, побої, тілесні шкодження, позбавлення волі, зв'язування і т. ін., або психічним – погроза заподіяти фізичну чи майнову шкоду тощо. Таке насильство має бути істотним, тобто спроможним викликати сильне душевне хвилювання, реальним, а не уявним. Для застосування ст. 123 КК треба довести, що насильство було протизаконним.

Тяжка образа – це всіляке істотне приниження честі і гідності, зроблене в непристойній формі. Протизаконне насильство чи тяжка образа можуть бути спрямовані як безпосередньо до того, хто заподіяв тілесне ушкодження, так і до інших осіб.

Для застосування ст. 123 КК важливо визначити два часових інтервали:

- час між протиправним насильством чи тяжкою образою і виникненням сильного душевного хвилювання. Цей час може бути коротким і тривалим: Юридичного значення ця обставина не має: сильне душевне

хвилювання може викликати і таке протизаконне насильство (чи тяжка образа), яке було вчинене як недавно, так і давно;

- час між виникненням сильного душевного хвилювання і заподіянням тяжкого тілесного ушкодження. Для злочину, передбаченого ст. 123 КК, характерною ознакою є негайне виникнення наміру заподіяти шкоду потерпілому, оскільки вона може визнаватися як заподіяна при обставинах, що пом'якшують відповідальність лише тоді, коли була заподіяна в стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту).

Суб'єктом злочину є осудна або обмежено осудна особа, яка досягла 16-річного віку і перебувала під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом. Психічне ставлення особи при вчиненні цього злочину характеризують дві особливості:

- 1) умисел завжди є таким, що раптово виник і афектованим;
- 2) емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Стаття 126 КК. "Побої і мордування".

Закон передбачає настання кримінальної відповідальності за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, а так само за ті самі діяння, якщо вони мають характер мордування, або вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких.

Характерна особливість злочину, відповідальність за який передбачає ст. 126 КК, полягає в тому, що дії, які утворюють його об'єктивну сторону, спрямовані на те, щоб, головним чином, завдати потерпілому фізичного болю. Такі дії не порушують анатомічної цілісності тканин тіла чи функцій якогонебудь органа, і цим вони відрізняються від тілесних ушкоджень. Шкода здоров'ю спричиняється ними через фізичний біль.

Ударом називають одноразовий, раптовий потужний фізичний вплив на тіло людини будь-яким твердим предметом, що спричиняє фізичну біль.

Побої – це неодноразові удари, що спричиняються в один час одному потерпілому.

Іншими насильницькими діями можуть бути: викручування рук, ніг, стискування горла, статевих органів тощо.

Частина 2 ст. 126 КК передбачає відповідальність за удари, побої та інші подібні дії, якщо вони носили характер мордування.

Мордування – це такі дії, які пов'язані з багаторазовим чи тривалим заподіянням особливого болю чи тяжких фізичних та моральних страждань потерпілому. За частиною 2 статті 126 КК кваліфікуються також побої і мордування, які були вчинені групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких.

Суб'єктивна сторона: умисел. Мотив і мета не мають значення для кваліфікації вчиненого за ст. 126 КК. Однак, у разі завдання удару, побоїв, тощо, які завдали фізичного болю з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, за наявності інших необхідних ознак вчинене утворює склад катування і потребує кваліфікації за ст. 127 КК.

Суб'єкт злочину – загальний. Відповідальності за ст. 126 КК підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

4. Окремі склади інших злочинів, що завдають шкоду життю та здоров'ю особи.

Стаття 130 КК. "Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби"

Кримінальний закон передбачає відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини.

Згідно з Законом України від 12 грудня 1991 р. "Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення", СНІД – це особливо небезпечна інфекційна хвороба, що викликається вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) і через відсутність у даний час специфічних методів профілактики та ефективних методів лікування призводить до смерті.

До інфекційних хвороб належать розлади здоров'я людей, які виникають внаслідок зараження живими збудниками (вірусами, бактеріями, іншими патогенними паразитами), що передаються від заражених осіб здоровим і мають властивість масового поширення. Виділяють особливо небезпечні інфекційні хвороби, тобто хвороби, які характеризуються важкими або стійкими розладами здоров'я у значній кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення. Крім СНІДу це чума, холера, туберкульоз тощо.

Частина 1 ст. 130 КК передбачає відповідальність за поставлення завідомо хворою особою в небезпеку зараження цією хворобою іншої особи способом, яким ця інфекційна хвороба передається (спільним користуванням шприцом для ін'єкцій, при переливанні крові та іншими способами).

Злочин, передбачений **ч. 1 ст. 130 КК**, належить до формальних складів і визнається закінченим з моменту вчинення дій, які створюють реальну небезпеку зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини. Для притягнення особи до відповідальності за ч.1 ст. 130 не має значення те, чи знав потерпілий про хворобу винної особи, чи погоджувався він на вчинення щодо нього дій, які ставлять у небезпеку зараження вірусом невиліковної інфекційної хвороби.

Частина 2 ст. 130 КК передбачає відповідальність за необережне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини тим, хто хворий на СНІД. На кваліфікацію за ч.2 ст. 130 КК не впливає те, в якій конкретно спосіб потерпілого заражено вірусом невиліковної інфекційної хвороби. Даний злочин вважається закінченим з моменту фактичного зараження ВІЛ-інфекцією або іншим вірусом і не має значення те, було потерпілого лише ВІЛ-інфіковано або він фактично захворів на СНІД.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч.1 ст. 130 КК, може бути вчинений як з непрямым умислом, так і необережно (із злочинною самовпевненістю). Умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ч.4 ст. 130 КК) визнається кваліфікованим видом цього злочину.

Вчинення з прямим умислом дій, спрямованих на те, щоб заразити іншу особу

ВІЛ чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, якщо фактичне зараження не відбулося, слід розцінювати як замах і кваліфікувати заст. 15 і ч.4ст. 130КК.

Для *суб'єктивної сторони* злочину, передбаченого ч.2 ст. 130 КК характерна необережність у вигляді злочинної самовпевненості.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Відповідальними за вчинення цього злочину є хворі на вказані хвороби особи і носії ВІЛ, які знають про це, і яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Стаття 131 КК. "Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби"

Цією нормою передбачена кримінальна відповідальність за неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини.

З об'єктивної сторони стаття 131 КК передбачає кримінальну відповідальність за діяння, що характеризується сукупністю трьох ознак:

- неналежне виконання своїх професійних обов'язків медичними, фармацевтичними працівниками або іншими працівниками внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них;

- суспільне небезпечні наслідки у вигляді зараження особи вірусом імунодефіциту чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини;

- причинний зв'язок між зазначеними діяннями і наслідками. Суспільна небезпечність такої халатності в тому, що багато людей можуть бути заражені ВІЛ внаслідок халатності працівників медичних і фармацевтичних установ, закладів та організацій, інших органів, які мають обов'язки боротися з поширенням ВІЛ чи іншими тяжкими інфекційними хворобами.

За ст. 131 КК можуть бути кваліфіковані такі діяння:

- використання нестерильних інструментів та шприців;
- переливання потерпілому крові (її компонентів) або клітин, органів, тканин ВІЛ-інфікованого;
- незабезпечення керівництвом закладу охорони здоров'я персоналу

цього закладу необхідними засобами захисту.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного зараження потерпілої особи.

Суб'єктивна сторона цього діяння характеризується необережною виною.

Зараження двох чи більше осіб визнається кваліфікованим діянням (ч.2 ст. 131 КК).

Суб'єкт злочину спеціальний з 16 років. Відповідальними за необережне зараження потерпілого вірусом імунодефіциту людини є працівники медичних, фармацевтичних закладів чи установ.

Стаття 132 КК. "Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби".

Цією статтею передбачена відповідальність за розголошення службовою особою лікувального закладу, допоміжним працівником, який самочинно здобув інформацію, або медичним працівником відомостей про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та його результатів, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків.

Безпосередніми об'єктами цього злочину є встановлений порядок надання інформації про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, а також права і свободи громадян.

Розголошення відомостей про результати проведення медичного огляду на зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої тяжкої, невиліковної інфекційної хвороби *утворює об'єктивну сторону* цього злочину, незалежно від способу розголошення і кореспондентів розголошення. Розголошення відомостей означає, що особа, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, незаконно ознайомлює з нею сторонніх осіб або своєю поведінкою створює умови, які надають стороннім особам можливість ознайо- кваліфікацію не впливають і можуть бути різними, в тому числі в розмовах, при втраті документів тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли відповідні відомості стали відомі особі, яка не повинна була їх знати.

З суб'єктивної сторони розголошення відомостей про наслідки проведеного медичного огляду може бути умисним і необережним.

Суб'єкт злочину спеціальній з 16 років. Відповідальності підлягають медичні працівники, яким такі відомості стали відомі внаслідок виконання ними своїх професійних обов'язків: службові особи лікувальних установ та закладів, допоміжний працівник такого закладу, який самочинно здобув таку інформацію, медичний працівник.

Стаття 133 КК. "Зараження венеричною хворобою".

Окремим випадком тілесного ушкодження, що заподіює шкоду здоров'ю, є зараження потерпілого венеричною хворобою. Суспільна небезпека злочину полягає у заподіянні шкоди здоров'ю людини, негативному впливі на репродуктивне здоров'я нації та генофонд. Венеричні захворювання здатні викликати тяжкі наслідки, зокрема безпліддя та психічні розлади, а також патологічні зміни у розвитку дітей.

З об'єктивної сторони факт зараження іншої особи венеричною хворобою утворює склад закінченого злочину незалежно від тривалості хвороби і наслідків лікування, а також від величини шкоди здоров'ю потерпілого, яка була заподіяна цим зараженням.

Частина 1 ст. 133 КК передбачає відповідальність за дії, якими потерпіла особа була лише поставлена в небезпеку зараження, а саме зараження ще не настало. Такі дії становлять собою своєрідний замах на зараження – ними була утворена справжня і реальна можливість заразити іншу особу, але цього не сталося за обставин, від винного незалежних.

Оскільки обов'язковою ознакою злочинів як за ч. 1 ст. 133 КК, так і за ч. 2 ст. 133 КК є знання винним про свою хворобу, то їх **суб'єктивна сторона** може визначатися лише як умисел або злочинна самовпевненість. Злочинна недбалість цих злочинів неможлива.

Частина 2 ст. 133 КК передбачає відповідальність за зараження потерпілого венеричною хворобою при обтяжуючих обставинах:

- зараження венеричною хворобою особою, яка раніше уже була засуджена за такий же злочин і має за нього судимість;

- зараження одним чи різними способами двох або більше потерпілих;
- зараження венеричною хворобою неповнолітнього чи неповнолітньої.

Особливо кваліфікованим є діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, до яких відносять, зокрема, смерть людини, втрату будь-якого органа або його функцій, психічне хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на 1/3, переривання вагітності або непоправне знівечення обличчя.

Суб'єкт злочину спеціальний. Кримінальна відповідальність за ст. 133 КК настає за умов, що винний (винна) досяг шістнадцятирічного віку, знав про наявність у нього цієї хвороби та про небезпечність його певних дій для здоров'я іншої особи.

Тема 4. Злочини проти волі, честі та гідності особи

1. Поняття й загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Уперше в історії національного кримінального права виділення групи злочинів проти волі, честі та гідності особи було здійснено в межах окремого розділу (розділу III Особливої частини) у чинному КК 2001 р. (статті 146-151). Зумовлювалося це необхідністю комплексного правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, адже честь і гідність людини, її недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 КУ). Крім того, інші норми Основного Закону також покликані гарантувати захист волі, честі й гідності людини та громадянина (статті 19,23,28,29, 32,33 тощо).

Порівняно з КК1960 р. у новому кримінальному законодавстві злочини, що їх ми розглядаємо, не тільки згруповано в окремий розділ, а й отримали більш досконалу форму, структуру та зміст. Деякі посягання на волю й гідність особи у КК 2001 р. були декриміналізовані та віднесені до сфери цивільного законодавства (наприклад, образа й наклеп).

У 2004 р. зареєстровано 269 випадків торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини іншій людині, що на 6,9 % менше від показника попереднього року. Зафіксовано 172 факти незаконного позбавлення

волі чи викрадення людини, що на 16,1 % менше, а захоплення заручників – у 12 [10] разів.

На Тернопіллі за 9 місяців п.р. не виявлено жодного злочину пов'язаного із торгівлею людьми, але це зовсім не означає, що вони не скоюються по причині їх високої латентності.

Встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи також продиктовано вимогами низки міжнародних нормативно-правових документів: Загальною декларацією прав людини (прийнята й проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р.), Європейською конвенцією з прав людини від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Декларацією ООН про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18 грудня 1992 р., Міжнародною конвенцією про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. (ратифікована УРСР 8 травня 1987 р.), Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), Конвенцією про рабство від 25 вересня 1926 р. (УРСР приєдналася до Конвенції 29 серпня 1956 р.), Конвенцією ООН про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. (ратифікована СРСР 19 грудня 1980 р.), Конвенцією про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1997 р. (ратифікована Україною 11 січня 2000 р.)тощо.

У законодавстві України питання захисту волі, честі та гідності особи врегульовано й низкою інших галузей законодавства (наприклад, цивільним), Основами законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., Законами України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" від 21 січня 1994 р., "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р., "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" від 24 січня 1995 р., "Про психіатричну допомогу" від 22 лютого 2000 р., деякими постановами КМ України (наприклад, постановою від 5 червня 2002 р. № 766, котра затверджує Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки), постановами Пленуму ВС України тощо.

Питання кримінально-правової протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи досліджували такі вчені: М. Акімов, О. Бандурка, Ю. Баулін, В.

Борисов, С. Бородін, В. Бортник, О. Володіна, В. Голіна, С. Денисов, М. Заславська, В. Іващенко, В. Козак, М. Коржанський, К. Левченко, Я. Лизогуб, І. Лисенко, В. Мульченко, Т. Орешкіна, Є. Романова, П. Сердюк, С. Тихонова, М. Хавронюк, Г. Чеботарьова та ін.

Злочини проти волі, честі та гідності особи – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що спричиняють істотну шкоду волі, честі й гідності особи чи загрожують спричиненням такої шкоди.

Родовими та безпосередніми об'єктами цих злочинів є воля, честь і гідність особи. Воля – це право людини ніким не бути примушеною робити те, що не передбачено законодавством, право бути незалежною при обранні своєї манери поведінки та право здійснювати вільний розвиток власної особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод (свобода й особиста недоторканність, право на невтручання в особисте життя, свобода пересування та право на вільний вибір місця проживання тощо). Честь – це сукупність рис, які характеризують позитивні моральні якості (принципи), що ними керується людина у своїй поведінці. Гідність – це усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних та інших якостей своєї суспільної цінності, що дає їй підстави для самоповаги.

У деяких злочинах проти волі, честі та гідності особи **додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** можуть бути громадська безпека, життя та здоров'я особи, власність, установлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, право на сім'ю тощо.

Потерпілими від цих злочинів є, зокрема, будь-яка людина, крім особи, що має міжнародний захист (ст. 146), заручник або якась інша особа, котра постраждала під час захоплення чи тримання особи як заручника (ст. 147), психічно здорова особа (ст. 151).

Із **об'єктивної сторони** розглядувані злочини переважно вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння, тобто є формальними за конструкцією свого складу. Злочини, передбачені статтями 146, 147, 149, 150 і 151 КК, мають склади, кваліфіковані за наслідками.

Диспозиція ч. 1 ст. 150 КК ("Експлуатація дітей") має бланкетний характер, оскільки передбачає, що для встановлення віку дитини, з якого вона

може працювати, потрібно звертатися до норм іншого законодавства (наприклад, трудового).

Суб'єкти злочинів проти волі, честі та гідності особи – загальні (фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку). Суб'єктом захоплення заручників є особа з 14-річного віку.

Деякі посягання можуть бути вчинені тільки спеціальним суб'єктом, зокрема, службовою особою та особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності (ч. 2 ст. 149), лікарем, котрий приймає рішення про поміщення особи у психіатричний заклад (ст. 151).

Із суб'єктивної сторони злочини проти волі, честі та гідності особи вчиняються тільки з прямим умислом. Спеціальна мета є обов'язковою ознакою у трьох злочинах. Так, при захопленні заручників (ст. 147) метою є спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення будь-якої дії чи утримання від учинення будь-якої дії. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149) характеризується як первинною метою (продаж потерпілого, інша оплатна передача його іншій особі або особам), так і вторинною, або кінцевою (сексуальна експлуатація людини, використання її в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, всиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці). Метою експлуатації дітей (ст. 150) є отримання прибутку.

Ставлення до наслідків, які є кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 2 ст. 150 і ч. 2 ст. 151 КК, характеризується необережністю.

Завдяки єдності родового об'єкта злочини проти волі, честі та гідності особи важко класифікувати. Якщо посягання здійснюється, припустимо, на волю особи, то обов'язково страждає честь і гідність. Отож усі ці злочини розглядаються як єдина група суспільно небезпечних діянь.

2. Деякі злочини проти волі, честі та гідності особи.

2.1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК).

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонювальні норми. Родовими та безпосередніми об'єктами злочину є воля, честь і гідність особи. Потерпілий від злочину – будь-яка особа, котра досягла 14 років. Учинення

цього злочину щодо особи, якій не виповнилося 14 років, утворює кваліфікований вид злочину (ч. 2 ст. 146).

Об'єктивна сторона злочину характеризується двома формами: 1) незаконним позбавленням волі людини; 2) викраденням людини.

Незаконним позбавлення волі є тоді, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції України та законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Воно може бути здійснено із застосуванням фізичного насильства (наприклад, потерпілого зв'язують і замикають у підвалі, поміщують у заздалегідь підготовлене місце тощо), а також психічним насильством (наприклад, під загрозою застосування зброї потерпілого примушують іти за викрадачем). Способи незаконного позбавлення волі різноманітні – обман, зловживання довірою, відібрання засобів пересування, ключів або інших необхідних засобів тощо. Незаконне позбавлення волі – триваючий злочин. Закінченим він є з моменту фактичного обмеження потерпілого у свободі пересування.

Викрадення людини передбачає протиправне переміщення особи з одного місця до іншого, що супроводжується фактичним обмеженням її свободи пересування. За змістом протиправність переміщення людини збігається з незаконністю позбавлення її волі. Способи викрадення можуть бути різними (таємний, відкритий, насильницький, обманний тощо).

Закінченим цей злочин є з моменту заволодіння людиною та фактичного початку обмеження її волі.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

У разі вчинення злочину службовою особою з використанням своїх службових повноважень її дії підлягають кваліфікації за відповідними частинами статей 146 та 365 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винний обов'язково має усвідомлювати незаконність позбавлення волі чи протиправність переміщення потерпілого.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 146) є вчинення його:

- щодо малолітнього;
- із корисливих мотивів;

- щодо двох або більше осіб;
- за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);
- способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (наприклад, утримання в сирому, холодному або темному приміщенні);
- пов'язане із заподіянням потерпілому фізичних страждань (наприклад, позбавлення волі без надання потерпілому води);
- із застосуванням зброї;
- протягом тривалого часу (має оцінний характер).

Особливо кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 3 ст. 146):

- учинення його організованою групою (ст. 28);
- спричинення ним тяжких наслідків (наприклад, смерті, самогубства потерпілого, тяжких тілесних ушкоджень тощо).

Слід зазначити, що застосування насильства при вчиненні злочину, передбаченого ст. 146 КК, не охоплюється цим складом злочину та потребує додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125-127 КК. Погрозу вбивством також необхідно кваліфікувати додатково за ст. 129 КК.

Незаконне позбавлення волі чи викрадення людини визнається таким, що спричинило тяжкі наслідки, в разі настання смерті потерпілого чи його рідних або близьких йому осіб, а також у разі заподіяння потерпілому чи зазначеним особам тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органа або його функцій, психічну хворобу чи інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. У таких випадках дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 146 та ст. 115 (умисне вбивство), 119 (вбивство через необережність), 120 (доведення до самогубства), 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження) чи 128 КК (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження) залежно від форми вини щодо настання наслідків злочину та конкретних обставин учиненого.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 146 КК – обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 146 КК – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 146 КК – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

2.2. Захоплення заручників (ст. 147 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим об'єктом злочину є воля особи. Безпосередні об'єкти злочину – особиста воля, фізична свобода та недоторканність людини. Потерпілим від злочину може бути:

- заручник (людина, котра захоплена суб'єктом злочину та (або) перебуває під його контролем і життя, здоров'я чи особиста свобода якої є своєрідними гарантіями виконання певних вимог, висунутих чи тих, що можуть бути висунуті до третіх осіб);

- будь-яка інша людина, що постраждала під час захоплення чи тримання особи як заручника. Вчинення цього злочину щодо неповнолітнього утворює кваліфікований вид злочину (ч. 2 ст. 147).

Об'єктивна сторона злочину виявляється у двох можливих формах:

1. захопленні особи як заручника (це напад на людину чи її викрадення, що може бути таємним або відкритим, учиненим через обман або з насильством тощо);

2. триманні особи як заручника (це досягнення та подальше збереження фактичного контролю з боку суб'єкта злочину за людиною).

Закінченим злочин є з моменту, коли свобода особи була фактично обмежена.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, що досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою – спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення будь-якої дії (наприклад, передати зброю, наркотичні засоби, інші речі, транспортні засоби чи гроші, звільнити якогось заарештованого або ув'язненого, забезпечити безперешкодний виліт за межі країни тощо) чи утримання від учинення будь-якої дії (наприклад, неприйняття певної особи на ту чи іншу посаду, відмова від укладення угоди тощо).

Кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 2 ст. 147):

- учинення його щодо неповнолітнього;

- учинення його організованою групою (ст. 28);

захоплення чи тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей;

спричинення ним тяжких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, настання великої матеріальної шкоди, суттєве загострення міждержавних або міжнаціональних відносин, серйозне порушення діяльності установ, організацій і підприємств тощо).

Якщо під час учинення злочину потерпілим заподіяно тілесні ушкодження, завдавалися побої чи щодо них застосовувалися мордування, катування, дії винного необхідно додатково кваліфікувати за відповідними частинами статей 121, 122, 125-127 КК. Потребують додаткової кваліфікації за статтями 342, 345, 347, 350 та 352 КК, залежно від обставин учиненого, дії винного щодо працівників правоохоронних органів чи осіб, які виконували свій громадський обов'язок, якщо останні вживали заходів щодо припинення злочину та звільнення заручників. На відміну від незаконного позбавлення волі або викрадення людини, захоплення чи тримання особи як заручника здійснюється з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Захоплення заручників визнається таким, що спричинило тяжкі наслідки, якщо внаслідок злочину сталася смерть хоча б одного потерпілого чи будь-кого з рідних або близьких йому осіб, а також у разі заподіяння хоча б одному потерпілому чи будь-кому із зазначених осіб тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату якогось органа чи його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. У таких випадках дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 346 та п. 3 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство заручника), ст. 119 (вбивство через необережність), ст. 120 (доведення до самогубства), ч. 2 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб) чи ст. 128 КК (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), залежно від форми вини щодо настання наслідків злочину та конкретних обставин вчиненого.

Умисні дії винного, внаслідок яких сталася смерть потерпілого (з-поміж заручників), який намагався чинити опір і припинити злочинні дії, спрямовані

на захоплення заручників або тримання заручників, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 147 та пунктами 3, 8 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисні дії винного, внаслідок яких трапилася смерть сторонньої особи, котра намагалася припинити злочин, підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 147 та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Якщо стороння особа була працівником правоохоронного органу та про це було відомо винному, дії останнього мають кваліфікуватися ще й за ст. 348 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 147 КК – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 2 ст. 147 КК – позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2.3. Підміна дитини (Ст. 148 КК).

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він грубо порушує батьківські права громадян. Цей злочин небезпечний і тому, що позбавляє дітей їх законних батьків, опікунів і піклувальників і може вести за собою ненормальний розвиток і виховання дитини, а також заподіяння потерпілому іншої шкоди. Тому **безпосереднім об'єктом** цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканність дитини та її нормальний розвиток. Під дитиною у цій статті слід розуміти лише чуже для винної особи новонароджене або грудне немовля.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в підміні чужої дитини, тобто в заміні одного новонародженого або грудного немовляти іншим. Склад злочину – формальний. Злочин вважається закінченим з моменту підміни дитини.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений лише з прямим умислом, коли особа усвідомлює, що підмінює чужу дитину, і бажає чинити саме так. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є корис-ливі (наприклад, підміна для передачі іншій особі за винагороду) або інші особисті мотиви (наприклад, заміна своєї хворої дитини на чужу дитину).

Суб'єктом злочину є будь-яка особа, яка досягла 16-ти років і для якої немовля є чужою дитиною. Підміна новонародженого, що мала місце через необережність, наприклад, няні або медичної сестри пологового будинку, може потягти за собою відповідальність за ст. 140 КК за наявності всіх інших ознак цього складу злочину.

2.4. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149 КК).

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є воля особи. **Безпосередні об'єкти** злочину – особиста воля, честь, гідність, фізична свобода та статева недоторканість людини. **Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** злочину є здоров'я людини, її статева свобода та статева недоторканість, трудові й інші права громадян, установлений порядок перетинання державного кордону України тощо. **Потерпілий** від злочину – будь-яка особа з 18-річного віку. Вчинення цього злочину щодо неповнолітнього утворює кваліфікований вид злочину (ч. 2 ст. 149). **Об'єктивна сторона** злочину (ч. 1 ст. 149) виражається у таких формах:

- продаж людини;

- інша оплатна передача людини;

-здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди,пов'язаної із законним або незаконним переміщенням за її згодою чи без згоди через державний кордон України.

Продаж людини – це передача людини однією особою (особами) іншій особі (особам) за певну грошову винагороду. Інша оплатна передача людини – це передача людини однією особою (особами) іншій особі (особам) через угоду про обмін, найм, заставу тощо. Будь-яка інша незаконна угода щодо людини – це досягнення та часткова реалізація домовленості між двома чи більшою кількістю осіб про порушення чи обмеження прав і свобод людини, що відповідно до КУ та законодавства не можуть бути порушені чи обмежені.

Злочин є закінченим із моменту продажу (іншої сплатної передачі) людини іншій особі (особам) – у перших двох формах. Злочин у його третій формі є закінченим із моменту фактичного переміщення людини через державний кордон України.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел і, зазвичай, корисливий мотив та спеціальну мету. Така мета може бути первинною (продаж потерпілого, інша оплатна передача його іншій особі чи особам) і кінцевою, тобто:

1. сексуальна експлуатація людини;
2. використання її в порнобізнесі;
3. втягнення в злочинну діяльність;
4. залучення в боргову кабалу;
5. усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях;
6. використання у збройних конфліктах;
7. експлуатація її праці.

Кваліфікуючими ознаками торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149) є вчинення цього злочину:

- щодо неповнолітнього;
- щодо кількох осіб;
- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- із використанням службового становища;
- особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

Особливо кваліфікуючі ознаки торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149) – це вчинення тих же дій:

- організованою групою;
- пов'язане з незаконним вивезенням за кордон дітей або неповерненням їх в Україну;
- із метою вилучення в потерпілого органів чи тканин для трансплантації (передбачає намагання без згоди потерпілого здійснити хірургічне втручання в його організм, пов'язане з пересадкою від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів);

-із метою насильницького донорства (означає прагнення взяти кров або її компоненти в донора без згоди потерпілого та із застосуванням фізичного чи психічного насильства щодо нього);

- якщо це спричинило тяжкі наслідки.

Тяжкими наслідками торгівлі людьми можуть визнаватися настання смерті потерпілої особи чи спричинення потерпілій особі тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органа або його функцій, психічну хворобу чи інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, чи переривання вагітності або непоправне знівечення обличчя. У таких випадках дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 149 та ст. 115 (умисне вбивство), ст. 119 (вбивство через необережність), ст. 120 (доведення до самогубства), ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження) чи ст. 128 КК (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), залежно від форми вини щодо настання наслідків злочину та конкретних обставин учиненого. Вивезення дітей за кордон або неповернення їх в Україну не може розглядатись як тяжкі наслідки злочину, оскільки ці наслідки злочину законодавцем вирішені як окрема кваліфікуюча ознака злочину.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 149 КК – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 149 КК – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої; за ч. 3 ст. 149 КК – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

2.5. Експлуатація дітей.

У частині 2 ст. 52 Конституції України зазначено: «Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом». Стаття 150 уведена до КК на розвиток цього конституційного положення, тому безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого цією статтею, є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю дитини, її фізичне і психічне здоров'я. Потерпілою особою є дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством про працю дозволяється працевлаштування. Умови залучення неповнолітніх до праці викладені у ст. 188 Кодексу законів про працю України.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці з метою отримання прибутку. Це, наприклад, використання праці підлітка підприємцем у своїй майстерні без належної оплати або використання підлітка для миття автомашин, що знаходяться на стоянці, з вилученням у нього повністю або в більшій частині отриманої від клієнтів винагороди. Частиною 1 ст. 150 КК охоплюються також випадки експлуатації кількох дітей, коли використання праці кожної із них здійснюється в різний час і містить ознаки самостійного злочину.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, поєднаний з корисливою метою — отримання від праці потерпілого (потерпілих) прибутку. Ця мета є поряд з виною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка досягла 16-ти років. Якщо зазначені в ст. 150 КК діяння вчинить службова особа, то її дії кваліфікуються за сукупністю ст. 150 та ст. 364 або ст. 365 КК, якщо діяння, передбачені останніми статтями, містять всі ознаки складу відповідного злочину.

У частині 2 ст. 150 КК зазначені такі обставини, що обтяжують відповідальність: вчинення злочину щодо кількох дітей або якщо була спричинена істотна шкода для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або якщо дії, зазначені в ч. 1 ст. 150 КК, були поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Експлуатація кількох дітей означає, що винна особа використовує одночасно працю двох або більше підлітків, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, для виконання спільної роботи.

Істотна шкода для здоров'я дитини. Це випадки спричинення з необережності потерпілому тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження під час або внаслідок експлуатації його праці. Умисне спричинення тілесних ушкоджень дитині, наприклад, з метою примусити працювати або як покарання за недоброякісно виконану роботу, потребує кваліфікації за сукупністю ч. 2 ст. 150 та відповідно за статтями 121, 122 або 125 КК.

Істотною шкодою для фізичного розвитку дитини визнаються випадки суттєвого гальмування або припинення взагалі її фізичного розвитку.

Істотною шкодою для освітнього рівня дитини слід визнавати випадки тривалого припинення навчання дитини у школі, що призвело до суттєвого відставання її освітнього рівня від ровесників.

Для з'ясування показників, що свідчать про настання зазначених видів шкоди, необхідно призначати відповідну судову експертизу.

Шкідливе виробництво – це певні роботи або види виробничої діяльності, які у фізичному або моральному відношенні є шкідливими для неповнолітніх. До таких належать не тільки безпосередньо шкідливі, а й важкі роботи або роботи з небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх. Визнання виробництва шкідливим для дитини, праця якої використовується, встановлюється на підставі законодавства про працю.

2.6. Незаконне поміщення в психіатричний заклад (Ст. 151КК).

Незаконне поміщення в психіатричний заклад являє собою спеціальний вид незаконного позбавлення волі. Безпосереднім об'єктом злочину є воля особи, її гідність та недоторканність. Потерпілим від злочину є психічно здорова людина.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в поміщенні в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи на стаціонарне обстеження або лікування. Місцем перебування потерпілого є стаціонарний психіатричний заклад. Це психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Вид нагляду в закладі за хворим не має значення для визначення цієї ознаки складу злочину.

Злочин вважається закінченим з моменту поміщення потерпілого в психіатричний заклад на стаціонарне обстеження або лікування.

З суб'єктивної сторони цей злочин здійснюється з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що поміщує в психіатричний заклад завідомо психічно здорову людину і бажає цього. Мотиви цього злочину можуть бути різними (прагнення отримати матеріальну вигоду, заволодіти житлом потерпілого, бажання позбутися людини тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають. Вони можуть урахуватися при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину спеціальний – лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів, головний психіатр. Якщо таким суб'єктом є службова особа (завідуючий відділенням, головний психіатр тощо), вчинене утворює сукупність злочинів і кваліфікується за статтями 151 і 365 КК (перевищення влади).

У частині 2 ст. 151 КК зазначена обставина, що обтяжує відповідальність – спричинення тяжких наслідків. Такими наслідками можуть бути визнані смерть потерпілого, його самогубство, тяжка хвороба тощо. Ставлення винної особи до тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним. Залежно від виду тяжких наслідків та ставлення винного до них скоєне може бути кваліфіковане і за сукупністю злочинів: ч. 2 ст. 151 і відповідно частини 1 або 2 ст. 115, частини 1 або 2 ст. 119, ч. 3 ст. 120, частини 1 або 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 КК.

Покарання (ч. 1 ст. 151 КК) – арешт на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

(ч. 2 ст. 151 КК) – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Тема 5. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Забезпечення надійного захисту в сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи є одним із найважливіших завдань кримінально-правової політики кожної демократичної держави й показником стійких моральних підвалин суспільства. В Україні проблема кримінально-правової охорони цієї сфери посідає одне з чільних місць. Вельми відчутно це стало після прийняття нового КК, в Особливій частині якого з'явився розділ, у котрому розташовані злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, що належать до першої п'ятірки пріоритетних напрямів кримінально-правової протидії, визначених законодавцем.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи характеризуються високим ступенем латентності, а тому правова статистика реєструє лише мізерну кількість таких злочинів.

За даними соціологічного дослідження, що проводилося в різних регіонах України, лише 2% сексуальних насильств, учинених стосовно дітей і підлітків, караються в судовому порядку. При соціологічному опитуванні неповнолітніх віком від 13 до 16 років 7,5% респондентів відзначили як пережитий досвід акти сексуального насильства, а 33% від опитаних дівчат побажали собі смерті після того, що трапилося з ними.

При вторинному аналізі результатів соціолога дійшли такого висновку:

кожна п'ята дівчина визнала себе об'єктом небажаного статевого дотику;

кожна третя – пережила досвід сексуальних домагань;

кожна десята – зазнала сексуального насильства.

Серед юнаків аналітично значущими були дані із сексуального небажаного дотику та сексуального домагання, – отож було визнано, що кожен сьомий юнак зазнав таких сексуальних зловживань.

Як свідчить це ж опитування, найбільша кількість злочинів учиняється на вулицях і за місцем проживання потерпілих або злочинця, що відповідає 17,7%, 16,3% і 12,7% від загальної кількості злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Аналіз злочинів цієї групи показує, що за 9 місяців п.р. кількість зареєстрованих зґвалтувань зросла на 6.8 % (756 проти 708). Їх кількість збільшилася зокрема в АР Крим – на 18,6 % й семи областях, зокрема: Івано-Франківській – на 31,3 %, Волинській – у 2.8 раза, Миколаївській – на 52,6 % та Київській – на 42,1 %, Рівненській – на 33.3 % Сумській – на 52.9%, Чернівецькій – 33.3%. Зниження – Тернопільська – 18.2%.

Слід зазначити, що питання кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та недоторканості особи в юридичній літературі висвітлювали такі вчені, як Ю. Александров, Р. Біль, Р. Геліакбаров, С. Денисов, С. Колесніков, М. Конєва, М. Корчовий, С. Косенко, Я. Мачужак, О. Панєвін, А. Савченко, Б. Свиридов, О. Синеокий, В. Сафонов, Ю. Пудовочкин, Л. Цвіліховський та ін.

Розглядувані злочини передбачено розділом IV "Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи" Особливої частини КК (ст. 153 "Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом", ст. 154 "Примушування до вступу в статевий зв'язок", ст. 155 "Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості", ст. 156 "Розбещення неповнолітніх", ст. 157 "Згвалтування",). У кримінальному праві **злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (сексуальними чи статевими злочинами)** називають суспільно небезпечні й протиправні посягання на статево волю та статево недоторканість особи, на умови нормального морального розвитку неповнолітніх і на нормальний уклад у статевих відносинах.

Родовими та безпосередніми об'єктами сексуальних посягань є статева свобода та статева недоторканість особи, тобто права, свободи й інтереси в сфері статевого життя, наявний у суспільстві уклад статевого відносин.

Під статевою свободою розуміють право повнолітньої та психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевого зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу. Статева недоторканість – це абсолютна заборона вступати у природні статеві контакти з особою, котра з огляду на певні обставини не є носієм статевої свободи, всупереч справжньому волевиявленню такої особи чи ігноруючи його.

Деякі статеві злочини можуть мати **додатковий факультативний безпосередній об'єкт**, яким є нормальний фізичний і психічний розвиток дітей та підлітків, здоров'я, честь і гідність особи тощо. Наприклад, розбещення неповнолітніх здатне викликати в потерпілих від цього злочину різні статеві збочення, а передчасний (до досягнення статевої зрілості) вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди здоров'ю неповнолітньої особи.

Потерпілими від сексуальних злочинів можуть бути особи будь-якої статі (жінки або чоловіки), яким властиві відповідні ознаки, зокрема, недосягнення певного віку (неповнолітні – ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153; особи, що не досягли 16-річного віку – ч. 1 ст. 156; малолітні – ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156), перебування в матеріальній або службовій залежності від винного (ст. 154), недосягнення статевої зрілості (ст. 155), родинні зв'язки з винним (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156).

Об'єктивна сторона статевого злочинів характеризується діянням у формі дії. За конструкцією основні склади цих злочинів - формальні, крім примушування до вступу в статевий зв'язок, яке є злочином із усіченим

складом. Особливо кваліфіковані склади зґвалтування (ч. 4 ст. 152) і насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. 3 ст. 153), а також кваліфікований склад примушування до вступу в статевий зв'язок з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155), є формально-матеріальними, тобто настання небезпечних наслідків (особливо тяжких наслідків – ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153); безплідності чи інших тяжких наслідків – ч. 2 ст. 155) є однією з альтернативних ознак у відповідних частинах зазначених статей.

Суб'єктом сексуальних злочинів є фізична осудна особа (як чоловічої, так і жіночої статі), що досягла 14-річного віку (статті 152 і 153) або 16-річного віку (статті 154-156). **Спеціальними суб'єктами** в цих злочинах є особи, котрі раніше вчинили будь-який зі злочинів, передбачених статтями 153-155 КК (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153), особи, від яких жінка чи чоловік матеріально або службово залежні (ст. 154), батько, матір або особа, що їх замінює (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156).

Суб'єктивна сторона сексуальних злочинів передбачає вину у формі умислу, вид умислу – прямий. Це означає, що винний усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння, передбачає суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. У деяких випадках, зокрема при зґвалтуванні неповнолітньої чи малолітньої особи, зґвалтуванні, що спричинило особливо тяжкі наслідки, при статевих зносинах з особою, котра не досягла статевої зрілості, психічне ставлення суб'єкта злочину до зазначених обставин може мати елементи необережної вини, та в цілому ці злочини залишаються умисними.

Неодмінною умовою правильної кваліфікації злочинів, передбачених статтями 152-156 КК, є з'ясування їхніх мотивів. Переважають у цій групі злочинів сексуальні мотиви – прагнення до задоволення статевої потреби. Деякі вчені зазначають, що статеві злочини можуть учинятись і з мотивів статевого садизму. У разі нездійснення точного встановлення мотивів у сексуальних злочинах, посягання на свободу та недоторканість потерпілої особи, вчинені з хуліганських або інших мотивів (наприклад, із корисливих мотивів, із помсти та ін.), будуть кваліфікуватися за іншими статтями КК.

На кваліфікацію сексуальних злочинів впливає низка різних обставин:
повторність (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153);

вчинення попередньо якогось зі злочинів, передбачених статтями 153-155 (ч. 2 ст. 152), а також статтями 152 або 154 КК (ч. 2 ст. 153);

скоєння злочину групою осіб (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153);

учинення злочину щодо неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153);

вчинення злочину щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156);

спричинення злочином особливо тяжких наслідків (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153), безплідності чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 155);

учинення злочину з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів (ч. 2 ст. 154);

8) скоєння злочину батьком, матір'ю чи особою, що їх замінює (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156).

Залежно від того, чи застосовується під час скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи фізичне та психічне насильство, всі їх можна поділити на **два види (групи):**

- насильницькі статеві злочини (статті 152, 153, 154);
- ненасильницькі статеві злочини (статті 155, 156).

2. Деякі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

2.1. Зґвалтування (ст. 152 КК).

Стаття складається з чотирьох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є статеві свобода та статеві недоторканість особи. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх. Потерпілим від злочину є особа як жіночої, так і чоловічої статі, незалежно від її попередньої поведінки (зокрема аморальної) та стосунків із суб'єктом злочину (перебування з ним у фактичному чи юридичному шлюбі).

Об'єктивна сторона зґвалтування (ч. 1 ст. 152) полягає у статевих зносинах, які поєднуються із:

застосуванням фізичного насильства;

погрозою його застосування (воля потерпілої особи пригнічується);

використанням безпорадного стану потерпілої особи (воля потерпілої особи ігнорується).

Статеві зносини – це природний (гетеросексуальний) статевий акт, тобто сполучення чоловічих і жіночих статевих органів, здатне, звичайно, викликати вагітність. Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати в завданні удару, побоїв, позбавленні чи обмеженні особистої волі, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, воно спрямоване на те, щоб учинити з потерпілою особою природний статевий акт, подолати здійснюваний або очікуваний з її боку фізичний опір, пов'язаний із небажанням вступити у статевий контакт.

Погроза як спосіб вчинення зґвалтування – це залякування потерпілої особи застосуванням фізичного насильства через висловлювання, жести, інші дії (наприклад, демонстрацією зброї). Зґвалтування визнається вчиненим із використанням безпорадного стану потерпілої особи, якщо вона за своїм психічним станом не може розуміти характеру та значення вчинюваних із нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові через наявні фізичні вади, наприклад, параліч, сліпоту, малолітній або, навпаки, похилий вік, тяжке захворювання, що не є психічним, сильне сп'яніння (фізична безпорадність) тощо.

Перелік способів, за наявності хоча б одного з яких статеві зносини між особами жіночої та чоловічої статі визнаються зґвалтуванням, є вичерпним. Інші форми (способи) задоволення статевої пристрасті, крім статевого акту в природній формі, складу зґвалтування не утворюють і за наявності для цього підстав кваліфікуються за ст. 153 КК ("Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом"). До неприродних способів можна віднести насильницьке мужолозтво, лесбійанство, орогенітальний контакт (coitus per os) жінки з чоловіком або чоловіка з чоловіком, аногенітальний контакт (coitus per anum) чоловіка з жінкою, сурогатні форми статевих зносин, які імітують природний статевий акт, сексуальний садизм, сексуальний мазохізм тощо.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення деяких термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини" від 27 березня 1992 р. №4.

Зґвалтування є закінченим злочином із моменту початку насильницького статевого акту (формальний склад).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа чоловічої або жіночої статі, котра досягла 14-річного віку. При цьому стать безпосереднього виконавця злочину має бути протилежна статі потерпілої особи.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел і, зазвичай, сексуальний мотив.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування (ч. 2 ст. 152) є вчинення його:

повторно (див. ст. 32);

особою, що раніше вчинила один зі злочинів, передбачених статтями 153-155 КК.

Якщо винний, без значної перерви в часі, діючи з єдиним умислом, учинив два або більше статеві акти з однією і тією ж потерпілою, то його дії не можуть розглядатись як зґвалтування, вчинене повторно (див. абз. 3 п. 11 ППВСУ від 27 березня 1992 р. № 4).

Особливо кваліфікуючі ознаки зґвалтування:

учинення його групою осіб (див. ст. 28);

зґвалтування неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 152);

спричинення особливо тяжких наслідків (наприклад, смерть або самогубство потерпілої особи; втрата якогось органа чи його функцій; психічна хвороба чи інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше, ніж на одну третину; переривання вагітності; зараження вірусом імунодефіциту людини; тощо);

зґвалтування малолітньої особи (ч. 4 ст. 152).

У справах про замах на зґвалтування має бути встановлено, що насильницькі дії особа вчинила з метою вступу у статеві зносини, тобто, чи здійснювалося фізичне насильство або погроза його застосування з метою

подолання опору потерпілої особи, з яких причин злочин не було доведено до кінця. У зв'язку з цим, потрібно відрізнити замах на зґвалтування від інших злочинних посягань на честь, гідність і недоторканність особи (задоволення статевої пристрасті неприродним способом, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) (див. п. 18 ППВСУ від 27 березня 1992 р. № 4).

Застосування сили до потерпілої особи без заподіяння їй тілесних ушкоджень або із заподіянням їй легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 152 КК. Додаткової кваліфікації за іншими статтями про злочини проти особи не потребує, оскільки заподіяння шкоди здоров'ю у вказаних межах охоплюється диспозицією цієї статті чинного КК.

Слід мати на увазі, що вчинення зґвалтування потерпілої особи без обтяжуючих ознак злочину, а потім учинення повторного зґвалтування за наявності ознак частин 3 чи 4 ст. 152 КК повинні кваліфікуватися за сукупністю ч. 1 ст. 152 та частин 3 або 4 ст. 152 КК.

Заподіяння під час зґвалтування тяжких тілесних ушкоджень, від яких сталася смерть потерпілої особи, слід розглядати як настання особливо тяжких наслідків, передбачених ч. 4 ст. 152 КК, тому додаткова кваліфікація за ч. 2 ст. 121 КК не потрібна.

Погроза вбивством повністю охоплюється складом злочину, передбаченим ст. 152 КК, і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує.

Зґвалтування чи замах на зґвалтування, поєднані із заподіянням потерпілій особі тілесного ушкодження, визнаного тяжким лише за ознакою небезпечності для життя на момент його заподіяння, не можуть вважатися такими, що спричинили особливо тяжкі наслідки.

Такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 121 і 152 КК. Не є особливо тяжкими наслідками під час зґвалтування завідоме поставлення потерпілої особи під загрозу зараження вірусом імунодефіциту людини чи сифілісом, якщо захворювання не настало. Такі дії належить кваліфікувати за сукупністю ст. 152 і ч. 1 ст. 130 КК.

Убивство, вчинене під час зґвалтування чи відразу після нього, необхідно кваліфікувати за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як поєднане зі зґвалтуванням та за ч. 4 ст. 152 КК - за ознакою зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки.

Якщо вбивство з метою приховати згвалтування вчинено через деякий час (за наявності розриву в часі), дії винної особи належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 152 і п. 9 ч. 2 ст. 115 КК як убивство з метою приховати інший злочин.

2.2. Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. Родовими та безпосередніми об'єктами злочину є статеві свобода та статеві недоторканість особи. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину можуть бути честь і гідність особи, право власності.

Потерпілий від злочину – особа жіночої або чоловічої статі, котра матеріально чи службово залежна від винного. Якщо до вступу в статевий зв'язок примушувалась особа, що не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК, кваліфікуються за ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 155 КК як готування до статевих зносин з особою, котра не досягла статевої зрілості.

Матеріальна залежність означає, що матеріальна допомога від суб'єкта злочину є єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи та позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне становище (наприклад, жінка чи чоловік перебувають на повному або частковому утриманні винного, проживають на його житловій площі, а також якщо дії винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи на підставі відносин цивільного боргу, відносин між спадкодавцем і спадкоємцем тощо).

Службова залежність означає, що:

1. потерпіла особа є підлеглою винній по роботі;
2. потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (наприклад, ревізор і комірник);
3. реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (наприклад, науковий керівник і аспірант).

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 154) виявляється в примушуванні особи жіночої або чоловічої статі до вступу у статевий зв'язок природним чи неприродним способом.

Примушування означає протиправний психічний вплив винного на потерпілу особу, що полягає у відкритій або завуальованій погрозі настання небажаних для неї наслідків матеріального, службового чи особистого характеру (наприклад, позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату тощо). Така погроза відрізняється за змістом і характером від погрози при зґвалтуванні та насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом тим, що в разі вчинення злочину, передбаченого ст. 154 КК, життя та здоров'я потерпілої особи чи її близьких родичів наражається на небезпеку, а власне погроза загалом спрямовується в майбутнє. Воля потерпілої особи не придушується та повністю не ігнорується, хоча на неї і чиниться протиправний тиск.

Пропозиції вступити в статевий зв'язок, настійливі прохання, поєднані з обіцянками створити кращі матеріальні чи службові умови (наприклад, призначити на більш високооплачувану посаду) та наданням подарунків і пільг, домагання, що не поєднуються з погрозами використати залежність і таким чином завдати істотних неприємностей та втрат, не утворюють складу злочину, передбаченого ст. 154 КК.

Природний або неприродний спосіб примушування до вступу в статевий зв'язок охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро- чи гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154 КК.

Злочин є закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску у формах, пояснених вище (усічений склад). Не впливає на кваліфікацію вчиненого та обставина, що жінка чи чоловік погодилися вступити в статевий зв'язок або, навпаки, відхилили домагання, однак це може бути взято до уваги при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину – спеціальний (фізична осудна особа чоловічої або жіночої статі з 16-річного віку, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні).

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел і, зазвичай, сексуальний мотив.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 154) є примушування до вступу в статевий зв'язок, поєднане з погрозою:

1. знищення, пошкодження чи вилучення майна потерпілої (потерпілого) або її (його) близьких родичів;
2. розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів.

Під погрозою знищити (пошкодити) майно слід розуміти погрозу довести майно, що належить потерпілій особі чи її близьким родичам на правах приватної власності, до повної (часткової) непридатності цього майна за його цільовим призначенням. Погроза вилучити майно – це погроза протиправно (наприклад, через крадіжку, грабіж або розбій) позбавити власника належного йому майна. Погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів, – це залякування повідомити в будь-який спосіб певним особам або невизначеному колу осіб справжні чи вигадані дані про потерпілу особу або її близьких родичів, їхні дії чи дії, вчинені щодо них, які потерпіла особа бажає зберегти в таємниці та розголошення яких, на її думку, здатне скомпрометувати чи принизити честь і гідність людини (наприклад, дані про інтимні сторони життя, венеричні захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо).

2.3. Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є статева свобода та статева недоторканість особи. Додатковий факультативний безпосередній об'єкт злочину – нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілий від злочину – особа чоловічої чи жіночої статі, котра не досягла 16-річного віку. Для кваліфікації діяння за ст. 156 КК не має значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором учинення розпусних дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо).

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 156) виражається у вчиненні розпусних дій стосовно особи, котра не досягла 16-річного віку.

Розпусні дії – це фізичні чи інтелектуальні дії сексуального характеру, здатні викликати фізичне та моральне розбещення неповнолітніх.

Фізичне розбещення – це, наприклад, оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, що викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення в присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму, схиляння чи примушення потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою або щодо винного тощо. Диспозицією ст. 156 КК охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, оральний Per os або анальний секс Per anum), якщо при цьому стосовно особи, котра не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується безпорадний стан потерпілої особи.

Природні статеві зносини з особою, якій не виповнилося 16 років і яка не досягла статевої зрілості, за її згодою кваліфікуються за ст. 155 КК. Учинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, котра досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що відзначається винятковим цинізмом (ст. 296), лише якщо ці дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку та викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства. Розбещення неповнолітніх, яке поєднується з побоями та мордуваннями, заподіянням тілесних ушкоджень, погрозою вбивством, зараженням вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ст. 156 КК і відповідною статтею про злочин проти здоров'я особи.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах із потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів. Використання в процесі вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також примушування до участі в їх створенні потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 301 КК.

Розпусні дії з потерпілою особою, що не досягла 16-річного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом або перед статевими зносинами з особою, котра не досягла статевої зрілості, повністю охоплюються відповідними частинами статей 152, 153, 155 КК, оскільки в подібних випадках розбещення неповнолітніх, зважаючи на спрямованість умислу винного, розглядається лише як етап вчинення інших статевих злочинів. Наявність істотного розриву в часі між розпусними діями та вчиненням стосовно однієї і тієї ж потерпілої особи

іншого статевого злочину, що заперечує переростання одного злочинного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів.

Якщо винний, маючи намір зґвалтувати неповнолітню особу, здійснив щодо неї розпусні дії, а закінчене зґвалтування не вчинив із причин, не залежних від його волі, скоєне потрібно кваліфікувати не за ст. 156 КК, а за частинами 2 або 3 ст. 15 і частинами 3 або 4 ст. 152 КК. Якщо розбещення неповнолітнього передувало зґвалтуванню, від доведення до кінця якого винна особа добровільно відмовилася, її дії, за наявності підстав, слід кваліфікувати за ст. 156 КК.

Злочин є закінченим з моменту вчинення розпусних дій (формальний склад). Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій на кваліфікацію за ст. 156 КК не впливає.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа чоловічої або жіночої статі, що досягла 16-річного віку (при цьому винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і, зазвичай, сексуальним мотивом. Однак, винний може керуватися не лише сексуальними, а й іншими мотивами (помста близьким, подальше втягнення у проституцію тощо).

Ставлення винного до віку потерпілої особи може бути як умисним, так і необережним. У разі сумлінної помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст. 156 КК виключається (Зовнішній вид потерпілої). Розпусні дії, передбачені ст. 156 КК, можуть бути спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження в неповнолітньої особи статевого інстинкту чи його задоволення. Але мотиви цього злочину на його кваліфікацію не впливають.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 156) є вчинення розпусних дій:

- щодо молодітньої особи;
- батьком, матір'ю чи особою, що їх замінює.

Тема 6. Злочини проти виборчих, трудових

та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Закріплені в розділі II КУ (статті 21–62) права та свободи людини і громадянина гарантуються та захищаються чинним законодавством. Однією з таких гарантій є кримінально-правовий захист конституційних прав і свобод від злочинних посягань.

У розділі V Особливої частини "Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина" КК (статті 157–184) здійснюється кримінально-правова охорона конституційних прав і свобод людини і громадянина. Водночас зазначений розділ охороняє лише частину цих прав і свобод, оскільки інші розділи КК також установлюють кримінальну відповідальність за подібні посягання. Так, право на життя та здоров'я охороняється нормами розділу II, право на особисту недоторканність – нормами розділу III, право на власність – нормами розділу VI, право на безпечне довкілля – нормами розділу VIII Особливої частини КК тощо.

У національному законодавстві питання правового захисту виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина врегульовано: цивільним, сімейним, адміністративним та житловим законодавством, Законами України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 р., "Про вибори Президента України" в редакції від 18 березня 2004 р., "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 6 квітня 2004 р., "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" від 3 липня 1991 р., "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 р., "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" в редакції від 22 березня 2001 р., "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р., „Про попередження насильства в сім'ї” від 15 листопада 2001 р., "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р., "Про політичні партії в Україні" від 5 квітня 2001 р., "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р., "Про державну службу" від 16 грудня 1993 р., "Про оплату праці" від 24 березня 1995 р., "Про авторське право і суміжні права" від 23 грудня 1993 р., "Про освіту" від 23 травня 1991 р. тощо, постановами КМ України, рішеннями КС України, постановами Пленуму ВС України (наприклад, "Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці" від 10 жовтня 1982 р. № 6, "Про практику застосування судами України законодавства і виконання постанови Пленуму Верховного Суду України у справах, пов'язаних з порушенням вимог

законодавства про охорону праці" від 3 жовтня 1986 р. № 9), наказами, інструкціями тощо.

Міжнародне законодавство також встановлює низку важливих стандартів з охорони особистих прав людини і громадянина. Це закріплено, наприклад, у Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покаранню за нього від 9 грудня 1948 р. (ратифікована СРСР 18 березня 1954 р.), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. (ратифікована УРСР 21 січня 1969 р.), Рамковій конвенції про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. (ратифікована Україною 9 грудня 1997 р.), у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Гаазькій конвенції про міжнародну реєстрацію промислових знаків від 2 липня 1999 р. тощо.

Кримінально-правові дослідження злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина здійснювали такі фахівці: Г. Андронович, П. Андрушко, П. Берзін, В. Борисов, В. Клименко, Д. Ключніченко, С. Лихова, В. Мульченко, В. Навроцький, Ю. Пономаренко, А. Солдатенко, М. Хавронюк, В. Харченко, О. Черновський та ін.

Під злочинами проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина розуміють суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на гарантовані КУ особисті права та свободи (виборчі, трудові, сімейні, релігійні, інтелектуальні тощо) людини та громадянина, заподіюючи їм істотну шкоду чи створюючи реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

Родовим об'єктом цієї групи злочинів є конституційні права та свободи людини і громадянина.

Безпосередні об'єкти цих злочинів – виборчі права громадян, право на недоторканність приватного життя, сімейні права, трудові права, права інтелектуальної власності, свободи совісті (віросповідання) й інші конституційні права та свободи людини і громадянина. Деяким із цих злочинів властивий **додатковий факультативний безпосередній об'єкт**, яким може бути: життя, здоров'я, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок виконання службовими особами своїх повноважень, право власності.

У деяких злочинах, передбачених розділом V Особливої частини КК, обов'язковою їх ознакою є **предмет**. Наприклад, це можуть бути: виборчі документи

(ст. 158), документи референдуму (ст. 160), житло або інше володіння особи (ст. 162), відомості, що передаються громадянами листуванням, телефоном, телеграфом або за допомогою інших засобів зв'язку та становлять таємницю громадянина (ст. 163), кошти, які за рішенням суду підлягають сплаті на утримання непрацездатних батьків (ст. 165), твір науки, літератури, мистецтва, комп'ютерна програма тощо (ст. 176), результати творчої діяльності людини (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції) (ст. 177), релігійні споруди чи культові будинки (ст. 178) тощо.

Потерпілими у злочинах цієї групи можуть бути:

громадянин України, іноземець або особа без громадянства (ст. 161);

фізична особа, недоторканність житла якої порушується (ст. 162);

діти, на утримання котрих за рішенням суду їхні батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні або непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків (ст. 164);

діти чи інші, крім дітей, особи, щодо яких встановлено опіку або піклування (ст. 166);

професійний журналіст (ст. 171);

працівник (ст. 172);

громадянин, якому має виплачуватися заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша встановлена законом виплата (ст. 175);

суб'єкт авторського права та суміжних прав (ст. 176) тощо.

Із **об'єктивної сторони** злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина сконструйовано законодавцем переважно як формальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 158, 161, 167, 169, 171, 174) або матеріальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 166, 176, 177, 178) склади. Інші злочини можуть бути формально-матеріальними (наприклад, злочини, передбачені статтями 157 і 179). Злочином з усіченим складом є посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181), коли йдеться про організацію деструктивної релігійної групи.

Іншими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони розглядуваних злочинів можуть бути, зокрема, спосіб учинення злочину (наприклад, насильство, обман, погроза, підкуп (ст. 157)) та час учинення злочину (наприклад, час проведення передбачених законом України виборів (ст. 159)).

Диспозиції деяких статей розділу V Особливої частини КК є бланкетними, тобто відсилають до іншого (некримінального) законодавства, в якому описуються конкретні ознаки відповідних правопорушень (наприклад, диспозиція ст. 172 "Грубе порушення законодавства про працю").

Суб'єкти злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина - загальні (фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку). Певна кількість посягань може бути скоєна тільки спеціальним суб'єктом, приміром, членом виборчої комісії (ст. 158), батьками чи усиновителями (ст. 164), повнолітніми дітьми (зокрема й усиновленими) (ст. 165), опікунами чи піклувальниками (ст. 167), службовою особою або громадянином-підприємцем, які використовують найману працю працівників і мають певні права щодо найманих працівників (ст. 172), членами приймальних комісій та іншими особами, уповноваженими здійснювати прийом на навчання та визначати його умови (ст. 183) тощо.

Із **суб'єктивної сторони** аналізовані злочини характеризуються лише умисною формою вини. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у диспозиціях статей цього розділу, може бути необережним. Іншими обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина можуть бути:

1) мотиви – особисті мотиви (помста, особиста неприязнь, корисливість, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину тощо) (ст. 172) 2) мета – надання будь-якій особі можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більше, ніж один раз, у ході голосування (ст. 158) чи корислива мета (ст. 167). Залежно від безпосереднього об'єкта, всі злочини, передбачені розділом V Особливої частини КК, можна поділити на декілька видів (груп).

Злочини проти виборчих прав громадян (перешкоджання здійсненню виборчого права – ст. 157; неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів – ст. 158; порушення таємниці голосування – ст. 159; порушення законодавства про референдум – ст. 160).

Злочини проти рівності конституційних прав громадян та їх рівності перед законом (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії – ст. 161).

Злочини проти недоторканності приватного життя (порушення недоторканності житла – ст. 162; порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер – ст. 163; порушення недоторканності приватного життя – ст. 182).

Злочини проти сім'ї (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164; ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків – ст. 165; злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування – ст. 166; зловживання опікунськими правами – ст. 167; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) – ст. 168; незаконні дії щодо усиновлення(удочеріння) – ст. 169).

Злочини проти трудових прав громадян (перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій – ст. 170; перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – ст. 171; грубе порушення законодавства про працю – ст. 172; грубе порушення угоди про працю – ст. 173; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку – ст. 174; не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат – ст. 175).

Злочини проти права інтелектуальної власності (порушення авторського права і суміжних прав – ст. 176; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію – ст. 177).

Злочини проти свободи совісті (пошкодження релігійних споруд чи культових будинків – ст. 178; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь – ст. 179; перешкоджання здійсненню релігійного обряду – ст. 180; посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – ст. 181).

Злочини проти інших конституційних прав громадян (порушення права на отримання освіти – ст. 183; порушення права на безоплатну медичну допомогу – ст. 184).

2. Пеякі злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

2.1. Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК)

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. **Безпосередній об'єкт злочину** – виборче право (право обирати та бути обраним до органів державної влади й місцевого самоврядування) громадян України, а також їхнє право вести передвиборчу агітацію. Потерпілими від цього злочину можуть бути виборці, кандидати на виборні посади в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, довірені особи кандидатів, їхні офіційні представники та офіційні спостерігачі, члени виборчих комісій.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 157) виявляється в таких формах:

1)перешкоджання вільному здійсненню громадянином України права обирати та бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом ВР Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради чи сільським, селищним, міським головою;

2)перешкоджання веденню передвиборчої агітації.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права, тобто права участі в голосуванні, права обирати та бути обраним в органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, може бути вчинено у визначений законом спосіб:

насильство (завдання удару, побоїв, позбавлення волі, заподіяння легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень потерпілому);

обман (перекручення певних відомостей з метою введення потерпілого в оману щодо обставин, пов'язаних із виборами);

погрози (залякування через застосування до потерпілого фізичного насильства, знищення його майна, поширення ганебних відомостей тощо);

підкуп (передання особі грошей, інших цінностей, надання пільг майнового характеру як винагороди за зміну свого волевиявлення чи відмову від участі у виборах);

іншим чином (будь-які інші, крім вищеназваних, способи перешкоджання здійсненню виборчого права).

Перешкоджання веденню передвиборчої агітації може бути вчинено в будь-якій формі, зокрема через: позбавлення кандидата можливості зустрітися з виборцями; перешкоджання кандидатові виступити по телебаченню, на радіо, у пресі; створення перепон для ведення вільної агітації за певного кандидата тощо.

Злочин є закінченим з моменту вчинення дій, що перешкоджають вільному здійсненню громадянином України свого виборчого права (формальний склад у частинах 1 і 2 ст. 157).

Злочин, передбачений ч. 3 ст. 157 КК, – із матеріальним складом (якщо такі дії вплинули на результати голосування чи виборів).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 157) є вчинення його:

за попередньою змовою групою осіб (див. ст. 28);

членом виборчої комісії;

іншою службовою особою з використанням влади або службового становища.

Інша службова особа – це учасник виборчого процесу (наприклад, довірена особа кандидата в депутати, кандидата в Президенти України, офіційний спостерігач від громадської організації України чи відповідного кандидата), а також службова особа державних органів влади, органів місцевого самоврядування, що згідно із законом зобов'язана здійснювати відповідні заходи щодо забезпечення підготовки та проведення виборів тощо.

Особливо кваліфікуюча ознака злочину (ч. 3 ст. 157) – його вплив на результати голосування чи виборів.

Перешкоджання, пов'язане з позбавленням життя, нанесенням потерпілому тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження за

обтяжуючих обставин, кваліфікується за сукупністю злочинів, визначених статтями 157 та 115, 121 або ч. 2 ст. 122 КК.

2.2. Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК)

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Безпосередній об'єкт злочину – право людини на недоторканність приватного житла й іншого володіння.

Предметом злочину є житло (приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людини чи людей) або інше володіння особи (будови біля житла, земельні ділянки, гаражі, погребі, транспортні засоби тощо).

Потерпілим від цього злочину може бути тільки фізична особа – громадянин України, особа без громадянства чи іноземець.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 162) передбачає такі форми:

1. незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи (будь-яке протиправне вторгнення в житло чи інше володіння сторонньої особи, здійснене всупереч її волі);

2. незаконне проведення в них огляду або обшуку (якщо вони вчинені особою, що не має на це права, або вчинені уповноваженою службовою особою, але за відсутності судового рішення на такі дії);

3. незаконне виселення (виселення із займаного житлового приміщення за відсутності підстав або з порушенням порядку, встановлених законом);

4. інші дії, що порушують недоторканність житла громадян (самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки тощо).

Злочин є закінченим з моменту вчинення зазначених вище дій (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 162) є вчинення його:

службовою особою;

із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Учинення службовою особою незаконного проникнення в житло чи інше володіння особи, незаконного проведення в них огляду або обшуку, незаконного виселення чи інших дій, що порушують недоторканність житла громадян, із застосуванням насильства або з настанням тяжких наслідків утворює ідеальну сукупність злочинів, а тому потребує додаткової кваліфікації відповідно за частинами 2 чи 3 ст. 365 КК (перевищення влади або службових повноважень).

Заподіяння тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілих, а також заподіяння тяжких тілесних ушкоджень мають кваліфікуватися додатково за відповідними статтями Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Погрозу вбивством за наявності реальних підстав її побоюватися слід кваліфікувати додатково за ст. 129 КК.

2.3. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК)

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Безпосередній об'єкт злочину – право неповнолітніх дітей на повноцінне життя й усебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. **Предметом** злочину є кошти, що за рішенням суду підлягають сплаті на утримання дітей, а також кошти, різні предмети (одяг, продукти харчування тощо), які мають надаватися батьками на утримання неповнолітніх, а також повнолітніх, але непрацездатних дітей.

Потерпілими від цього злочину можуть бути діти, на утримання яких за рішенням суду їхній батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні або непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків.

Неповнолітніми дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо згідно із законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, унаслідок одруження). Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до

досягнення 23 років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу (ч. 1 ст. 199 СК). Право на утримання припиняється у разі припинення навчання.

Непрацездатними є повнолітні діти, котрі через фізичні чи психічні вади позбавлені можливості постійно або тимчасово працювати (це, зокрема, діти-інваліди I та II груп). Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, що потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати (ст. 198 СК).

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 164) передбачає дві форми:

злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів);

злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні.

При ухиленні від сплати аліментів склад цього злочину визначають лише за наявності рішення суду, відповідно до якого мати або батько чи інша передбачена законом особа зобов'язана сплачувати аліменти. Однак наявність рішення суду не є обов'язковою умовою притягнення винного до відповідальності за ст. 164 КК у випадку вчинення цього злочину у формі ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей.

Під ухиленням від сплати аліментів розуміють дії чи бездіяльність винної особи, спрямовані на невиконання рішення суду про стягнення з неї на користь дитини (дітей) визначеної суми аліментів (наприклад, пряма відмова від сплати встановлених судом аліментів, приховування заробітку (доходу), що підлягає облікові при відрахуванні аліментів, зміна місця роботи чи місця проживання з неподанням відповідної заяви про необхідність стягувати аліменти тощо).

Ухилення від утримання неповнолітніх, а також повнолітніх, але непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків, може полягати в незабезпеченні таких дітей харчуванням, одягом, іншими речами (насамперед, першої необхідності), ненаданні необхідних коштів для їх лікування, відпочинку тощо.

Ухилення є злісним, якщо воно досить тривале, продовжується після попередження про необхідність виконання свого обов'язку та про можливість кримінальної відповідальності від судді чи державного виконавця, якщо наявні

неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи з цього приводу тощо.

Не можуть визнаватися злісними ухилення від сплати аліментів або ухилення від утримання дітей, що хоча й тривали значний проміжок часу чи мали систематичний характер, але були вимушені для особи, на яку такий обов'язок покладено законом або рішенням суду (наприклад, несплата аліментів особою через неможливість знайти роботу, через хворобу, відсутність у сімейному бюджеті коштів тощо).

Злочин є закінченим з моменту, коли зазначене ухилення набуло злісного характеру.

Суб'єкт злочину – спеціальний (батьки й усиновителі).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 164) є вчинення його особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією ж статтею.

2.4. Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. **Безпосередній об'єкт** злочину – трудові права людини, зокрема й право на працю, право на гарантовану заробітну плату, право на відпочинок. **Потерпілі** від цього злочину – працівники (особи, на яких поширюється законодавство України про працю та які відповідно є стороною трудових правовідносин, зокрема державні службовці; особи, що уклали трудові договори з громадянами; особи, що проходять альтернативну (невійськову) службу). Поняттям "працівники" в контексті ст. 172 КК не охоплюються працівники міліції та працівники податкової міліції, що мають спеціальні звання, а також військовослужбовці. Порушення стосовно них відповідними службовими особами законодавства, що регулює проходження служби, має розглядатись як службові зловживання та за наявності підстав кваліфікуватися за відповідними частинами статей 364, 365, 423, 424 КК.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 172) виявляється у формах:

незаконного звільнення працівника з роботи;

іншого грубого порушення законодавства про працю. Звільнення працівника з роботи є незаконним, якщо воно здійснене без законних підстав для цього чи з порушенням установленого порядку звільнення, визначеного законом. Незаконне звільнення працівника з роботи завжди є грубим порушенням законодавства про працю.

Інше грубе порушення законодавства про працю – це будь-яке інше, крім незаконного звільнення працівника з роботи, порушення законодавства про працю, що істотно порушило чи могло порушити право громадянина на працю (наприклад, невидання наказу про звільнення та (або) невидача трудової книжки особі, котра хоче звільнитися з роботи в установленому законом порядку; незаконне переведення на іншу роботу чи істотна зміна умов праці; ненадання щорічної або додаткової відпустки чи систематичне ненадання вихідних днів або перерви для відпочинку та харчування; незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності; порушення порядку розгляду трудових спорів тощо).

Порушення законодавства про працю, що не є грубим, тягне адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 41 КпАП).

Злочин є закінченим:

при незаконному звільненні працівника з роботи – з моменту фактичного припинення трудових відносин із конкретним працівником;

при іншому грубому порушенні законодавства про працю із моменту фактичного вчинення такого діяння, незалежно від його наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний (службова особа, котрій надано право приймати працівника на роботу чи поновлювати на роботі, звільняти його з роботи або документально оформлювати таке прийняття (поновлення, звільнення), вирішувати питання щодо надання відпустки тощо, а також громадянин-підприємець, який використовує найману працю та має зазначені вище права щодо найманих працівників). Невиконання службовою особою рішення суду про поновлення на роботі слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 172 і 382 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а перша його форма, крім того, особистими мотивами (помста, особиста неприязнь, корисливість, прагнення влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину

тощо). Порушення законодавства про працю, вчинене з мотивів расової, національної, релігійної неприязні, за наявності інших необхідних ознак може бути кваліфіковане за ст. 161 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 172) є незаконне грубе порушення законодавства про працю щодо певних категорій працівників: неповнолітнього (особа, що не досягла 18-річного віку) та вагітної жінки чи матері, котра має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда (дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою чи вродженими вадами розумового або фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги й захисту).

Найбільш поширеними проявами цього злочину стосовно вказаних осіб є пряма чи завуальована відмова у прийнятті їх на роботу, зниження їм заробітної плати, звільнення з роботи через вагітність або недосягнення повноліття, застосування праці осіб молодших за 18 років на важких роботах і на роботах зі шкідливими умовами праці, а також на підземних роботах, залучення працівників молодших за 18 років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні тощо.

Тема 7. Злочини проти власності

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти власності.

Злочини проти власності є однією з найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь, оскільки вони посягають на одне з найцінніших соціальних благ – право власності. Захист права власності має особливе суспільне значення, оскільки економічна свобода власності є підґрунтям політичної, національної та релігійної свобод. Нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність усієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу.

Право власності, згідно зі статтями 316-317 ЦК, є право власника на володіння, користування та розпоряджання своїм майном за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. На підставі статей 324-327 ЦК, суб'єктами права власності є народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади. Стаття 13 КУ проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їхніх прав державою. Відповідно до ст. 41 Основного Закону, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право власності є непорушним.

Одна з гарантій рівності захисту всіх форм власності – встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти власності, незалежно від того, на яку форму власності було вчинено посягання. У чинному КК відповідальність за злочини проти власності закріплено в розділі VI "Злочини проти власності" Особливої частини (статті 185-191). Передбачення в одному розділі Особливої частини КК відповідальності за всі посягання на власність, незалежно від її форми, забезпечує всім суб'єктам права власності однаковий кримінально-правовий захист, як того вимагають КУ, Закон України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. і ЦК.

Протягом 2004 року у структурі злочинності за видами злочинів переважали крадіжки та грабежі, частка яких становила 52,7 % (у 2003 р. 54,7 %), проте кількість крадіжок майна зменшилася до 33 800 випадків, або на 12,6 %. У структурі судимості осіб понад половину становили засуджені за злочини проти власності. Так, у 2004 р. зареєстровано 107 300 таких осіб, або 55,4 % (у 2003 р. – 55,2 %) від усіх засуджених.

Найпоширеніший вид корисливих злочинів-крадіжки чужого майна. Загалом виявлено 233 700 таких злочинів, що на 12,6% менше, або 44,9% (у 2003 р. – 48,1 %) від усіх зареєстрованих. Однак за звітний період значно зріс показник крадіжок зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок, їх вчинено 12 600, що порівняно з 2003 р. на 87,6 % більше.

Кожна четверта крадіжка, або 26,3 %, вчинена з квартир громадян. Так, у 2004 р. було зареєстровано 60 900 таких злочинів, що на 7,7 % менше. їх кількість зменшилася в 19 областях та м. Києві. Не розкритими залишилося 31 700 злочинних діянь.

Кількість зафіксованих злочинів, пов'язаних із викраденням шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання, становила 2100 злочинів, тобто зменшилася на 77,8 %.

У 2004 р. було вчинено 5 500 розбійних нападів, що порівняно з 2003 р. на 2,9 % менше. Однак збільшилася кількість нападів у 10 областях та в м. Києві.

В 2004 році вчинено 40,8 тис. грабежів, що на 11,8 % більше, ніж у 2003 р. Рівень злочинності щодо відкритого викрадення майна зріс у 20 областях, містах Києві та Севастополі. Та лише 286 грабежів виявлено на залізничному транспорті, що на 11,7 % менше від рівня 2003 р.

Заволодіння майном шляхом шахрайства трапилося в 15 200 випадках, що порівняно з 2003 р. на 5 % менше. їх показник зріс у м. Севастополі – на 25,8 %

та в 12 областях, зокрема: Тернопільській – на 63,5 %, Львівській – на 34 %, Полтавській – на 30 %, Донецькій – на 19,9 %.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за злочини проти власності, тлумачення певних термінів і понять, відмежування цих посягань від інших злочинів розкриваються в деяких постановках Пленуму ВС України (наприклад, "Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна" від 25 вересня 1981 р. № 7, "Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання продовольчих товарів, їх витрату і псування в системі державної торгівлі та споживчої кооперації" від 24 червня 1983 р. № 3, "Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу" від 27 березня 1987 р. № 2, "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25 грудня 1992р. № 12).

Дослідженню питань кримінально-правової охорони власності були присвячені роботи багатьох фахівців: В. Діденка, О. Дудорова, В. Ємельянова, А. Зелінського, В. Клименка, М. Коржанського, В. Кузнецова, П. Матишевського, М. Мельника, П. Михайленка, В. Навроцького, В. Тихого, А. Юрченка та ін.

Злочинами проти власності називають суспільно небезпечні та протиправні діяння, що порушують право власності, спричиняють майнову шкоду приватній особі, колективу чи державі й учиняються, зазвичай, із корисливих мотивів.

Родовим і безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК, є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Додатковими необхідними безпосередніми об'єктами злочинів, які вчиняються з використанням насильства чи погрози його застосування (насильницький грабїж, розбїй, вимагання, погроза знищення майна), можуть бути здоров'я, життя, психічна чи фізична недоторканність особи. При знищенні або пошкодженні майна **додаткові факультативні безпосередні об'єкти** – громадський порядок і екологічна безпека.

Предметом абсолютної більшості злочинів проти власності є чуже майно.

Майно – це речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру (наприклад, грошові кошти, цінні папери, особисті речі, побутова техніка, предмети домашнього господарства, продуктивна або робоча худоба тощо).

Фізичні ознаки майна характеризуються тим, що вказані предмети та речі можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо (людина як фізична особа не може бути предметом злочинів проти власності, а тому її викрадення, а також інше незаконне заволодіння слід кваліфікувати за відповідними статтями розділів III або XX Особливої частини КК).

Економічні ознаки полягають у тому, що майно повинно:

а) мати мінову та споживчу вартість;

б) бути відокремлене від природного середовища чи бути створене заново;

в) бути здатним задовольняти потреби людини та суспільства. Юридичними ознаками майна є те, що воно має:

а) бути чужим для винного;

б) належати за правом власності іншому суб'єктові права власності;

в) не належати до предметів злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами Особливої частини КК.

Вартість чужого майна як предмета злочинів проти власності є критерієм розмежування кримінально караного викрадення чужого майна та дрібного викрадення такого майна. Останнє розглядається як адміністративне правопорушення (ст. 51 КпАП), якщо здійснюється як крадіжка, шахрайство, привласнення чи розтрата (при цьому викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Якщо ж дрібне викрадення чужого майна зазначеними способами вчиняється за наявності кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак, передбачених КК, то воно розглядається як злочин.

Чужим визнається майно, що не перебуває у власності чи законному володінні винного.

Навпаки, не є предметом злочинів проти власності:

природні багатства в їх природному стані (надра, ліс на корені, риба й інші водні тварини в природних водоймах, звірі в лісі тощо), їх незаконне знищення, пошкодження, вилов належать до злочинів проти довкілля (статті 240, 246, 248 і 249);

вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали (статті 262-267);

транспортні засоби (ст. 289);

предмети, які перебувають на місці поховання або на трупі (ст. 297);

наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (ст. 308, 312 та ін.);

офіційні чи приватні документи (паспорти або інші важливі особисті документи), що не мають грошової оцінки та мінової властивості, штампи й печатки (ст. 357);

військове майно (статті 410, 411 та ін.);

речі, що знаходяться при вбитих чи поранених на полі бою (ст. 432) тощо.

У деяких злочинах проти власності **предметом відносин власності** (але не предметом злочину) може бути право на майно (шахрайство та вимагання) й будь-які дії майнового характеру (вимагання).

Право на майно – це документи, що мають правове значення, тобто встановлюють право на майно, або ж звільняють від обов'язків майнового характеру (наприклад, заповіт на квартиру, договір дарування машини, доручення на право користування певною річчю, страховий поліс, боргова розписка тощо).

До будь-яких дій майнового характеру належить виконання певних робіт або надання певних послуг (скажімо, ремонт квартири, будівництво гаража, реставраційні роботи, вирощування сільськогосподарських культур, примушування відвезти на транспортному засобі в певне місце без матеріальної винагороди тощо).

З об'єктивної сторони злочини проти власності характеризуються, зазвичай, активними діями, що спричиняють матеріальну шкоду певній особі,

колективу чи державі. Бездіяльністю вирізняється такий злочин, як порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197).

Більшість аналізованих злочинів сконструйовано законодавцем переважно як матеріальні склади, тобто, обов'язковими ознаками їхньої об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, злочинний наслідок і причиновий зв'язок між діянням та наслідком. Склади деяких злочинів – формальні (вимагання – ст. 189; придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 198) або усічені (розбій – ст. 187; погроза знищення майна – ст. 195).

Спосіб вчинення посягання – основний критерій відмежування різних форм викрадення майна й іншого протиправного заволодіння ним. Отож спосіб злочинів проти власності може бути таким:

таємний (ст. 185);

відкритий (ст. 186);

шляхом нападу (ст. 187);

шляхом самовільного використання електричної або теплової енергії без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове) або умисне пошкодження приладів обліку чи у будь-який інший спосіб (ст. 188-1);

погроза заподіяння певної шкоди (ст. 189);

обман або зловживання довірою (ст. 190);

привласнення, розтрата чи заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем(ст. 191) тощо.

Специфічними способами викрадень є, наприклад, проникнення в житло, інше приміщення чи сховище (статті 185-187) або демонтаж і викрадення іншим засобом (ст. 188).

Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 185-187, 189, ч. 2 ст. 194 КК, може бути фізична осудна особа, що досягла 14-річного віку, а злочинів, передбачених статтями 188, 188-1, 190, 192, 193, ч. 1 ст. 194, 194-1, статтями 195, 196, 198 КК, – осудна особа, котра досягла 16-річного віку. У злочинах, передбачених статтями 191 і 197 КК, суб'єкт спеціальний. Це особа, якій майно було ввірено чи перебувало в її віданні (ч. 1 ст. 191), службова особа (ч. 2 ст. 191), особа, котрій доручено зберігання чи охорона чужого майна (ст. 197).

Суб'єктивна сторона злочинів проти власності, переважно, характеризується умисною формою вини. Вчинення крадіжки (ст. 185), грабежу (ст. 186), викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188), викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (188-1), вимагання (ст. 189), шахрайства (ст. 190), привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191) супроводжується реалізацією прямого умислу та корисливого мотиву, а розбою (ст. 187) – ще й метою заволодіння чужим майном.

Два злочини – необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197) – із суб'єктивної сторони характеризуються необережною формою вини. Суб'єктивна сторона складу умисного знищення чи пошкодження майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, може характеризуватися складною (змішаною) формою вини.

Корисливий мотив при вчиненні злочинів проти власності полягає в прагненні винного протиправно використати чуже майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь.

До **кваліфікованих та особливо кваліфікованих видів** злочинів проти власності закон відносить вчинення таких діянь:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- організованою групою;
- у великих;
- в особливо великих розмірах;
- із заподіянням значної шкоди потерпілому.

До обставин, які обтяжують крадіжку, грабіж і розбій, віднесено також вчинення цих злочинів із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Крім того, для грабежу, розбою, викрадення шляхом демонтажу й іншим способом електричних мереж, кабельних ліній та їх обладнання і вимагання закон передбачає також інші специфічні для цих посягань обставини.

У статтях 185, 186 та 189-191 КК повторним визнається злочин, учинений особою, що раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених цими статтями чи статтями 187, 262 КК (п. 1 примітки до ст. 185). Повторності не буде, якщо: на момент вчинення нового злочину минули строки давності притягнення до відповідальності за раніше вчинений злочин; судимість за раніше вчинений

злочин знята з винного в порядку амністії чи помилування, погашена чи знята згідно зі статтями 88-91 КК; винна особа, хоча раніше й учинила діяння, що містять ознаки злочинів, передбачених у п. 1 примітки до ст. 185 КК, була звільнена від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Про поняття таких кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак злочинів проти власності, як вчинення їх за попередньою змовою групою осіб і організованою групою, див. ст. 28 КК.

У статтях 185, 186, 189 та 190 КК значна шкода визначається, зважаючи на матеріальне становище потерпілого, та якщо йому спричинено збитків на суму від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 185). У статтях 185-191 КК злочином у великих розмірах визнається злочин, учинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент учинення злочину (п. 3 примітки до ст. 185). У статтях 185-187 та 189-191 КК в особливо великих розмірах визнається злочин, учинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (п. 4 примітки до ст. 185).

Проникнення-це вторгнення в житло, інше приміщення чи сховище з метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою.

Житло – це житловий будинок або житлове приміщення, призначені для постійного (приватний будинок, квартира, кімната в будинку, квартирі чи гуртожитку) або тимчасового (кімната в готелі, санаторії, палата в лікарні, дачний чи садовий будинок, намет, вагончик) проживання людей, а також ті їх складові частини, що використовуються для відпочинку, зберігання майна чи задоволення інших потреб людини (балкон, веранда, комора тощо).

Інше приміщення – це різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче чи службове приміщення підприємства, установи, організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель тощо).

Сховище – частина території, відведена для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей, обладнана огорожею або технічними засобами чи забезпечена іншою охороною, а також залізничні цистерни, контейнери, рефрижератори, сейфи та подібні сховища.

Усі злочини проти власності можна систематизувати та поділити на групи за способом, мотивами й метою вчинення таких злочинів. Ці ознаки характеризують ступінь суспільної небезпечності як кожного окремого злочину проти власності, так і схожих за цими ознаками, складів злочинів.

Виходячи з цього, злочини проти власності поділяються на **три види (групи)**:

корисливі посягання на власність, поєднані з оберненням чужого майна на користь винного чи інших осіб (статті 185-191);

корисливі посягання на власність, не пов'язані з оберненням чужого майна на користь винного чи інших осіб (статті 192,193,198);

некорисливі посягання на власність (статті 194-197).

2. Деякі злочини проти власності.

2.1. Крадіжка (ст. 185 КК)

Стаття складається з П'ЯТИ частин, які містять заборонювальні норми, та примітки, що має чотири пункти.

Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Предмет злочину – чуже майно.

Об'єктивна сторона крадіжки (ч. 1 ст. 185) передбачає таємне викрадення чужого майна.

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони крадіжки:

дія (таємне, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна);

наслідок, який полягає в заволодінні чужим майном;

причинний зв'язок між дією та наслідком;

спосіб учинення злочину, що характеризується таємністю.

Викрадення вважається таємним, якщо воно здійснюється:

за відсутності власника чи іншої особи;

у присутності власника або іншої особи, але непомітно для них;

у присутності власника чи іншої особи, але винний не усвідомлював цього моменту та вважав, що діє таємно від інших осіб (наприклад, дії винного фіксує камера спостереження в супермаркеті, а на екрані телевізора охоронець бачить їх);

у присутності власника або іншої особи, що через свій фізіологічний або психічний стан (сон, сп'яніння, малолітство, психічне захворювання тощо) чи інші обставини не усвідомлюють факту протиправного вилучення майна та не можуть дати йому належної оцінки;

у присутності інших осіб, на потурання яких він розраховує певних підстав (родинні зв'язки, дружні стосунки, співучасть у вчиненні злочину тощо), однак учинюване за таких обставин викрадення перестає бути таємним, якщо такі особи дали підстави винному засумніватися щодо їх "мовчання" про його дії;

особою, що не була наділена певною правомочністю щодо викраденого майна, а за родом діяльності тільки мала доступ до цього майна (комбайнер, сторож, стрілець воєнізованої охорони та ін.).

Дії, розпочаті як крадіжка, та виявлені потерпілим або іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винним з метою заволодіння майном або його утримання, належить кваліфікувати як грабіж, а в разі застосування насильства чи висловлювання погроз його застосування - залежно від характеру насильства або погроз - як грабіж чи розбій (абз. 2 п. б ППВСУ "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25 грудня 1992 р. № 12).

Крадіжка є злочином із матеріальним складом. Вона вважається закінченою з моменту протиправного вилучення майна й отримання винним реальної можливості розпорядитися чи користуватися цим майном (сховати, передати іншим особам, вжити за призначенням тощо).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 185) є вчинення його: 1) повторно (див. п. 1 примітки до ст. 185); 2) за попередньою змовою групою осіб (див. ст. 28).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;

завдання злочином значної шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 185);

у великих розмірах (ч. 4 ст. 185);

в особливо великих розмірах;

організованою групою (ч. 5 ст. 185).

Визначення значної шкоди, що завдається потерпілому, великих і особливо великих розмірів крадіжки наведено у примітці до ст. 185 КК (відповідно пункти 2, 3 і 4). Про вчинення злочину організованою групою див. ст. 28 КК.

2.2. Грабіж (ст. 186 КК)

Стаття складається з п'яти частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим і безпосереднім об'єктом** злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном. Якщо при грабежі застосовується насильство, то **додатковими необхідними безпосередніми об'єктами** злочину є здоров'я, психічна чи фізична недоторканність людини.

Предмет злочину – чуже майно.

Об'єктивна сторона грабежу (ч. 1 ст. 186) передбачає відкрите викрадення чужого майна.

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони грабежу:

дія (відкрите, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна);

наслідок, який полягає в заволодінні чужим майном;

причинний зв'язок між дією та наслідком;

спосіб вчинення злочину, що характеризується відкритістю.

Викрадення вважається відкритим, якщо воно:

- здійснюється в присутності власника чи іншої особи, та винний усвідомлює, що ці особи розуміють сутність його злочинних дій;
- учиняється винним, який помиляється та вважає, що його бачать, а фактично його дії не були помічені власником або іншою особою;
- були помічені власником чи іншою особою і, незважаючи на це, продовжуються винним з метою заволодіння майном або його утримання.

Грабіж є злочином із матеріальним складом. Він вважається закінченим з моменту протиправного вилучення майна й отримання винним реальної можливості розпорядитися чи користуватися таким майном (сховати, передати іншим особам, ужити за призначенням тощо).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 186) є вчинення його:

- із насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- із погрозою застосування такого насильства;
- повторно (див. п. 1 примітки до ст. 185);
- за попередньою змовою групою осіб (див. ст. 28).

Насильство, що може бути застосоване під час грабежу та кваліфікуватиметься за ч. 2 ст. 186 КК, не має бути небезпечним для життя і здоров'я потерпілого. Під таким насильством слід розуміти заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, вчинення інших насильницьких дій, які не були небезпечними для життя та здоров'я в момент їх заподіяння (удари, побої, обмеження чи незаконне позбавлення волі) (п. 9 ППВСУ "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25 грудня 1992 р. № 12). Такі насильницькі дії, вчинені під час пограбування, повністю охоплюються ч. 2 ст. 186 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребують.

Насильницькі дії при грабежі можуть застосовуватись і для утримання майна, викраденого без застосування насильства. Кваліфікується такий злочин загалом за ч. 2 ст. 186 КК. Якщо ж грабіжник під час затримання залишив вилучене майно та застосував насильство, щоб уникнути затримання, то він відповідатиме за замах на грабіж за ч. 2 ст. 15 КК та відповідною частиною ст. 186 КК, а за наявності заподіяних під час ухилення від затримання тілесних ушкоджень – за відповідний злочин проти життя та здоров'я особи за сукупністю злочинів.

Погроза застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – це психічне насильство, яке полягає в залякуванні потерпілого негайним застосуванням до нього такого фізичного насильства. Оцінка небезпечності насильства, що виявляється в погрозі, а звідси й розмежування грабежу та розбою, має ґрунтуватися не стільки на суб'єктивному сприйнятті небезпечності потерпілим, як на об'єктивних критеріях, зважаючи на дійсний характер можливого насильства. Наприклад, якщо винний показує кулака чи замахнувся ногою, то це є, безумовно, погроза, але реалізація її в ударах рукою чи ногою загалом не містить загрози життю та здоров'ю (грабіж), а демонстрація ножа або пістолета ні в кого не викличе сумніву щодо небезпечності цих предметів для життя і здоров'я потерпілого (розбій).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;

завдання злочином значної шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 186);

у великих розмірах (ч. 4 ст. 186);

в особливо великих розмірах;

організованою групою (ч. 5 ст. 186).

Про значення деяких кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак грабежу див. примітку до ст. 185 КК.

2.3. Розбій (ст. 187 КК)

Стаття складається з чотирьох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим і безпосереднім об'єктом** злочину є врегульовані законом суспільні

відносини власності, передусім відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Додаткові необхідні безпосередні об'єкти злочину – життя, здоров'я, психічна чи фізична недоторканність людини. **Предметом** злочину є чуже майно.

Об'єктивна сторона розбою (ч. 1 ст. 187) полягає в нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаному із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, що зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Під насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, що зазнала нападу, слід розуміти заподіяння їй легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження (останнє кваліфікується за ч. 4 ст. 187), а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння (насильство, що призвело до втрати свідомості або мало характер мордування, здушення ший, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо) (п. 10 ППВСУ "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25 грудня 1992 р. № 12).

Застосування до особи без її згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (газів) з метою заволодіння чужим майном слід розглядати як насильство, і, якщо воно було небезпечним для її життя чи здоров'я, кваліфікувати такі дії за відповідною частиною ст. 187 КК (абз. 1 п. 11 ППВСУ від 25 грудня 1992 р. № 12).

Психічне насильство при розбої полягає в погрозі негайно застосувати фізичне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, що зазнала нападу (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи втратою працездатності).

У судово-слідчій практиці часто виникають ситуації, коли винні особи використовують як знаряддя психічного насильства предмети, що завідомо для них не можуть бути використані для виконання погроз (зіпсована чи іграшкова зброя, запальничка схожа на пістолет, притиснутий до спини палець тощо). У таких ситуаціях умисел було спрямовано на розбій, а потерпілий сприймав ці

предмети як такі, що становлять небезпеку для життя чи здоров'я (абз. 3 п. 13 ППВСУ від 25 грудня 1992 р. № 12).

Злочин є закінченим з моменту нападу, поєднаного із застосуванням або з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, чи заволоділа винна особа чужим майном (усічений склад). Якщо особа скоювала крадіжку чи грабіж, а потім, захоплена на місці злочину, почала тікати (без майна), застосовуючи небезпечне для життя або здоров'я особи насильство лише з метою уникнути затримання, – вона не повинна відповідати за розбій, а лише за замах на крадіжку чи грабіж та за відповідний злочин (результат опору й насильства) проти життя або здоров'я особи чи за злочин, передбачений ст. 342 КК.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, корисливим мотивом і спеціальною метою заволодіння чужим майном.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 187) є вчинення його:

за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

особою, що раніше вчинила розбій або бандитизм.

Особливо кваліфікуючі ознаки злочину – напад:

поєднаний із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3. ст. 187);

спрямований на заволодіння майном у великих розмірах;

спрямований на заволодіння майном в особливо великих розмірах;

учинений організованою групою (ст. 28);

поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187).

Слід мати на увазі, що у випадках, коли розбій вчинено разом зі злочинами, за які встановлено більш сувору відповідальність, ніж за розбій, або такими, що не охоплюються змістом диспозиції ст. 187 КК (позбавлення життя, наприклад, виходить за межі поняття небезпечного для життя чи здоров'я насильства), кваліфікація відбувається за сукупністю злочинів. Отож, умисне вбивство, вбивство з необережності, тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, вчинені під час розбійного нападу,

підлягають кваліфікації за відповідною частиною ст. 187 та за п. 6 ч. 2 ст. 115, або ч. 1 ст. 119, або ч. 2 ст. 121 КК.

2.4. Вимагання (ст. 189 КК).

Стаття складається з чотирьох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Додаткові необхідні безпосередні об'єкти злочину – здоров'я, психічна чи фізична недоторканність людини, її особиста свобода.

Додаткові факультативні безпосередні об'єкти злочину – це життя, честь і гідність людини тощо. **Предмет** злочину – чуже майно

Об'єктивна сторона вимагання (ч. 1 ст. 189) виявляється у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами; з погрозою обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; із погрозою пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; або з погрозою розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Отже, діяння виявляється в незаконній вимозі – викладеній у рішучій формі пропозиції винного до потерпілого (власника, особи, у віданні чи під охороною яких перебуває майно) про передачу чужого майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру.

Спосіб вимагання – це погроза заподіяння потерпілому чи його близьким родичам певної шкоди, характер якої може бути різним. Стаття 189 КК називає чотири види погроз:

погроза насильством;

погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів;

погроза знищенням чи пошкодженням майна;

погроза розголошення відомостей, що їх потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці.

Наприклад, погроза насильством при вимаганні полягає в погрозі негайно чи в майбутньому застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів (завдати побоїв, мордування, заподіяти тілесні ушкодження, зґвалтувати, позбавити волі тощо).

Реалізація погроз розголошення відомостей, котрі потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці, у процесі вимагання не охоплюється ст. 189 КК. Якщо ці дії містять склад злочину, наприклад, передбаченого статтями 132, 145, 158 КК, вони підлягають окремій кваліфікації.

Злочин є закінченим з моменту висунення вимоги, поєднаної зі вказаними погрозами незалежно від досягнення винною особою поставленої мети (формальний склад).

Суб'єкт злочину фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Водночас винний має на меті незаконно одержати чуже майно, право на нього чи домогтися вчинення потерпілим дій майнового характеру.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 189) є вчинення вимагання:

повторно;

за попередньою змовою групою осіб;

службовою особою з використанням свого службового становища;

із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;

із пошкодженням або знищенням майна;

що завдало значної шкоди потерпілому.

Особливо кваліфікуючі ознаки злочину – це вимагання:

поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи;

що завдало майнової шкоди у великих розмірах (ч. 3 ст. 189);

яке завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах;

учинене організованою групою;

поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189).

Вимагання, поєднане з пошкодженням або знищенням майна кваліфікують, якщо у зв'язку з висунутою вимогою робиться непридатним майно, у збереженні якого зацікавлений потерпілий. Для кваліфікації вимагання, поєданого з пошкодженням або знищенням майна, не потрібно, щоб потерпілому цими діями було завдано значної шкоди, і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 194 КК такі дії не потребують.

2.5. Шахрайство (ст. 190 КК).

Стаття складається з чотирьох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим і безпосереднім об'єктом** злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Предмет злочину – чуже майно.

Об'єктивна сторона шахрайства (ч. 1 ст. 190) полягає в заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Через шахрайські дії потерпілий (власник, володілець, особа, у віданні чи під охороною якої перебуває майно) добровільно передає майно або право на майно винній особі.

Способи вчинення шахрайства:

обман;

зловживання довірою.

Обман – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в оману. Зловживання довірою – це недобросовісне використання довіри потерпілого, пов'язаної з родинними відносинами, дружніми стосунками, знайомством, спільною діяльністю тощо.

Злочин є закінченим з моменту фактичного одержання винним чужого майна чи права на нього (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 190) є вчинення шахрайства:

повторно;

за попередньою змовою групою осіб;

що завдало значної шкоди потерпілому.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення шахрайства:

у великих розмірах;

шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190);

в особливо великих розмірах;

організованою групою (ч. 4 ст. 190).

Значення деяких кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак шахрайства див. у примітці до ст. 185 КК.

Незаконні операції з використанням електронно-обчислювальної техніки-це обманне використання можливостей і засобів такої техніки, пов'язане з умисним уведенням (закладанням) в її електронну систему неправдивих (засвідомо помилкових) даних, що надає можливість шахраю отримати певну суму чужих грошей (наприклад, "зламування" коду електронної системи банківських операцій і введення команди на переведення певної суми грошей на поточний рахунок зловмисника).

Слід завжди ретельно перевіряти, чи не було для вчинення шахрайства скоєно інший злочин, який створював би відповідні умови чи результати якого були б способом здійснення обману чи зловживання довірою. Наприклад, якщо особа самовільно присвоїла владні повноваження чи звання службової особи, викрала, пошкодила або підробила документи, штампи, печатки, бланки з метою подальшого їх використання під час шахрайства, а також використала для шахрайства завідомо підроблені документи, її дії диспозицією ст. 190 КК не

охоплюються та мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів за ст. 353 КК або відповідними частинами статей 357 чи 358 КК.

Якщо шахрай бере від іншої особи на її прохання гроші чи цінності начебто для передачі їх як хабара службовій особі, при цьому маючи твердий намір не передавати їх, а привласнити, вчинене слід кваліфікувати як шахрайство. Важливо зазначити, що якщо при цьому винний схилив довірливого хабародавця до дачі хабара, то його дії належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 27 і ч. 1 ст. 369 КК та відповідною частиною ст. 190 КК за сукупністю.

Якщо шахрайство вчиняється службовою особою, котра для одержання майна шляхом обману чи зловживання довірою використала при цьому надану їй владу або своє службове становище, то дії цієї особи кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 190 та 364 КК.

2.6. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК).

Стаття складається з п'яти частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим і безпосереднім об'єктом** злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Предмет злочину – чуже майно.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст.191КК, характеризується такими формами:

привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні;

розтрата такого майна зазначеною особою (ч. 1 ст. 191);

привласнення, розтрата чи заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191).

Привласнення – незаконне безоплатне вилучення (утримання) винним на свою користь або користь третіх осіб чужого майна, що було йому ввірене чи перебувало в його віданні.

Розтрата – незаконне безоплатне відчуження, витрачання, використання винним чужого майна, що було йому ввірене чи перебувало в його віданні (продаж, споживання, дарування, обмін, передача іншим особам тощо).

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем кваліфікують у випадках, коли службова особа незаконно обертає чуже майно на свою користь або на користь третіх осіб, використовуючи при цьому своє службове становище.

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного безоплатного заволодіння чужим майном (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – спеціальний. Суб'єктом привласнення та розтрата (ч. 1 ст. 191) є фізична осудна особа з 16-річного віку, котрій майно, що є предметом цього злочину, було ввірене чи перебувало в її віданні. Суб'єктом привласнення, розтрата чи заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191) є лише службова особа (див. примітку до ст. 364).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 191) є вчинення його:

повторно;

за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

у великих розмірах (ч. 4 ст. 191);

в особливо великих розмірах;

організованою групою (ч. 5 ст. 191).

Значення деяких кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем див. у примітці до ст. 185 КК.

Слід розмежовувати схожі за багатьма ознаками такі злочини, як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191) і шляхом зловживання владою або службовим становищем, вчинювані з корисливих мотивів (ст. 364). Основною лінією розмежування є встановлення

об'єкта злочину, яким у першому випадку визначається право власності, відповідно до якого здійснюється володіння, користування та розпорядження майном, а в другому- правомірна діяльність державних або самоврядних органів (апарату), підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності в будь-яких галузях їхньої діяльності та їхній авторитет.

Окрім того, суттєвою є різниця в характері заподіюваної шкоди. Викрадення шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем веде до обернення на користь цієї особи частини чужого майна, чим завдаються прямі збитки власникові майна. У процесі ж корисливого зловживання своїм службовим становищем воно (зловживання) не поєднується з безоплатним оберненням чужого майна на свою користь, а є способом незаконного отримання прибутків, пільг, уникнення законних витрат (наприклад, плати за квартиру) тощо. Заподіювана винним шкода не має характеру прямих майнових збитків, а виглядає як не одержані суб'єктами законні прибутки та понесені незаплановані витрати (наприклад, через незаконне підвищення ставки заробітної плати).

Тема 8. Злочини у сфері господарської діяльності

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності.

Конституція України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності та захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів робіт і послуг (ст. 42).

В умовах переходу України до ринкової багатокладної економіки, коли проголошено свободу підприємництва, заохочується конкуренція, здійснено лібералізацію цін і зовнішньоекономічної діяльності, значна кількість діянь у сфері господарської діяльності, які визнавалися злочинами за КК 1960 р., була декриміналізована (наприклад, порушення правил про валютні операції, спекуляція, злочинно-недбале зберігання зерна та насіння олійних культур тощо). Водночас нова економічна ситуація породила нові види суспільно небезпечної поведінки в системі господарювання, що вимагали встановлення кримінально-правових заборон.

Злочини у сфері господарської діяльності становлять велику суспільну небезпеку для економіки будь-якої держави, оскільки вони характеризуються складністю, підступністю, латентністю, поширеністю та різноманітними формами вияву. Національний законодавець, намагаючись створити надійні перепони посяганням на відносини господарювання в державі, не тільки створив окремий розділ VII "Злочини у сфері господарської діяльності" в межах Особливої частини КК України 2001 р. (статті 199-235), а й уніс згодом до нього низку важливих змін і доповнень. Наприклад, у межах згаданого розділу з'явилися статті 203-1 "Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва" (назва і зміст в редакції Закону України від 6 липня 2005 р.) та 209-1 "Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом". Крім цього, змінилася редакція статей 209, 216, 228, 229 КК, скасовано ст. 230 КК. Необхідність такого підходу була зумовлена посиленням відповідальності за деякі посягання у сфері господарської (підприємницької) діяльності, а також потребою кримінально-правової охорони та регулювання найважливіших галузей економіки - фінансово-кредитної сфери, засад добросовісної конкуренції, порядку виробництва дисків для лазерних систем зчитування тощо.

Статистичні дані свідчать, що в 2003 р. активніше велася боротьба зі злочинами економічного спрямування. Було виявлено 43200 злочинів цієї категорії, що на 34% більше, ніж у 2002 р. При здійсненні операцій із бюджетними коштами вчинено 8928 злочинів. Протягом 2003 р. виявлено 686 злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутого злочинним шляхом.

Протягом 2004 року збільшилася кількість засуджених осіб за такі злочини: за легалізацію (відмивання) грошових коштів – у 2,2 рази, усього 44 особи (у 2002 р. – 20), за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів – на 0,2%, усього 423 особи (у 2002 р. – 421).

Протидія злочинам у сфері господарської діяльності здійснюється на підставі норм міжнародного та внутрішнього законодавства. Певна кількість злочинів у сфері господарювання належить до категорії "конвенційних". Позаяк питання кримінально-правової охорони певних ділянок господарської системи визначено, наприклад, Женевською конвенцією по боротьбі з підробкою грошових знаків від 20 квітня 1929 р. (ратифікована СРСР 3 травня 1931 р.), Конвенцією ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і

передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. (ратифікована Президією ВР УРСР від 10 лютого 1988 р.), Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. (ратифікованою Україною 17 грудня 1997 р.), Директивою Ради Європи про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей від 10 червня 1991 р. тощо.

У національному законодавстві зазначені питання врегульовано ЦК, ГК, КпАП, Законами України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р., "Про цінні папери й фондову біржу" від 18 червня 1991 р., "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16 квітня 1991 р., "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р., "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р., "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 р., "Про систему оподаткування" в редакції від 18 лютого 1997 р., "Про металобрухт" від 5 травня 1999 р., "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2000 р., "Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюнові вироби" від 15 вересня 1995 р. тощо, а також роз'ясненнями Вищого арбітражного Суду України, декретами КМ України, листами Державної податкової адміністрації України, наказами Міністерства фінансів України тощо.

Деякі постанови Пленуму ВС України спеціально роз'яснюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарювання (наприклад, постанови Пленуму ВС України "Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил" від 3 червня 2005 р. № 8, "Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 15 квітня 2005 р. № 5, "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" від 8 жовтня 2004 р. № 15, "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3, "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6).

Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності було поставлено та загалом вирішено у працях таких учених-криміналістів: П. Андрушка, С. Антонова, М. Баженова, А. Беніцького, П. Берзіна, В. Білецького, В. Борисова, Л. Брич, О. Васильцева, А. Волобуєва, П. Вороб'я, О. Готіна, А. Гутника, Н. Гуторової, О. Дудорова, М. Мельника, В. Мойсика, М.

Коржанського, О. Кришевич, В. Кузнецова, В. Навроцького, Ю. Опалінського, В. Останіна, М. Панова, В. Поповича, О. Радужного, А. Савченка, В. Сташиса, Є. Стрельцова, Ю. Сухова, С. Трофімова, М. Хавронюка, О. Чаричанського та ін.

Злочини у сфері господарської діяльності – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на систему господарювання, заподіюючи шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг.

Родовим об'єктом цих злочинів є сфера господарської діяльності, тобто врегульовані державою відносини між членами суспільства щодо виробництва та реалізації товарів, продукції різного призначення, виконання робіт та надання послуг, які складають систему господарювання.

Пункт 1.32 ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" у редакції від 22 травня 1997 р. визначає, що господарська діяльність – це будь-яка діяльність особи, спрямована на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, якщо безпосередня участь особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. При цьому поняття "господарська діяльність" і "підприємницька діяльність" законодавство трактує фактично однаково.

Безпосередній об'єкт аналізованих злочинів – конкретні суспільні відносини, що складаються у певній сфері господарської діяльності. Так, наприклад, безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 228 КК (примушування до антиконкурентних узгоджених дій), є суспільні відносини у сфері добросовісної конкуренції.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути життя та здоров'я особи, її психічна недоторканність, власність, право інтелектуальної власності, права й інтереси споживачів, громадська безпека тощо.

Переважна кількість злочинів у сфері господарської діяльності мають свій предмет.

Предметами розглядуваних злочинів можуть бути:

підроблені національна та іноземна валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї (ст. 199);

документи на переказ грошових коштів, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків (ст. 200);

алкогольні напої, тютюнові вироби, інші підакцизні товари (ст. 204);

грошові кошти, що перебувають на валютних рахунках фізичних і юридичних осіб (ст. 208);

бюджетні кошти (ст. 210);

грошові кошти у формі податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування та введені в установленому законом порядку (ст. 212);

державне пробірне клеймо (ст. 217) тощо. Відповідальність за деякі злочини законодавець пов'язує з розміром предмета злочину. Так, відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України настає тільки тоді, якщо предметом цього злочину були бюджетні кошти у великих розмірах.

З об'єктивної сторони більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчиняються як дія (наприклад, фіктивне підприємництво, протидія законній господарській діяльності, незаконне відкриття чи використання за межами України валютних рахунків, контрабанда, комерційне шпигунство тощо). Деякі злочини можуть виявлятися в бездіяльності (ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо).

Велику частину злочинів у сфері господарської діяльності складають злочини з формальними складами (наприклад, статті 199, 200, 201, 203, 204, 205, 208, 222 тощо). Деякі зі злочинів у сфері господарювання мають матеріальні склади (наприклад, статті 218-220).

На кваліфікацію злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, може впливати спосіб (наприклад, насильство, заподіяння матеріальної шкоди, погроза насильством чи заподіянням матеріальної шкоди – ст. 228), обстановка (під час реалізації товарів покупцям або надання послуг замовникам – ст. 225), місце (митний кордон України – ст. 201) вчинення діяння тощо.

Більшість диспозицій статей, у яких встановлюється відповідальність за господарські злочини, бланкетні, тобто відсилають для встановлення змісту ознак протиправних діянь до інших нормативних актів у підприємницькій,

банківській, митній, податковій, валютній сферах, які не є кримінальними законами (приміром, статті 202, 203, 203-1, 210, 214 тощо).

Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку. На підставі прямої вказівки закону суб'єктом деяких із цих злочинів може бути спеціальний суб'єкт (службова особа, платник податків, засновник або власник суб'єкта господарської діяльності та ін.).

Суб'єктивна сторона злочинів, які вчиняються у сфері господарської діяльності характеризується тільки умисною формою вини. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони деяких складів є наявність мотиву (наприклад, відповідальність за розголошення комерційної таємниці настає тільки, якщо це діяння вчинено з корисливих або інших особистих мотивів) і мети (наприклад, умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, утворюють склад злочину за наявності спеціальної мети – розголошення чи іншого використання цих відомостей).

Щодо класифікації злочинів у сфері господарської діяльності, то в юридичній літературі запропоновано та обґрунтовано численні її варіанти. Відсутність єдності в підходах щодо класифікації таких злочинів зумовлюється переважно специфікою їхніх безпосередніх об'єктів, які можуть стосуватися різних суспільних відносин одночасно. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222) належить до злочинів у сфері використання фінансових ресурсів і обігу цінних паперів, хоча зважаючи на те, що цей злочин полягає в незаконному одержанні пільг щодо податків або спробі їх одержання, він є посяганням на систему оподаткування. Незаконне використання товарного знака (ст. 229) є злочином у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання, водночас є підстави розглядати цей злочин як посягання на сферу обслуговування споживачів.

Зважаючи на такі моменти, класифікація злочинів у сфері господарської діяльності має бути здійснена з певними уточненнями щодо конкретних видів посягань. Залежно від безпосереднього об'єкта посягання, всі злочини, що вчиняються у сфері господарської діяльності, можуть бути об'єднані у такі групи:

злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 204, 207, 208, 210, 211, 212, 215 і 216);

злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (статті 202, 203, 203-1, 205, 206, 209, 209-1, 213, 214, 228, 229, 231 і 232);

злочини у сфері банкрутства (статті 218-221);

злочини у сфері використання фінансових ресурсів і обігу цінних паперів (статті 222-224);

злочини у сфері обслуговування споживачів (статті 217, 225-227);

злочини у сфері приватизації державного та комунального майна (статті 233-235).

2. Деякі злочини у сфері господарської діяльності.

2.1. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересипання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК)

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонювальні норми, та примітки.

Родовим об'єктом злочину є сфера господарської діяльності. Безпосередній об'єкт злочину – установлений законодавством порядок формування та функціонування кредитно-грошової системи України. Предмет цього злочину становлять підроблені: національна валюта України (банкноти чи металеві монети); іноземна валюта; державні цінні папери; білети державної лотереї.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 199) полягає у:

виготовленні; зберіганні; придбанні; перевезенні; пересиланні; увезенні в Україну; збуті зазначених вище предметів.

Виготовлення – це дії, внаслідок яких створюються підроблені валюта, державні цінні папери чи білети державних лотерей (наприклад, друкування типографським способом, малювання, ксерокопіювання тощо).

Зберігання – перебування цих предметів безпосередньо у винного чи в будь-якому іншому місці, де вони перебувають у його розпорядженні та під його контролем.

Придбання – їх оплатне чи безоплатне отримання винним від іншої особи (наприклад, купівля, обмін, одержання в подарунок, вигреш в азартні ігри, привласнення знайдених таких предметів тощо).

Перевезення – переміщення їх винним із використанням будь-яких транспортних засобів.

Пересилання – переміщення їх винним у просторі з використанням засобів поштового зв'язку (наприклад, у листах, посылках, бандеролях, інших поштових відправленнях).

Увезення в Україну – їх переміщення винним із-за кордону на територію України.

Збут – їх умисне відчуження як оплатне, так і безоплатне (використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг або на покриття боргу тощо).

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6.

Злочин є закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених дій (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою подальшого збуту предметів злочину.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 199) є вчинення його:

повторно (ст. 32);

за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

у великому розмірі (якщо сума підробки в 200 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 199) є вчинення його:

організованою групою (ст. 28);

в особливо великому розмірі (якщо сума підробки в 400 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Підроблення лише цифрового номіналу купюри іноземної валюти при спробі її збуту має кваліфікуватися лише як готування до шахрайства, а за фактичного збуту такої купюри-як шахрайство (див. абз. 1 п. 8 ППВСУ "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6), оскільки в такій купюрі буде неузгодженість цифрового та буквеного номіналів, що заперечує можливість перебування такої купюри в обігу. Підробляючи лише цифровий номінал купюри іноземної валюти, винна особа розраховує на те, що потерпілий, якому збувається така купюра, за певних обставин не виявить підробки. Пересічний же громадянин, який раніше "тримав у руках" іноземну валюту, таку підробку за звичайних умов здатний виявити.

Як виготовлення підроблених грошей, державних цінних паперів і білетів державних лотерей мають кваліфікуватися й дії особи, котра свідомо придбала підроблені гроші, державні цінні папери чи білети державних лотерей для їх подальшого збуту чи для надання їм більшої подібності до справжніх унесла до них додаткові підробки, що створювали можливість перебування їх в обігу (п. 12 ППВСУ "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6).

Виготовлення з метою збуту підроблених бездокументарних державних цінних паперів, їх підроблення чи використання підроблених бездокументарних державних цінних паперів, які існують у формі відкритого зберігачем рахунка, здійснюються внесенням неправдивих даних до рахунка в цінних паперах у зберігача на електронних носіях інформації, тобто є одночасно втручанням у роботу автоматизованої системи, якою є така система реєстру. Такі дії одночасно утворюють і склад злочину, передбачений ст. 361 КК, і мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених частинами 1, 2 чи 3 ст. 199 КК та відповідною частиною ст. 361 КК, оскільки внесення змін у рахунок є спотворенням або знищенням інформації.

2.2. Контрабанда (ст. 201 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми, та примітки.

Родовим об'єктом злочину є сфера господарської діяльності. Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину є порядок обігу предметів дозвільної системи, порядок сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, громадська безпека, здоров'я населення.

Предметом злочину можуть бути будь-які товари у великих розмірах (якщо їхня вартість у 1000 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), а також, незалежно від їхньої вартості, історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні чи вибухові речовини, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавчо встановлено відповідні правила вивезення за межі України. Згідно з п. 39 ст. 1 Митного кодексу України товари – це будь-яке рухоме майно (зокрема й валютні та культурні цінності), електрична, теплова й інші види енергії, а також транспортні засоби, крім тих, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 201) полягає в переміщенні через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю предметів контрабанди.

Переміщення предметів через митний кордон України поза митним контролем - це їх переміщення поза місцем розташування митного органу (тобто поза зонами митного контролю), або поза часом здійснення митного оформлення чи з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовими особами митного органу своїм службовим становищем.

Переміщення предметів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю – це їх переміщення з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, які утруднюють їх виявлення, чи з наданням одним товарам вигляду інших або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених, чи одержаних незаконним шляхом або таких, що містять неправдиві дані, документів.

Обов'язковою ознакою складу злочину є місце його вчинення – це митний кордон (межі митної території України, що збігається з державним кордоном України, крім спеціальних митних зон).

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил" від 3 червня 2005 р. № 8.

Злочин є закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України (формальний склад). Замах на контрабанду наявний, якщо її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо). Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, виявлених під час митного контролю, утворює закінчений склад злочину.

Суб'єкт злочину загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками контрабанди (ч. 2 ст. 201) є вчинення її:

за попередньою змовою групою осіб;

особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Службова особа, що вчинила контрабанду з використанням свого

службового становища, за наявності необхідних до того підстав, несе відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених статтями 201 та 364-366 КК. Якщо особа мала умисел на незаконне переміщення через митний кордон товарів у великих розмірах, але перемістила їх невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її дії належить розглядати як продовжуваний злочин і кваліфікувати за ст. 201 КК (абз. 5 п. 3 ППВСУ від 3 червня 2005 р. № 8).

2.3. Незаконний обіг дисків дня лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК).

Стаття складається з двох частин, що містить заборонювальні норми, та примітки. **Родовим об'єктом злочину** є сфера господарської діяльності. **Безпосередній об'єкт злочину** – установлений законодавством порядок обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину є авторське право чи суміжні права.

Предмет злочину:

диски для лазерних систем зчитування (це будь-які оптичні диски для лазерних систем зчитування із записом або з можливістю запису на них інформації, що відображає об'єкти авторського права чи суміжних прав, або без запису такої інформації);

матриці (матеріальні носії у вигляді штампів чи інших аналогічних або еквівалентних пристроїв, які містять інформацію у цифровій формі і використовуються для безпосереднього перенесення цієї інформації на диски для лазерних систем зчитування під час їхнього виробництва);

обладнання для виробництва таких дисків і матриць (це спеціалізоване обладнання – виробничі лінії – з виробництва таких дисків і матриць та основні вузли до нього, перелік яких затверджується КМ України);

сировина для виробництва таких дисків і матриць (оптичний полікарбонат, що використовується у виробництві дисків для лазерних систем зчитування та матриць).

Об'єктивна сторона злочину (ст. 203-1) полягає в учиненні у значних розмірах незаконних: виробництва, експорту, імпорту, зберігання, реалізації та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

Незаконність таких дій полягає у невідповідності їх вимогам Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць" (в редакції від 6 липня 2005 р.).

Під значним розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у 20 разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Злочин є закінченим з моменту вчинення незаконних дій, перелічених у ст. 203-1 КК (формальний склад).

Суб'єкт злочину спеціальний (або службова особа суб'єкта господарської діяльності – юридичної особи, або фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, що здійснює таку діяльність без створення юридичної особи).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 203-1) є вчинення його:

повторно (ст. 32);

за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

у великих розмірах (якщо вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, у 100 разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян).

Діяльність фізичної особи, не зареєстрованої як суб'єкт підприємницької діяльності з виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць, а також обладнання та сировини для їх виробництва, за наявності підстав має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 202 КК – як здійснення бездержавної реєстрації суб'єктом підприємництва діяльності, що містить ознаки підприємницької та яка підлягає ліцензуванню.

Переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, якщо їх вартість у 1000 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, учинене фізичною особою, що не має ліцензії на їх експорт чи імпорт, має кваліфікуватися за наявності підстав як контрабанда за ст. 201 КК. Як контрабанда мають кваліфікуватись і дії службових осіб – суб'єктів господарювання та фізичних осіб, які зареєстровані як суб'єкти підприємництва та мають ліцензію на експорт або імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо вони переміщують через митний кордон України зазначені товари в обсягах, що перевищують за вартістю дозволені в ліцензії для експорту чи імпорту, і їх вартість у 1 000 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. За умови визнання оптичного полікарбонату стратегічно важливим сировинним товаром його переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з

приховуванням від митного контролю утворюватиме склад злочину "контрабанда" незалежно від вартості товару.

Порушення законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування із записом на них інформації, що є об'єктом авторського та (або) суміжних прав, без дозволу осіб, які мають на неї авторське право та (або) суміжні права, а також їх реалізація, особою, котра їх незаконно виробила, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених статтями 203-1 та 176 КК, за наявності всіх необхідних ознак складів сформульованих у них злочинів.

2.4. Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми, та примітки.

Родовим об'єктом злочину є сфера господарської діяльності. Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок здійснення підприємницької діяльності.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину можуть бути встановлений порядок оподаткування й отримання кредитних ресурсів, добросовісна конкуренція, право власності.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 205) виявляється в учиненні однієї з таких дій:

- створення суб'єкта підприємницької діяльності- юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми;
- придбання такого суб'єкта підприємницької діяльності.

Стаття 205 КК встановлює відповідальність за дії, що зовні є цілком легальними. При цьому фіктивність полягає у відсутності в осіб, які стоять за створеним (придбаним) суб'єктом підприємництва, справжнього наміру здійснювати діяльність, зафіксовану в установчих документах -виробляти товари, виконувати роботи чи надавати послуги.

Створення суб'єкта підприємницької діяльності – це його державна реєстрація, юридичне заснування нової організації, що раніше не існувала, з метою отримання прибутку.

Придбання суб'єкта підприємницької діяльності – це набуття в будь-який спосіб права власності на цю юридичну особу як у цілому, так і на визначену його частину, що дасть змогу здійснювати контроль за ним (наприклад, купівля контрольного пакета акцій акціонерного товариства, заміна власника чи складу членів правління, придбання майна підприємства, що приватизується, тощо).

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення деяких термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3.

Злочин є закінченим з моменту державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) чи набуття права власності на нього (формальний склад).

Суб'єкт злочину – спеціальний: громадянин України, особа без громадянства, іноземець (як службова особа, так і неслужбова), що з визначеною в цій статті метою вчинили дії, спрямовані на створення (заснування або реєстрацію) чи придбання суб'єкта підприємницької діяльності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою прикриття незаконної діяльності чи здійснення заборонених видів діяльності.

На наявність мети – прикриття незаконної підприємницької діяльності чи здійснення її заборонених видів (фіктивного підприємництва) – може вказувати використання викрадених, знайдених, підроблених, позичених паспортів або тих, що належали померлим громадянам, а також документів осіб, які дали згоду зареєструвати юридичну особу на своє ім'я. Використання при цьому підроблених документів або їх підробка мають додатково кваліфікуватися за ст. 358 чи ст. 366 КК (абз. 2 п. 17 ППВСУ "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3).

Під незаконною діяльністю, для прикриття якої створюється чи придбається суб'єкт підприємницької діяльності, слід розуміти види діяльності, що особа або не має права здійснювати взагалі, або ж, маючи право на їх здійснення за певних умов чи з дотриманням певного порядку, здійснює їх з порушенням цих умов та порядку (легалізація доходів, одержаних злочинним

шляхом; ухилення від оподаткування; ведення недобросовісної конкурентної боротьби, приховування ролі фактичного інвестора у придбанні певного об'єкта тощо).

Під забороненою діяльністю розуміють діяльність, прямо заборонену законом (наприклад, виробництво та збут наркотичних засобів, зброї, радіоактивних матеріалів тощо).

Кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 2 ст. 205):

повторність (див. ст. 32);

заподіяння державі, банкові, кредитній установі, іншим юридичним особам або громадянам великої матеріальної шкоди (наприклад, неповернення відсотків за користування кредитом; використання кредиту не за цільовим призначенням; несплата належних сум податків; припинення діяльності придбаного суб'єкта підприємництва тощо). Згідно з приміткою до ст. 205 КК, матеріальна шкода, заподіяна фізичним особам, вважається великою, якщо вона у 200 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а матеріальна шкода, заподіяна державі чи юридичним особам, вважається великою, якщо вона в 1 000 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Якщо створений або придбаний суб'єкт підприємницької діяльності розпочав незаконну діяльність, що має ознаки ще й іншого злочину, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів - за ст. 205 КК і тією статтею КК, якою передбачено відповідальність за здійснення незаконної діяльності.

Якщо винна особа створювала чи придбавала такий суб'єкт не тільки з метою прикриття незаконної діяльності чи здійснення заборонених видів діяльності, а й для незаконного одержання кредитів і привласнення отриманих коштів чи їх використання не за цільовим призначенням, її дії слід додатково кваліфікувати і як готування до вчинення злочину, передбаченого відповідними частинами ст. 190 чи ст. 222 КК (абз. 2 п. 20 ППВСУ "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3).

Коли такі дії поєднані з наступним фіктивним банкрутством чи доведенням до банкрутства, їх також необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 205 КК та статтями 218 чи 219 КК.

2.5. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК).

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонувальні норми, та примітки, що має три пункти. **Родовим об'єктом злочину** є сфера господарської діяльності. Безпосередній об'єкт злочину – установлений законодавством України (приміром, Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 р.) і міжнародно-правовими актами (приміром, Конвенцією Ради Європи "Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом" від 8 листопада 1990 р., ратифікованою Україною 17 грудня 1997 р.) порядок здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності, а також порядок здійснення цивільно-правових угод щодо використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину є правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, засади добросовісної конкуренції, громадська безпека.

Предмет цього злочину – кошти й інше майно, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів (тобто - предикатного діяння). У п. 1 примітки до ст. 209 КК вказано на таке: суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, за яке КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох років (окрім діянь, передбачених статтями 207 і 212 КК України) або яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави та за таке ж діяння передбачена відповідальність КК України, й унаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи.

Грошові кошти можуть бути як у готівковій, так і в безготівковій формах, як національною, так й іноземною валютою.

Майно – це річ або сукупність речей, тобто різноманітні предмети матеріального світу, що задовольняють потреби людей і щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (нерухомість, транспортні засоби, електротехніка, твори мистецтва тощо).

Предметом цього злочину не є:

1) кошти чи інше майно, якими особа не заволоділа (які не отримала) через вчинення злочину, та які вона незаконно утримала, приховала, не передала державі за наявності обов'язку це зробити, а саме: кошти, не сплачені як податки або збори, інші обов'язкові платежі; не повернена чи прихована виручка в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг) або приховані товари чи інші матеріальні цінності, отримані від такої виручки, оскільки в таких випадках стається не одержання коштів та іншого майна злочинним шляхом, а незаконне (злочинне) розпорядження ними (якщо право власності на них особа набула законно);

2) контрабандно ввезені в Україну товари та інші предмети, зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК, якщо вони були одержані (здобуті) за межами України не злочинним шляхом, а придбані законно, а також кошти, одержані не внаслідок вчинення предикатного діяння, а в результаті проведення фінансових операцій з використанням банківських рахунків підприємств, які мають ознаки фіктивності;

3) кошти чи інше майно, одержані внаслідок здійснення службовою особою без письмового узгодження з податковим органом операцій, зазначених у підпунктах 8.6.1-8.6.3 п. 8.6 ст. 8 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" від 21 грудня 2000 р. № 2181-111, з активами, що перебувають у податковій заставі і в подальшому використовуються суб'єктом господарювання-юридичною особою при здійсненні господарської діяльності, оскільки такі активи мають легальне походження;

4) кошти (незалежно від їх розміру), одержані як субсидії, субвенції, дотації чи кредити внаслідок надання неправдивої інформації суб'єктами, зазначеними в диспозиції ч. 1 ст. 222 КК, вказаним у цій нормі Закону кредиторам, хоча з такими коштами надалі й учинюються діяння, перелічені у ст. 209 КК, оскільки ці кошти одержуються офіційно (легально) та злочин, склад якого передбачений ч. 1 ст. 222 КК, не містить усіх ознак предикатного діяння, визначеного у п. 1 примітки до ст. 209 КК. Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, має кваліфікуватися за ст. 306 КК.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в одній із чотирьох альтернативних форм:

1) вчиненням фінансової операції з коштами чи іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що

передувало легалізації (відмиванню) доходів-це вчинення будь-якої операції, пов'язаної зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу через суб'єкта первинного фінансового моніторингу (внесення чи зняття депозиту (внеску, вкладу); переказ грошей з рахунка на рахунок; обмін валюти; надання послуг з випуску, купівлі або продажу цінних паперів та інших видів фінансових активів; надання чи отримання позики або кредиту; страхування (перестраховування); надання фінансових гарантій і зобов'язань; довірче управління портфелем цінних паперів; фінансовий лізинг; здійснення випуску, обігу, погашення державної та іншої грошової лотереї; надання послуг із випуску, купівлі, продажу й обслуговування чеків, векселів, платіжних карток та інших платіжних інструментів; відкриття рахунка). Поняття "фінансова операція", про яку йдеться у ст. 209 КК, також охоплює інші різновиди операцій, що здійснюються банками, небанківськими фінансовими установами, у процесі професійної діяльності на ринку цінних паперів, а також банківські чи інші фінансові операції, які згідно з чинним законодавством не підлягають ні обов'язковому, ні внутрішньому фінансовому моніторингу;

2) укладення угоди з такими коштами або майном – це відмінні від фінансових операцій правочини, тобто дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків (наприклад, придбання рухомого та нерухомого майна, зокрема й для його подальшого оплатного або безоплатного відчуження; купівля акцій, векселів, облігацій та інших цінних паперів; інвестування й отримання доходів від інвестицій; укладення фіктивних договорів про надання кредитів або різноманітних послуг; переміщення "брудних" грошей у так звані "куточки податкового раю", в яких законодавство не передбачає:

зберігання фінансовими установами обов'язкової інформації про своїх клієнтів і здійснювані ними операції;

одержання органами влади доступу до такої інформації;

регулювання питань передачі однією країною іншій країні такої інформації);

3) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення – будь-які дії особи, за допомогою яких маскується чи приховується факт одержання таких коштів або іншого майна, що передувало легалізації

(відмиванню) цих доходів, вчинені як особою, котра одержала ці кошти чи майно таким шляхом, так і будь-якою іншою особою. Такі дії можуть бути спрямовані на: зміну правового статусу коштів або іншого майна через підроблення документів, які засвідчують право власності; отримання фіктивних документів на придбання майна; вчинення цивільно-правових угод (удавана купівля в комісійному магазині, ломбарді тощо); оформлення права власності на підставних осіб; укладення фіктивних угод про надання кредитів або різноманітних послуг – юридичних, аудиторських та ін.; внесення коштів на банківські рахунки юридичних і фізичних осіб, зокрема у офшорних зонах; переміщення коштів з одного рахунка на інший – за умови, що всі зазначені дії не були способом вчинення предикатного діяння;

4) набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Під набуттям коштів або іншого майна, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння, та володінням ними розуміють відповідно одержання їх у фактичне володіння чи перебування їх у господарському віданні за недійсними правочинами (якими одержанню таких коштів чи майна або володінню ними надано правомірною вигляду і тим самим – нібито легального статусу їм самим), тобто набуття особою права власності (володіння) на такі кошти чи майно при усвідомленні нею, що вони одержані іншими особами злочинним шляхом. Використання коштів або іншого майна, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння, – це їх використання та розпоряджання ними, що може бути й не пов'язане зі вчиненням фінансової операції чи укладенням угоди щодо них, оскільки такі дії названі в диспозиції ч. 1 ст. 209 КК як самостійні способи вчинення злочину. Зазначені кошти чи майно можуть бути використані, зокрема, при здійсненні господарської діяльності, підприємницької також (наприклад, у процесі легальних виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, торгівлі суб'єктами господарювання (підприємництва), зареєстрованими в установленому законом порядку, а саме:

1) будь-яке інвестування зазначених коштів або іншого майна в господарську діяльність (внесення їх до статутного фонду такого суб'єкта чи безоплатна передача йому, інвестування у спільну господарську діяльність тощо);

2) придбання за такі кошти сировини, продукції, іншого майна для використання в господарській діяльності;

3) використання такого майна як напівфабрикатів, сировини тощо). Використання зазначених коштів та майна може бути як пов'язане, так і не пов'язане з їх відчуженням, тобто з передачею іншим особам.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення деяких термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 15 квітня 2005 р. № 5.

Злочин у перших двох формах є закінченим з моменту вчинення фінансової операції або укладення угоди із зазначеним у ч. 1 ст. 209 КК майном, або з моменту набуття права володіння чи використання такого майна. У третій та четвертій формах злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій незалежно від того, вдалося чи ні винній особі у такий спосіб досягнути поставленої мети, пов'язаної з приховуванням або маскуванню певних обставин.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра не була обмежена в дієздатності чи не позбавлена її судом. Суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК, може бути лише особа, котра не вчиняла предикатного діяння, за умови, що вона усвідомлювала факт одержання коштів або майна іншими особами злочинним шляхом. Особа, що вчинила таке діяння, відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання або маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на них, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а за використання таких коштів або майна - лише в разі, коли воно полягало у вчиненні фінансової операції чи укладенні угоди (абз. 2 п. 15 ППВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому особа може й не бути точно обізнаною про характер і конкретні обставини вчинення предикатного діяння (тобто діяння, що передувало легалізації "брудних" коштів та майна), але вона має усвідомлювати ті фактичні обставини вчиненого, з якими КК пов'язує можливість призначення покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох років. Для кваліфікації за ст. 209 КК має бути встановлено, що винна особа мала бажання приховати справжнє

джерело майна, з яким вчиняються угоди, інші дії або яке використовується, і видати "брудне" майно за легальні доходи.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 209) є вчинення його:

повторно (ст. 32);

за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

у великому розмірі (якщо предметом злочину були кошти чи інше майно на суму, що перевищує 6 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Особливо кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 3 ст. 209):

вчинення його організованою групою (ст. 28);

в особливо великому розмірі (якщо предметом злочину були кошти чи інше майно на суму, що перевищує 18 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

У ст. 209 КК не вказується мінімальний розмір грошових коштів та іншого майна, легалізація якого має тягнути кримінальну відповідальність, у зв'язку з чим під час застосування цієї статті має братися до уваги положення ч. 2 ст. 11 КК про відсутність суспільної небезпечності діяння через його малозначність (наприклад, у разі вчинення дрібного побутового правочину).

Якщо за кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, придбавається майно, що не підлягає приватизації, або те, що не стосується обладнання для виробничих та інших потреб (приміром, нерухомість чи транспортний засіб) або ж такі кошти використовуються в правомірній підприємницькій та іншій господарській діяльності, але не через розміщення їх у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їхніх підрозділах, учинене слід кваліфікувати не за ст. 306, а за ст. 209 КК (за наявності всіх ознак складу злочину).

Дії, передбачені ст. 204 КК, поєднані з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, за наявності підстав мають кваліфікуватися за відповідними частинами статей 204 та 209 КК (абз. 3 п. 16 ППВСУ "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3).

Порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, тягне адміністративну (ст. 166-9 КпАП) або кримінальну (статті 209-1, 367 КК) відповідальність.

2.6. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209-1 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми.

Родовим об'єктом злочину є сфера господарської діяльності. Безпосередній об'єкт злочину – нормальне функціонування системи фінансового моніторингу в державі щодо встановленого порядку обігу та захисту інформації, що надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, а також правомірна діяльність цього органу.

Предмет цього злочину:

інформація про фінансові операції;

завідомо недостовірні інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу (ч. 1 ст. 209-1);

інформація у будь-якій формі, що надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу та яка не підлягає розголошенню (ч. 2 ст. 209-1).

Зазначені види інформації вважаються такими, що мають обмежений доступ. Щодо розголошеної інформації, про яку йдеться у ч. 2 ст. 209-1 КК, то вона може стосуватися не лише фінансових операцій (зокрема й тих, які підлягають внутрішньому чи обов'язковому фінансовому моніторингу), а й, приміром, отриманих уповноваженим органом відомостей про заходи, спрямовані на протидію легалізації "брудних" грошей.

Об'єктивна сторона злочину полягає у таких трьох формах:

повторному неподанні спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу інформації про фінансові операції;

повторному поданні зазначеному органу недостовірної інформації про фінансові операції, що підлягають внутрішньому й обов'язковому фінансовому моніторингу(ч. 1 ст. 209-1);

незаконному розголошенні будь-яким чином інформації, що надається вказаному органу (ч. 2 ст. 209-1).

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – це урядовий орган державного управління, котрий діє в складі Міністерства фінансів України (далі – уповноважений орган) і який для виконання покладених на нього завдань має значні повноваження (наприклад, право одержувати в установленому законодавством порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, зокрема ту, що становить банківську чи комерційну таємницю).

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 000 грн. або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 000 грн., і якщо ця операція має одну чи більше ознак, визначених законодавством.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний подавати уповноваженому органу інформацію про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, не пізніше, ніж протягом трьох робочих днів від моменту реєстрації такої операції. Повідомлення про фінансову операцію має містити такі відомості: про особу, що здійснює фінансову операцію, та особу, від імені чи за дорученням якої здійснюється така операція; вид операції; суму; валюту, в якій здійснюється фінансова операція; підстави для її здійснення; ознаки, за якими операція підлягає фінансовому моніторингу. Також суб'єкт первинного фінансового моніторингу за запитом уповноваженого органу зобов'язаний подавати додаткову інформацію, пов'язану з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу, не пізніше, ніж протягом трьох робочих днів від моменту отримання запиту. Невиконання зазначених обов'язків за наявності до цього підстав може утворювати склад аналізованого злочину.

Порядок подання уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, встановлюється: для банків – Національним банком України; для інших суб'єктів первинного фінансового моніторингу – КМ України.

Фінансова операція, що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, повинна мати не менше однієї з таких ознак:

заплутаний або незвичний характер фінансової операції, що не має очевидного економічного сенсу чи очевидної законної мети;

невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, встановленої статутними документами цієї особи;

виявлення неодноразового здійснення операцій, характер яких дає підстави вважати, що вони здійснювалися з метою уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу.

Внутрішній фінансовий моніторинг може здійснюватись і щодо інших фінансових операцій, якщо в суб'єкта первинного фінансового моніторингу є підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів.

Неподання інформації – це дії чи бездіяльність особи, котра володіє потрібною інформацією та має змогу виконати покладений на неї законодавством обов'язок або вимогу уповноваженого органу, проте умисно цього не робить. Це може виявлятися у таких діях особи:

відкрита відмова виконати вимогу закону чи уповноваженого органу;

фактичне неподання до уповноваженого органу в установленому порядку інформації;

надання лише частини необхідної інформації про фінансові операції. Несвоєчасне подання інформації, тобто подання її з порушенням

установлених термінів, тягне за собою тільки адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 166-9 КпАП).

Подання недостовірної інформації- це подання уповноваженому органу в будь-який спосіб (усно, письмово, в електронній формі каналами зв'язку, на магнітному носії тощо) неправдивих відомостей, тобто даних, які повністю або частково не відповідають дійсності та здатні ввести уповноважений орган в оману.

Повторність у складі цього злочину означає вчинення в різний час двох і більшої кількості тотожних правопорушень, зазначених у ч. 1 ст. 209 КК.

Одноразове неподання інформації чи подання недостовірної інформації визнається адміністративним правопорушенням (ч. 1 ст. 166-9 КпАП).

Розголошення інформації будь-яким чином означає, що особа, котрій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, ознайомлює з нею сторонніх осіб або своєю поведінкою створює умови, що надають можливість стороннім особам ознайомитися з відповідними відомостями. При цьому способи розголошення інформації (усно, письмово, із застосуванням засобів зв'язку, передача документів, повідомлення по телебаченню, в наукових статтях, у виступах тощо) можуть бути різними та на кваліфікацію за ч. 2 ст. 209-1 КК не впливають.

Незаконність розголошення інформації полягає в тому, що воно здійснюється невідповідно до вимог законодавства (наприклад, уповноваженому органу заборонено передавати будь-кому одержану від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформацію, що містить комерційну чи банківську таємницю, крім випадків, передбачених законом). Водночас передача уповноваженим органом відповідних матеріалів до правоохоронних органів, якщо є достатні підстави вважати, що фінансові операції можуть бути пов'язані з відмиванням доходів або фінансуванням тероризму, не утворює складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209-1 КК. Незаконне розголошення власне не змісту інформації, що була надана уповноваженому органу, а лише факту надання уповноваженому органу такої інформації, тягне за собою адміністративну, а не кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 166-9 КпАП).

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 209-1 КК, є закінченим з моменту вчинення вдруге відповідного тотожного правопорушення -неподання інформації чи подання завідомо недостовірної інформації. Якщо ж особа, наприклад, спочатку не подає відповідну інформацію, а згодом подає завідомо недостовірну інформацію, підстав для застосування ч. 1 ст. 209-1 КК немає. Злочин, передбачений ч. 2 ст. 209-1 КК визнається закінченим з моменту ознайомлення хоча б однієї сторонньої особи з відповідною інформацією.

Суб'єкт злочину – спеціальний:

призначений суб'єктом первинного фінансового моніторингу працівник, який є відповідальним за проведення фінансового моніторингу, та до службової компетенції якого належить подання інформації уповноваженому органу, або керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу, якщо не вводилась

окрема посада відповідального за проведення фінансового моніторингу (ч. 1 ст. 209-1);

особа, котрій інформація, що надається уповноваженому органу, стала відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, наприклад, працівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу, працівник уповноваженого органу, співробітник правоохоронного органу, працівник суб'єкта державного фінансового моніторингу тощо (ч. 2 ст. 209-1).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

2.7. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК).

Стаття складається з чотирьох частин (перші три є заборонювальними нормами, а четверта – заохочувальною) та примітки.

Родовим об'єктом злочину є сфера господарської діяльності. **Безпосередній об'єкт злочину** – установлений законодавством порядок державного регулювання оподаткування юридичних і фізичних осіб та формування прибуткової частини державного бюджету.

Предмет цього злочину становлять: грошові кошти у формі податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які належать до системи оподаткування та введені в установленому законом порядку. Податки, збори, інші обов'язкові платежі, що належать до системи оподаткування та введені в установленому законом порядку – це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня чи державного цільового фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених законами України про оподаткування (наприклад, податок на додану вартість, акцизний збір, державне мито, плата за землю тощо).

Об'єктивна сторона злочину передбачає три обов'язкові ознаки:

діяння – ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які входять до системи оподаткування;

наслідки – фактичне ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у значних розмірах (ч. 1 ст. 212), у великих розмірах (ч. 2 ст. 212) або в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212);

причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Способи ухилення можуть бути різноманітними: неподання документів, пов'язаних із обчисленням та сплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів чи державних цільових фондів (податкових декларацій, розрахунків, бухгалтерських звітів і балансів тощо); приховування об'єктів оподаткування; заниження цих об'єктів; заниження сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів; приховування факту втрати підстав для одержання пільг з оподаткування; подання неправдивих відомостей або документів, які засвідчують право фізичної особи на податковий кредит чи на податкову соціальну пільгу, тощо.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" від 8 жовтня 2004 р. № 15.

Злочин є закінченим з моменту ненадходження зазначених сум до бюджету чи державних цільових фондів (матеріальний склад). Якщо закон пов'язує строк сплати з виконанням певної дії, то злочин вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від сплати.

Умисне ухилення від сплати чи сплата в неповному обсязі сум податкових зобов'язань, нарахованих органами контролю, утворює закінчений склад злочину з моменту закінчення граничного строку, в який мали бути сплачені нараховані (донараховані) такими органами суми зазначених зобов'язань.

Суб'єкт злочину – спеціальний:

службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності;

особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи;

будь-яка інша особа, котра зобов'язана утримувати та/чи сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Про наявність умислу на вчинення цього злочину можуть свідчити, наприклад: відсутність податкового обліку чи ведення його з порушенням встановленого

порядку; перекручування в обліковій або звітній документації; неоприбуткування готівкових коштів, одержаних за виконання робіт чи надання послуг; ведення подвійного (офіційного та неофіційного) обліку; використання банківських рахунків, про які не повідомлено органи державної податкової служби; завищення фактичних витрат, які належать до собівартості реалізованої продукції, тощо (абз. 3 п. 3 ППВСУ від 8 жовтня 2004 р. № 15).

Кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 2 ст. 212):

- учинення його за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);
- фактичне ненадходження коштів у великих розмірах

Особливо кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 3 ст. 212):

вчинення його особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів;

фактичне ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах.

Частина 4 ст. 212 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності особа, котра вперше вчинила діяння, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, якщо вона перед притягненням до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Суб'єкти господарської, зокрема підприємницької, діяльності – юридичні та фізичні особи – зобов'язані вести облік усіх здійснюваних видів такої діяльності, відображати їх у відповідній звітності та сплачувати з них установлені законом податки, збори, інші обов'язкові платежі незалежно від того, чи передбачено ту чи ту діяльність їх засновницькими документами (статутом, законодавницьким договором). Тож службові особи таких суб'єктів, а також громадяни-підприємці підлягають кримінальній відповідальності за ухилення від сплати обов'язкових платежів із доходів як від легальної, так і від незаконної діяльності, відповідальність за яку передбачена, приміром, статтями 202-204 КК. За наявності визначених законодавством підстав їхні дії необхідно кваліфікувати за ст. 212 КК й тими статтями Кримінального кодексу, якими передбачено відповідальність за ці злочини. За сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачено статтями 212 та 201 КК, потрібно

кваліфікувати й контрабанду, якщо метою незаконного переміщення товарів було ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, необхідної при їх переміщенні через митний кордон України в установленому законом порядку.

Тема 9. Злочини проти довкілля

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти довкілля.

Усі природні багатства нашої країни – "земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони – згідно з КУ (ст. 13), – є об'єктами права власності Українського народу". Стаття 66 КУ зобов'язує кожного громадянина не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані їм збитки.

Окрім того, КУ визначає, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16). Стаття 50 Основного Закону також проголошує, що кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р., екологічно безпечним визнається такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується запобігання погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (ч. 2 ст. 50 цього ж Закону).

Прийнята законодавцем назва розділу VIII "Злочини проти довкілля" Особливої частини КК означає, що всі передбачені в ньому злочини посягають на навколишнє природне середовище (хоч власне поняття "довкілля", крім природного середовища, може охоплювати також виробниче, побутове й інші види середовищ). Водночас, як і в КК 1960 р., в чинному КК законодавець не

дає визначення екологічного злочину (за термінологією законодавця – злочину проти довкілля), лишаючи його розробку кримінально-правовій науці.

На сучасному етапі розвитку суспільства існує велика небезпека антропогенного впливу (діяльності людини), що спричиняє чи може спричинити шкоду довкіллю. Посягання на навколишнє природне середовище є одними з найбільш небезпечних видів злочинної поведінки людини, оскільки в результаті їх скоєння вичерпуються природні ресурси, змінюються якісні характеристики природних об'єктів, знищуються ліси, води, землі й інші об'єкти природного світу, що, зрештою, може різко погіршити умови існування людства, а згодом і зовсім припинити його існування.

Узагальнення кримінальної статистики свідчить, що у 2003 р. збільшилася кількість засуджених осіб за злочини проти довкілля на 0,6 %, усього їх скоєно 854 (у 2002 р. – 850).

Із метою охорони навколишнього природного середовища держава виконує вимоги низки міжнародних (наприклад, Конвенції ООН про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р., ратифікованої СРСР 20 жовтня 1960 р.; Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від 15 березня 1999 р., ратифікованого Україною 4 лютого 2004 р. тощо) та національних (наприклад, Лісового кодексу України, Земельного кодексу України, Повітряного кодексу України, Законів України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р., "Про відходи" від 5 березня 1998 р., "Про охорону атмосферного повітря" в редакції від 21 червня 2001 р., "Про рослинний світ" від 9 квітня 1999 р., "Про мисливське господарство та полювання" від 22 лютого 2000 р., "Про тваринний світ" від 13 грудня 2001 р. тощо, Указів Президента України, постанов КМ України, ППВСУ "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17, певних інструкцій, наказів тощо) нормативно-правових актів.

У літературі питанню кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля приділялася певна увага. Відповідні проблеми, так чи інакше, досліджували такі вчені, як: В. Андрейцев, С. Гавриш, В. Глушков, О. Дудоров, Є. Жевлаков, Ю. Ляпунов, В. Матвіпчук, В. Мунтян, В. Пакутін, В. Присяжний, В. Розовський, В. Сасов, В. Тацій, С. Трофімов, Ю. Шемшученко, А. Шульга та ін.

Злочини проти довкілля – це суспільно небезпечні й протиправні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище та його компоненти, раціональне використання й охорона яких забезпечує оптимальну життєдіяльність людини, а також на екологічну безпеку населення та територій, і полягають в безпосередньому незаконному використанні природних об'єктів як соціальних цінностей, що призводить до їх негативних змін.

Ідентифікаційні ознаки злочинів проти довкілля: порушення прав особи на безпечне навколишнє середовище та достовірну інформацію про його стан; безпосередня якісна та кількісна зміна певних природних ресурсів; спрямованість на використання природних об'єктів, що прямо заборонено кримінальним законом.

Родовим об'єктом злочинів проти довкілля є суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього середовища, його науково обґрунтоване раціональне використання та відтворення природних ресурсів, захист нормального екологічного стану біосфери. Власне поняття "довкілля" можна визначити як навколишнє природне середовище людини, тобто сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені до господарського обігу, так і не використовувані в народному господарстві в цей період (земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ, ландшафти й інші природні комплекси).

Безпосередній об'єкт цих злочинів – певні суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування системи довкілля. Наприклад, безпосереднім об'єктом забруднення моря (ст. 243) є встановлений порядок використання водних ресурсів. При вчиненні такого злочину, як проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253), безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері екологічної безпеки. **Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** злочинів проти довкілля можуть бути життя та здоров'я особи, власність, інші блага тощо.

Усі без винятку злочини проти довкілля є предметними.

Предметами аналізованих злочинів можуть бути:

підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти, у зв'язку з проектуванням, експлуатацією яких існує небезпека негативного впливу на людину (ст. 236);

землі (статті 239 і 254);

атмосферне повітря (ст. 241);

континентальний шельф і його природні багатства (ст. 244);

рослини, а також їхні плоди (ст. 247);

території, взяті під охорону держави й об'єкти природно заповідного фонду (ст. 252);

7) проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію, а також споруди без зазначених систем (ст. 253) тощо.

Об'єктивна сторона злочинів проти довкілля охоплює, зазвичай:

учинення діяння (дії чи бездіяльності), що полягає в порушенні правил охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування чи екологічної безпеки;

настання передбачених законом наслідків (школа здоров'ю людини чи довкіллю, загибель людей або інші тяжкі наслідки);

причинний зв'язок між ними.

Більшість складів екологічних злочинів є матеріальними. Деякі диспозиції статей сконструйовано таким чином, що порушення спеціальних правил або відповідного законодавства вважається злочином тільки за умови, якщо це спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків (статті 239-244, 253). Одночасно деякі статті розділу VIII Особливої частини КК (ст. 238, ч. 2 ст. 244, ст. 250) містять формальні склади злочинів, інші – формально-матеріальні (наприклад, ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 240, ч. 1 ст. 248 тощо).

У деяких нормах обов'язковими ознаками об'єктивної сторони згадуваних злочинів можуть бути **засоби** (наприклад, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля речовини, відходи чи інші матеріали промислового або іншого виробництва – ст. 241), **місце** (наприклад, певна ділянка чи район континентального шельфу України – ст. 244) або **спосіб** (наприклад, вогнем чи іншими загальнонебезпечним способом – ст. 245) учинення діяння тощо.

Також слід зазначити, що більшість статей розділу VIII Особливої частини КК мають бланкетні диспозиції (наприклад, статті 236, 239-242, 244 тощо).

Суб'єктами злочинів проти довкілля можуть бути фізичні осудні особи, котрі досягли 16-річного віку. Значна частина аналізованих злочинів може бути вчинена лише спеціальними суб'єктами, тобто особами, до обов'язків яких за нормативними актами належить виконання певних дій з організації робіт, контролю, впровадження заходів безпеки, стосовно яких встановлено спеціальний порядок діяльності, пов'язаний із службовим становищем або дорученням (наприклад, у статтях 236-239, 241, 243, 244, 253 тощо).

Суб'єктивна сторона злочинів проти довкілля характеризується переважно необережною чи змішаною формами вини. Передусім, це стосується всіх злочинів, передбачених у статтях із бланкетною диспозицією. Злочини, передбачені статтями 238, 240, 246 КК, а також ч. 1 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ч. ст. 252 КК, вчиняються з умисною формою вини. Деякі посягання на довкілля можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (наприклад, злочини, передбачені ч. 1 ст. 245, статтями 248-250).

Залежно від безпосереднього об'єкта, злочини проти довкілля можуть бути класифіковані на такі **чотири види (групи)**:

злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253);

злочини у сфері землевикористання й охорони надр (статті 239, 240 і 254);

злочини у сфері охорони водних ресурсів і атмосферного повітря (статті 241-244);

злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного та тваринного світу (статті 245-252).

2. Деякі злочини проти довкілля.

2.1. Незаконна порубка лісу (ст. 246 КК).

Стаття складається з однієї частини, що містить заборонювальну норму. **Родовим об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля.

Безпосередній об'єкт злочину – установлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища.

Предметом злочину є ліс, тобто дерева та чагарники, що не відокремлені від коріння й ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду. Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальності за ст. 246 КК (за наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо). Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування чи вивезення, залежно від обставин справи, слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконній порубці лісу (дерев і чагарників), тобто у відділенні їх від кореня незалежно від засобів та способів (наприклад, спилування, зрубання, повалення транспортним засобом, викорчовування, відокремлення основних гілок від стовбура дерева тощо).

Незаконність порубки означає, що вона здійснюється з порушенням вимог нормативних актів, якими регулюється порядок відпуску деревини на пні в лісах України. Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, вчинена:

- без відповідного дозволу;
- за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства;
- до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків;
- не на призначених ділянках або понад встановлену кількість;
- не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубку яких заборонено.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику у справах про злочини та інші права проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17.

Злочин має формально-матеріальний склад. За незаконної порубки в заповідниках або на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах злочин є закінченим із моменту рубки першого дерева або чагарника (формальний склад). За незаконної порубки в лісах, захисних та інших лісових насадженнях злочин є закінченим із моменту

заподіяння істотної шкоди (оцінне поняття), тобто має матеріальний склад. У ст. 246 КК шкода визнається істотною, коли:

- були знищені певні види дерев у тій чи тій місцевості;
- погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу;
- виникли труднощі у відтворенні заліснення на певній місцевості;
- знизилась якість атмосферного повітря;
- змінилися ландшафт місцевості, русло річки;
- сталась ерозія ґрунту тощо (абз. 3 п. 9 ППВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

2.2. Незаконне полювання (ст. 248 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля.

Безпосередній об'єкт злочину – установлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу суходолу (диких звірів і птахів як невід'ємної складової частини довкілля).

Предметом злочину є дикі звірі та птахи, що охороняються законом і перебувають у стані природної волі чи утримуються в напіввільних умовах, занесені до державного мисливського фонду та ті, що перебувають у мисливських угіддях, а також випущені туди для розведення. Не є предметом цього злочину звірі та птахи, що не охороняються законом (наприклад, сірі ворони, сороки, бродячі собаки й коти тощо), а також звірі та птахи, які перебувають у вольєрі, на звіро- чи птахофермі, в зоопарку тощо. їх протиправний відстріл або відлов слід кваліфікувати як злочин проти власності.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 248) виявляється в:

порушенні правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду;

незаконному полюванні в заповідниках або на інших територіях і об'єктах природно-заповідного фонду;

полюванні на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України.

Полювання – це дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування для добування та власне добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, які перебувають у стані природної волі чи утримуються в напіввільних умовах. Полювання визнається кримінально караним за умови його незаконності. Порушення правил полювання означає, що цей вид використання тваринного світу здійснюється:

без належного дозволу (без ліцензії чи відстрільної картки);

у заборонений час;

у недозволених місцях, зокрема на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду;

забороненими знаряддями чи в заборонений спосіб;

щодо тих видів тварин, які занесені до Червоної книги України.

До полювання прирівнюється перебування осіб: у межах мисливських угідь, зокрема й на польових і лісових дорогах (окрім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю чи з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або із собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання; на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю. Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17.

Порушення правил полювання є закінченим злочином із моменту заподіяння істотної шкоди (наприклад, зникнення якогось виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких, беручи до уваги особливості або популяцію

певного виду (видів), пов'язане зі значними труднощами тощо), тобто має матеріальний склад. Незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях і об'єктах природно-заповідного фонду чи полювання на об'єкти тваринного світу, занесені до Червоної книги України, вважається закінченим з моменту початку полювання незалежно від того, чи мали місце шкідливі наслідки (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 248) є вчинення його:

службовою особою з використанням службового становища;

за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

у спосіб, що передбачає масове знищення звірів, птахів або інших видів тваринного світу (це дії, що здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, наприклад, знищення популяції чи певного виду тваринного світу в тій чи тій місцевості або водоймі, застосування отруйних чи вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото тощо);

із використанням транспортних засобів (гелікоптера, автомашини, мотоцикла, моторного човна, трактора та ін., що застосовується безпосередньо для вистежування, переслідування й добування звірів і птахів);

особою, раніше судимою за цей злочин.

2.3. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля.

Безпосередній об'єкт злочину – установлений порядок охорони, раціонального використання й відтворення риб та інших представників водної фауни як невід'ємної складової частини довкілля.

Предметом злочину є риба різних видів, морські ссавці (наприклад, дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи тощо), ракоподібні та голкошкірі водні безхребетні тварини (наприклад, раки, краби, креветки, морські їжаки, морські зірки тощо), молюски (наприклад, мідії, кальмари, устриці тощо), а також деякі водні рослини та водорості, що мають промислове значення.

Не є предметом цього злочину:

риба та водні тварини, що вирощуються різними підприємствами, організаціями чи громадянами в спеціально обладнаних (приспосованих) водоймищах або відловлені такими підприємствами, організаціями чи громадянами (їх протиправний вилов або заволодіння слід кваліфікувати як злочин проти власності);

водні тварини-бобри, видри, ондатри, хохулі, що є хутровими звірами (їх незаконний відлов або добування кваліфікується як незаконне полювання).

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 249) містить:

діяння у формі незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;

наслідки, що виявляються в заподіянні істотної шкоди;

причинний зв'язок між указаними діями і наслідками. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – це таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів.

Незаконність означає, що зайняття вказаним промислом відбувається:

без належного дозволу (самовільно, без одержання права на промисел); у заборонений час (коли будь-який водний добувний промисел заборонений взагалі чи в період строку, забороненого для добування певних видів водної фауни та в конкретних водоймищах);

у недозволених місцях (на територіях, де водний добувний промисел заборонений загалом або дозволяється лише протягом певного часу);

забороненими знаряддями лову (вогнепальною чи пневматичною зброєю, острогами, сітками з дрібним перерізом тощо);

з перевищенням установлених лімітів або норм вилову.

Промислом може бути визнаний як поодинокий акт добування представників водної фауни, так і неодноразові дії.

Істотна шкода – це оціночне поняття, до якого можна віднести: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено, тощо.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17.

Злочин є закінченим з моменту спричинення істотної шкоди (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 249) є вчинення його:

способом, що передбачає масове знищення риби, звірів або інших видів тваринного світу (це дії, що здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників водної фауни, наприклад, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи тій місцевості або водоймі, застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо);

особою, раніше судимою за цей злочин.

Тема 10. Злочини проти громадської безпеки

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти громадської безпеки.

Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки передбачена розділом IX Особливої частини КК (статті 255-270). Норми цього розділу передусім спрямовані на убезпечення громадськості від деструктивного впливу різних угруповань кримінального спрямування (злочинних і терористичних організацій, банд, воєнізованих або збройних формувань), незаконного обігу предметів, які становлять підвищену небезпеку для оточення, а також наслідків порушення встановлених законодавством правил щодо поводження з вогнем, певними речовинами та матеріалами. Тож злочини цієї групи, посягаючи на громадську безпеку, ставлять ряд цінностей, передусім життя та здоров'я невизначеного кола осіб, під загрозу заподіяння їм істотної шкоди.

Особливої уваги з-поміж злочинів зазначеного розділу заслуговують посягання терористичного спрямування. Після терористичних актів 11 вересня 2001 р. в США людство остаточно зрозуміло, що проблемою номер один у сучасному світі став тероризм, який загрожує стабільності міжнародних відносин, породжує серед людей відчуття переляку, жаху, паніки, хаосу, невпевненості в майбутньому та недовіри до чинної влади. Це змусило всіх і кожного здійснити переоцінку загальнолюдських цінностей, дало поштовх до критичного аналізу системи захищеності та безпеки в планетарних масштабах.

У КУ поняття "громадська безпека" згадується лише в ст. 138, яка встановлює, що до відання Автономної Республіки Крим належить, з-поміж іншого, "участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки".

Питання, пов'язані із забезпеченням охорони громадської безпеки, викладені як у міжнародному (наприклад, у Конвенції ООН проти транснаціональної організації злочинності від 12 грудня 2000 р., ратифіковано Україною із застереженнями та заявами 4 лютого 2004 р.), так і в національному законодавстві (наприклад, у Законах України "Про боротьбу з тероризмом" від 20 березня 2003 р., "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р., "Про об'єкти підвищеної небезпеки" від 18 січня 2001 р., "Про поводження з радіоактивними відходами" від 30 червня 1995 р., "Про пожежну безпеку" від 17 грудня 1993 р. тощо, постановках КМ України, різних положеннях, інструкціях, наказах тощо). Тлумачення кримінально-правових норм про злочини проти громадської безпеки здійснено у

постановах Пленуму ВС України "Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки" від 2 липня 1976 р. № 4, "Про судову практику в справах про бандитизм" від 7 липня 1995 р. № 9, "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами" від 26 квітня 2002 р. № 3.

Проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти громадської безпеки досліджували такі науковці: В. Антипенко, П. Агапов, В. Ємельянов, В. Коваленко, В. Комісаров, В. Корж, М. Коржанський, І. Куц, О. Литвин, В. Ліпкан, С. Мохончук, В. Навроцький, В. Окнян, М. Панов, В. Рибачук, Б. Романюк, А. Савченко, В. Тихий, М. Хавронюк та ін.

Злочини проти громадської безпеки – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на відносини, які складаються з приводу забезпечення невизначеного кола осіб (усієї громади, всього суспільства та будь-кого з його членів) і правоохоронюваних інтересів від спричинення насильницької шкоди предметами та видам їх діяльності, що становлять підвищену суспільну небезпеку для оточуючих.

Родовим об'єктом цих злочинів є громадська безпека. При цьому поняття "безпека" означає стан, у якому кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує. Звідси громадська безпека – це стан захищеності громадянського суспільства, що характеризується відсутністю небезпеки для життя та здоров'я людей, для їх спокою та майнових прав, для нормальної діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, для цілісності й збереження матеріальних цінностей.

Безпосередні об'єкти злочинів проти громадської безпеки – суспільні відносини, що складаються з приводу відвернення загрози від певних джерел небезпеки (діяльності конкретних видів злочинних організацій, загальнонебезпечних предметів тощо).

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочинів цієї групи є життя та здоров'я особи, власність, довкілля тощо.

Предметом багатьох злочинів проти громадської безпеки є: вогнепальна та холодна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, відходи та вторинна сировина, легкозаймисті речовини й інші

предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. Зазначені предмети, речовини та матеріали – це "джерела загальної небезпеки". Їхньою головною родовою ознакою є наявність якоїсь екстраординарної якості, наприклад, підвищеної потужності розкладання (вибухові речовини) чи високої проникної здатності (радіоактивні речовини) тощо. Названі якості предметів, речовин, матеріалів і деяких видів діяльності можуть створювати небезпеку для суспільства, що й викликає необхідність запобігання можливій шкоді.

Об'єктивна сторона більшості злочинів проти громадської безпеки характеризується проявом суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), а отже, такі злочини сконструйовано як формальні склади. Деякі злочини проти громадської безпеки належать до таких, що мають усічені (наприклад, коли мова йде про створення злочинної організації, банди, терористичної організації чи групи тощо) або матеріальні (наприклад, недбале зберігання вогнепальної зброї чи бойових припасів, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки тощо) склади.

Засобами вчинення багатьох злочинів проти громадської безпеки; або можуть бути предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Певна частина статей, що передбачають відповідальність за злочини проти громадської безпеки, містить бланкетні диспозиції (наприклад, статті 267, 269, 270 КК).

Суб'єктивна сторона майже всіх злочинів проти громадської безпеки характеризується умислом. Посягання, що полягають у порушенні певних правил, учиняються зі змішаною формою вини.

Деяким злочинам проти громадської безпеки властива спеціальна мета. Наприклад, при створенні злочинної організації (ст. 255) метою є вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину; при бандитизмі (ст. 257) – напад на підприємства, установи, організації чи на певних осіб; при нападі на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261), – захоплення, пошкодження чи знищення цих об'єктів тощо.

Суб'єкт згадуваних злочинів, зазвичай, загальний, тобто фізична осудна особа що досягла 16 років. За такі злочини, як бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), крадіжка, грабіж, розбій і вимагання предметів злочину, передбачених ст. 262 КК, відповідальність настає з 14-річного віку. У

злочинах, передбачених ч. 2 ст. 256, ст. 262 КК, а також злочинах, які полягають у порушенні певних правил, суб'єктом злочину може бути службова особа чи особа, що наділена відповідними повноваженнями щодо конкретних джерел загальної небезпеки.

Зважаючи на специфіку безпосередніх об'єктів і джерел підвищеної небезпеки, всі злочини проти громадської безпеки можна поділити на чотири види (групи):

злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій (статті 255-257, ч. 4 ст. 258 і ст. 260);

злочини, пов'язані з тероризмом (статті 258, 259 і 266);

злочини, що порушують правила поведження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку (статті 262-265, 267-269);

злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил (статті 261 і 270).

2. Деякі злочини проти громадської безпеки.

2.1. Бандитизм (ст. 257 КК).

Стаття складається з однієї частини, що містить заборонювальну норму. Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину передбачає три форми:

організацію озброєної банди;

участь у банді;

участь у нападі, вчинюваному такою бандою.

Банда – це різновид як організованої групи, так і злочинної організації, про які зазначено, відповідно, в частинах 3 і 4 ст. 28 КК. Окрім загальних ознак, властивих організованим групам і злочинним організаціям, банда має низку специфічних рис.

Обов'язкові ознаки банди:

наявність у неї декількох (трьох і більше) суб'єктів злочину;

стійкість;

озброєність;

загальна мета її учасників – вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян;

спосіб вчинення злочину – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Озброєність банди означає наявність зброї хоча б в одного члена банди (при цьому решта учасників банди має знати, що така зброя наявна та може бути застосована під час нападу). Зброя може бути вогнепальною, холодною, військовою, мисливською, спортивною, саморобною чи переробленою (наприклад, обріз).

Організація озброєної банди -це будь-які дії, результатом яких стало створення банди.

Участь в озброєній банді – це членство в ній, входження чи вступ до її складу, незалежно від того, чи вчинив винний будь-які дії у складі банди, чи ні.

Участь у вчинюваному озброєною бандою нападі – це виконання членами банди чи іншими особами дій, що становлять напад (наприклад, застосування насильства або погроза його застосування до працівників підприємств, установ, організацій чи до окремих громадян).

Як бандитизм слід розглядати й дії банди, пов'язані з таємним заволодінням чужим майном, вимаганням, зґвалтуванням, незаконним заволодінням транспортними засобами, пошкодженням шляхів сполучення та транспорту й іншими аналогічними діями.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику в справах про бандитизм" від 7 липня 1995 р. № 9.

Злочин є закінченим з моменту створення (організації) банди, незалежно від того, чи вчинила банда хоча б один напад (усічений склад).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою здійснення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян.

Коли створеною бандою вчинено злочин, за який законом передбачено більш сувору відповідальність, ніж за бандитизм, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів – бандитизм і той більш тяжкий злочин, який вчинила банда (абз. 2 п. 7 ППВСУ від 7 липня 1995 р. № 9). Так, оскільки диспозицією ст. 257 КК не передбачено такий наслідок, як заподіяння смерті іншій людині та санкція цієї статті більш м'яка, ніж санкція частин 1 і 2 ст. 115 КК, дії винного у вказаних випадках слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – як бандитизм і умисне вбивство.

Якщо особа, котра брала участь у нападі, не знала, що інші учасники складають банду, то вона не може нести відповідальності за бандитизм. Дії такої особи мають кваліфікуватися залежно від характеру скоєного, наприклад, як розбій, убивство тощо. Особи, що не були членами банди та не усвідомлювали факт її існування, але своїми діями сприяли банді у вчиненні нападу, відповідають за співучасть у злочині, який охоплювався їхнім умислом (абз. 3 п. 6 ППВСУ від 7 липня 1995 р. № 9).

2.2. Терористичний акт (ст. 258 КК).

Стаття складається з п'яти частин (перші чотири є заборонювальними нормами, а п'ята – заохочувальною).

Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека. Додаткові факультативні безпосередні об'єкти злочину - життя, здоров'я особи, власність, довкілля тощо.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в таких формах:

застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, що створювали небезпеку для життя або здоров'я людини чи небезпеку заподіяння значної майнової шкоди або настання інших тяжких наслідків;

погроза вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258);

створення терористичної групи чи терористичної організації;

керівництво такою групою або організацією;

участь у ній;

матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 4 ст. 258).

Застосування зброї – це використання її вражальних властивостей проти життя, здоров'я, власності, довкілля тощо.

Учинення вибуху – ініціювання вибуху, використовуючи вибухові речовини, вибухові пристрої, вибухові матеріали чи бойові припаси.

Учинення підпалу – знищення або пошкодження майна вогнем, якщо при цьому існувала загроза життю та здоров'ю людини, загроза спричинення значних матеріальних збитків.

Учинення інших дій, що створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків – це, зокрема, застосування отруйних речовин, затоплення, зруйнування будівель і споруд, пошкодження нафтопроводів, поширення збудників заразних хвороб, спричинення обвалів тощо.

Погроза вчинення зазначених дій – це реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, безпеці руху, зв'язку тощо.

Створення терористичної групи чи терористичної організації – це об'єднання зусиль трьох і більшої кількості осіб для вчинення одного чи кількох терористичних актів. Це членство в ній, входження або вступ до її складу, незалежно від того, чи вчинив винний будь-який злочин у її складі.

Керівництво такою групою чи організацією – це управління ними або виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно групи чи організації в цілому або її структурних підрозділів.

Матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації – це будь-яке сприяння учасникам зазначених груп чи організацій, що може полягати в укритті їхньої злочинної діяльності через надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів тощо.

Злочин є закінченим залежно від реалізації дій, передбачених його формами. Він може мати формальний (наприклад, при погрозі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу тощо) або усічений склад (наприклад, при створенні терористичної групи чи терористичної організації).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і хоча б однією спеціальною метою, зазначеною в диспозиції ч. 1 ст. 258 КК:

порушення громадської безпеки;

залякування населення;

провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення;

уплив на прийняття рішень або вчинення чи невчинення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;

привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних або інших поглядів винного (терориста).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 4 ст. 258 КК, характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 2 ст. 258):

вчинення його повторно (ст. 32);

вчинення його за попередньою змовою групою осіб (ст. 28);

заподіяння ним значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків (наприклад, знищення або пошкодження майна, спричинення тяжкого тілесного ушкодження тощо).

Особливо кваліфікуюча ознака злочину (ч. 3 ст. 258) – загибель людини (передбачає смерть хоча б однієї особи).

Частина 5 ст. 258 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене в ч. 4 цієї статті, особа, крім організатора й керівника, що добровільно повідомила про таке діяння правоохоронний орган і сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації або розкриттю злочинів, учинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину.

Якщо дії, передбачені ст. 258 КК, вчинено з метою ослаблення держави, то відповідальність настає за ст. 113 КК „Диверсія”.

Кримінально-правова норма, передбачена ч. 4 ст. 258 КК, є спеціальною щодо загальної ст. 255 КК. Тож при конкуренції застосовується лише ч. 4 ст. 258 КК, яка повністю охоплює створення терористичної організації, що є різновидом злочинної організації.

2.3. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК).

Стаття складається з трьох частин (перші дві є заборонювальними нормами, а третя – заохочувальною).

Родовим і безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека.

Предмет злочину:

вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської);

бойові припаси;

вибухові речовини;

вибухові пристрої (ч. 1 ст. 263);

холодна зброя (кинджали, фінські ножі, кастети) (ч. 2 ст. 263). Усі ці предмети призначені для ураження живої цілі, знищення чи пошкодження навколишнього середовища.

Вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської) – це всі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюються при згоранні вибухової речовини (пороху чи інших спеціальних горючих сумішей).

Бойові припаси – це патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші зібрані вироби, споряджені вибуховою речовиною та призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

Вибухові речовини – це порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки чи суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Вибухові пристрої – це саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені та за певних обставин спроможні, використовуючи хімічну, теплову, електричну енергію або фізичний вплив (вибух, удар) створити фактори ураження – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – вивільняючи, розсіюючи або власне впливом токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

Холодна зброя – це предмети, що відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, які справляють колочий, колочо-ріжучий, рубаючий, роздроблювальний або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі силою м'язів людини або дією механічного пристрою.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, полягає в носінні, зберіганні, придбанні, виготовленні, ремонті, передачі або збуті вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, – у носінні, виготовленні, ремонті чи збуті кинджалів, фінських ножів, кастетів або іншої холодної зброї без указанного дозволу. Тож зберігання, придбання та передача холодної зброї не тягнуть кримінальної відповідальності.

Злочин наявний лише за умови, що зазначені дії вчиняються без передбаченого законом дозволу, тобто є незаконними.

Незаконне носіння холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – це умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу, дії з їх переміщення, транспортування особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо).

Незаконне зберігання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – це умисні дії, що полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу чи із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що перебуває не при особі, а в обраному нею місці.

Незаконне придбання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових

пристроїв – це умисні дії, пов'язані з їх набуттям (окрім викрадення, привласнення, вимагання чи заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) у супереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунка, на відшкодування боргу тощо.

Незаконне виготовлення холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – це умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії з їх створення чи перероблення, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей.

Ремонт холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових пристроїв – це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів через заміну чи реставрацію зношених або непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням.

Незаконна передача вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – це надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням без передбаченого законом дозволу.

Незаконний збут холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – це умисна передача їх іншій особі поза встановленим порядком через продаж, обмін, дарування, сплату боргу тощо.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами" від 26 квітня 2002 р. № 3.

Злочин є закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених вище дій (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 3 ст. 263 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності особа, що вчинила злочин, передбачений частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої.

Незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями з метою вчинення з їх використанням іншого злочину становить ідеальну сукупність злочинів і має тягти відповідальність за ст. 263 КК і за готування до іншого відповідного злочину.

Тема 11. Злочини проти безпеки виробництва

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти безпеки виробництва.

У сучасних умовах використання на виробництві потужних енергій, високих температур, сильних тисків і значних швидкостей практично всі виробничі підприємства становлять потенційну небезпеку для осіб, задіяних на відповідних роботах. Отож усі види таких робіт суворо регламентуються, а за порушення відповідних регламентів встановлено різні види відповідальності на підставі норм трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального законодавства, а також технічних норм.

Зокрема, регламентація правил поводження на виробництві здійснена в Законах України "Про охорону праці" в редакції від 21 листопада 2002 р., "Про об'єкти підвищеної небезпеки" від 18 січня 2001 р., "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" від 8 лютого 1995 р. тощо, у відповідних наказах, положеннях, інструкціях тощо. У ППВСУ "Про судову практику в справах, пов'язаних із порушеннями вимог законодавства про охорону праці" від 10 жовтня 1982 р. № 6 здійснено тлумачення деяких норм, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання у сфері виробництва.

Минулого року за вчинення злочинів проти безпеки виробництва було засуджено 247 осіб, що на 34,2 % більше, ніж у 2003 р.

Установлення кримінальної відповідальності за правопорушення в системі виробництва зумовлюється наявністю галузей, що характеризуються особливою небезпекою, котра загрожує не тільки працівникам, а також життю та здоров'ю невизначеного кола інших осіб, власності, довкілля тощо. У зв'язку з цим злочини проти безпеки виробництва передбачено в розділі X Особливої частини КК спеціальними нормами – статтям 271-275.

Серед тих, хто досліджував питання кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва, слід відзначити: Є. Борисова, І. Лановенка, В. Маляренка, П. Мельника, О. Пінчука, В. Тихого тощо.

Злочини проти безпеки виробництва – це суспільно небезпечні, протиправні діяння, що посягають на врегульовані законодавством та іншими нормативно-правовими актами суспільні відносини щодо гарантування безпеки виробництва в різних його сферах, створюючи загрозу загибелі людей або настання інших тяжких наслідків чи заподіюючи шкоду здоров'ю потерпілих.

Родовим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва є відносини, що забезпечують безпеку виробництва. Поняття "безпеки" загалом має таке ж значення, як і для злочинів проти громадської безпеки.

Виробництво означає:

- складну соціально-економічну й технічну порівняно замкнуту систему, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на отримання суспільно корисного результату (в широкому значенні);
- місце, де відбувається процес створення матеріальних благ – виготовлення продукції, вирощування сільськогосподарських рослин, догляд за худобою тощо (у вузькому значенні).

Отже, безпека виробництва – це суспільні відносини, що забезпечують безпечні умови праці, випуск продукції, експлуатації певних підприємств, будівель і споруд, а також використання промислової продукції, та запобігають шкідливому впливу небезпечних і руйнівних виробничих факторів на індивідуально не визначене коло громадян.

Дотримання безпеки виробництва – це запорука нейтралізації можливого ураження людей, майна та довкілля.

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є безпека деяких видів виробництв (безпека під час праці, виконання робіт із підвищеною небезпечністю, на вибухонебезпечних підприємствах і у вибухонебезпечних цехах, ядерна чи радіаційна безпека, а також безпека використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд).

Додатковий необхідний безпосередній об'єкт усіх злочинів, які посягають на безпеку виробництва, – здоров'я людини, а **додаткові факультативні безпосередні об'єкти** злочинів, передбачених статтями 272-275 КК, – життя особи, власність і довкілля (екологічна безпека).

Деякі злочини проти безпеки виробництва можуть мати свій **предмет** (наприклад, радіоактивні матеріали – ст. 274, промислова продукція, будівлі та споруди – ст. 275).

Потерпілими від цих злочинів можуть бути або тільки працівники виробництва (статті 271 і 272), або як працівники виробництва, так і сторонні особи (статті 273 і 274), або тільки сторонні особи (ст. 275).

Із **об'єктивної сторони** злочини проти безпеки виробництва характеризуються наявністю відповідного діяння, наслідків і причинового зв'язку. Усі вони описані в законі як злочини з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння в злочинах проти безпеки виробництва проявляється:

1) у порушенні загальних правил охорони праці, тобто тих, які стосуються всіх працівників і поширюються на всі галузі виробництва та на всі види робіт (статті 271 і 275), або

2) у порушенні спеціальних правил безпеки, тобто тих, які стосуються певних видів робіт та галузей виробництва (статті 272-274). Порушення полягає в недотриманні (неналежному дотриманні) правил охорони праці чи вимог безпеки. Воно може вчинятися як протиправна дія та як бездіяльність.

Оскільки диспозиції всіх статей розділу X Особливої частини КК є бланкетними, то для з'ясування ознак передбачених ними суспільно небезпечних діянь необхідно проаналізувати технічні, правові й інші норми, що регламентують порядок поведіння з тим або тим джерелом загальної небезпеки.

Обов'язкова ознака згадуваних злочинів – наслідки. Вони можуть бути двох категорій. Перша категорія наслідків пов'язана зі створенням загрози

загибелі людей або із загрозою настання інших тяжких наслідків (частини перші статей 272-275), або із заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого (частини перші статей 271-275).

Створення загрози загибелі людей або загрози настання інших тяжких наслідків – це наслідки, що полягають у таких змінах стану виробничих об'єктів, у наслідок яких виникає реальна небезпека настання дійсної шкоди вказаним у диспозиціях статей КК благам (наприклад, підвищення концентрації шкідливих газів у агмосферг, зменшення міцності конструкцій, зростання тиску газів у резервуарах чи трубопроводах тощо). У наслідок цього виникає висока ймовірність пожеж, вибухів, обвалів будівель і споруд, дій термічних факторів або реально починається руйнівний вплив відповідних процесів.

Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого охоплює спричинення виробничих травм працівникам або настання нещасних випадків із сторонніми виробництву особами, а також заподіяння одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження чи заподіяння одній або кільком особам легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності.

Друга категорія наслідків (усі вони містяться у кваліфікованих складах злочинів проти безпеки виробництва) передбачає вказівку на дві ознаки: 1) загибель людей (смерть однієї чи кількох осіб) чи 2) інші тяжкі наслідки (заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, великі матеріальні збитки державній, громадській організації, установі, підприємству, незалежно від форми власності та видів їх діяльності, громадянам, тривалий простій підприємства тощо).

Причинний зв'язок між діями та наслідками у злочинах проти безпеки виробництва має складний характер, оскільки його слід розглядати, принаймні, у двох спектрах:

1) між дією (бездіяльністю), що полягає в порушенні правил безпеки при виконанні певних видів робіт, і виникненням або активізацією шкідливих, потенційно небезпечних факторів (тобто тих, які створюють поки що абстрактну небезпеку заподіяння шкоди);

2) між виникненням абстрактної небезпеки та конкретними наслідками, зазначеними в диспозиції відповідної статті КК. Тож, очевидно, що в більшості

випадків наявний опосередкований, а не прямий розвиток причинового зв'язку. Крім того, настання наслідку може зумовлюватися порушенням кількох вимог безпеки чи порушеннями кількох суб'єктів. Отож у таких справах для встановлення причинового зв'язку призначають експертизи.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 271-275 КК, є місце вчинення злочинів, яким вважається виробництво чи будь-яке підприємство, а злочину, передбаченого ст. 275 КК, - час скоєння злочину.

Суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва – спеціальний. Це особа, на яку покладено обов'язки щодо дотримання відповідних правил на виробництві. За правовим статусом суб'єкти цих злочинів можуть поділятися на три групи:

службові особи та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, на що прямо вказується в ст. 271 КК, в інших випадках це впливає із закону (статті 272-275);

робітники та службовці (статті 272-275);

сторонні для виробництва особи (статті 273 і 274).

Щодо останньої категорії осіб, то, перебуваючи з дозволу на вибухонебезпечних підприємствах (цехах) або на виробництвах, де використовуються ядерні та радіаційні матеріали, вони (сторонні особи) зобов'язані в установленому нормативними актами порядку дотримуватися правил безпеки, зміст яких можна сприйняти без спеціальної підготовки (наприклад, не запалювати сірника чи запальничку, а також не курити там, де встановлено табличку з написом "курити заборонено").

Суб'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва характеризується необережною виною у виді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості. Щодо порушення правил безпеки можуть бути наявні умисел або необережність, щодо наслідків-тільки необережність (тобто змішана форма вини чи тільки необережність).

Виходячи з особливостей безпосередніх об'єктів, характеру виробництва та суспільно небезпечних наслідків, усі злочини проти безпеки виробництва можна поділити на два види (групи):

злочини у сфері охорони праці (статті 271 і 275);

злочини у сфері безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (статті 272-274).

2. Деякі злочини проти безпеки виробництва.

2.1. Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК)

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми.

Родовим об'єктом злочину є безпека виробництва.

Безпосередній об'єкт злочину – безпека праці, тобто умови праці, що забезпечують працівників від шкідливих факторів виробництва.

Додатковим необхідним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я людини. Додаткові факультативні безпосередні об'єкти злочину – життя людини, власність, довкілля.

Потерпілі від злочину – штатні працівники підприємства, тимчасові робітники та службовці, учні виробничого навчання, студенти, учні профтехучилищ, які проходять виробничу практику, та будь-які інші особи, діяльність котрих пов'язана з цим виробництвом.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 271) передбачає:

діяння у формі порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці;

наслідки, що виявляються в заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого;

причинний зв'язок між указаними діянням і наслідками;

місце вчинення злочину.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці – це різні дії чи бездіяльність, ознаки яких визначаються змістом порушених норм (законів, постанов, інструкцій, положень, правил, наказів, розпоряджень тощо). Наприклад, це може бути допуск до роботи з обслуговування та ремонту електроустаткування без проведення інструктажу; незабезпечення працівників засобами індивідуального захисту; організація роботи на висоті під час грози тощо. Про поняття "шкода здоров'ю потерпілого" та "місце вчинення злочину" див. перше питання цієї теми.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкрито в ППВСУ "Про практику застосування судами України законодавства у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці" від 10 жовтня 1982 р. № 6.

Злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків - заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто службова особа підприємства, установи, організації чи громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності, на яких покладено обов'язки дотримуватися правил охорони праці.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю щодо наслідків. Власне порушення може бути умисним або необережним.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 271) є спричинення ним: загибелі людей або інших тяжких наслідків. Про поняття "загибель людей" та "інші тяжкі наслідки" див. перше питання цієї теми.

Відповідальність за порушення спеціальних правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах), правил ядерної чи радіаційної безпеки, правил, які стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, передбачена статтями 272-275 КК. Службові особи, котрі зобов'язані забезпечувати дотримання вказаних правил, відповідатимуть за ст. 271 КК тільки, якщо вони порушать загальні правила техніки безпеки, промислової санітарії чи інші вимоги законодавства, що не є спеціальними.

Порушення правил, які убезпечують виробництво, якщо воно заподіяло майнову шкоду підприємству чи працівникові, але не створило небезпеки для життя або здоров'я громадян, не охоплюється ст. 271 КК. Отож службова особа відповідатиме в дисциплінарному, адміністративному чи цивільному порядку, а якщо така шкода буде істотною, – за ст. 364 або ст. 367 КК.

Порушення вимог законодавства про охорону праці робітником або службовцем, які не є суб'єктами вказаного злочину, якщо таке порушення спричинило каліцтво чи загибель іншого робітника або службовця, утворює склад злочину проти життя чи здоров'я особи.

Якщо порушенням вимог законодавства про охорону праці було спричинено шкоду здоров'ю сторонніх осіб, винна особа відповідатиме залежно від характеру злочинних дій за статтями про службові злочини або злочини проти особи. Злочин проти життя та здоров'я особи буде й тоді, коли порушення вимог законодавства про охорону праці спричинило тілесні ушкодження чи смерть домашній робітниці, шоферові й іншим особам, які працювали в певній особі за наймом.

2.2. Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК).

Стаття складається з двох частин, які містять заборонювальні норми. **Родовим об'єктом** злочину є безпека виробництва. Безпосередній об'єкт злочину – безпека на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах.

Додатковим необхідним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я людини.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину є життя людини, власність, довкілля.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 273) характеризується:

діянням у формі порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах;

наслідками, що виявляються у створенні загрози загибелі людей або настанні інших тяжких наслідків, заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого;

причиновим зв'язком між указаними діянням і наслідками;

місцем учинення злочину.

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах полягає в діях, заборонених відповідними правилами (наприклад, проведення роботи з використанням відкритого вогню в шахті з підвищеною концентрацією вугільного пилу), або в бездіяльності – невиконанні дій, що їх винний міг і повинен був вчинити (неувімкнення вентиляції, невжиття заходів при виявленні того, що кількість вибухових речовин в певному складі перевищує допустиму норму тощо). Правила вибухобезпеки не зводяться до правил поведінки з вибуховими речовинами, порушення яких передбачено самостійною статтею Особливої частини КК (ст. 267). Правила попередження вибухів і захисту від вибухів, які діють на вибухонебезпечних підприємствах та

у вибухонебезпечних цехах, охоплюють не лише поведінку з вибуховими речовинами, а й вимоги щодо дотримання технологічної дисципліни, виконання певних видів робіт на виробництві, де такі речовини не використовуються.

Місце вчинення злочину – це вибухонебезпечні підприємства чи вибухонебезпечні цехи, тобто підприємства та цехи, функціонування яких пов'язане з постійною небезпекою (загрозою) вибуху.

Під вибухом, звичайно, розуміють процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу. У техніці розрізняють різні види вибухів – хімічний, ядерний, електричний, тепловий, кінетичний, пружного стиснення тощо. Однак спеціальні норми до вибухонебезпечних відносять лише підприємства, на котрих наявна загроза тільки хімічного вибуху. Тож до вибухонебезпечних підприємств не належать опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції, і, відповідно, порушення правил безпеки на них не має кваліфікуватися за ст. 273 КК.

Під підприємством у ст. 273 КК розуміють виробничі установи, що:

а) мають відокремлену територію, організаційну самостійність; б) займаються виробничою діяльністю – виготовленням або ремонтом продукції виробничого призначення чи товарів народного споживання, добуванням корисних копалин, створенням сільськогосподарської продукції, наданням транспортних послуг тощо; в) на яких існує небезпека вибуху.

Цех – це основний структурний підрозділ виробничого підприємства, до якого можуть бути віднесені не підприємства в цілому, а їх складові (дільниці, відділення, склади, лабораторії), а також установки, обладнання та інші об'єкти, розташовані поза межами підприємства.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів розкриваються в ППВСУ "Про практику застосування судами України законодавства у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці" від 10 жовтня 1982 р. № 6. Злочин є закінченим з моменту настання наслідків – створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (матеріальний склад). їх поняття див. у першому питанні цієї теми.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Це особа, котра зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю щодо наслідків. Власне порушення може бути умисним або необережним.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 273) є спричинення ним: загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Тема 12. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розвиток інфраструктури в державі та досягнення у виробничій сфері зумовлюють збільшення потужностей транспортних засобів і швидкості їх руху, що має важливе значення для інтересів суспільства. Проте експлуатація транспорту може спричинити тяжкі наслідки, як от транспортні аварії, в яких гинуть люди, знищуються матеріальні цінності та паралізується дорожній рух. У сучасних умовах протидія посяганням у транспортній сфері набула важливого значення, про що свідчить виділення цих злочинів у самостійний розділ XI "Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту" Особливої частини КК (статті 276-292).

Регулювання відносин у транспортній сфері здійснюється Законами України "Про транспорт" від 10 листопада 1994 р., "Про залізничний транспорт" від 4 липня 1996 р., "Про дорожній рух" від 30 червня 1993 р., "Про автомобільний транспорт" від 5 квітня 2001 р., "Про трубопровідний транспорт" від 15 травня 1996 р., постановами КМ України, різними статутами, правилами (наприклад, Правилами дорожнього руху, затвердженими постановою КМ України від 10 жовтня 2001 р. № 1306), наказами тощо. Деякі роз'яснення щодо кримінальної відповідальності за транспортні злочини викладено в ППВСУ "Про практику застосування судами України законодавства у справах про транспортні злочини" від 24 грудня 1982 р. № 7.

В юридичній літературі питання кримінальної відповідальності за транспортні злочини досліджувалися у працях О. Балабанова, В. Білоконєва, В. Борисова, В. Боровенка, С. Гізімчука, В. Гуславського, В. Звіряки, Ю. Іванова, М. Коржанського, О. Котовенка, В. Мисливого, О. Тельпова та ін.

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (транспортні злочини) – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують безпеку руху й експлуатації всіх видів механічного транспорту, а також магістрального трубопроводного транспорту.

Виходячи з цього визначення, родовим об'єктом цих злочинів є безпека руху й експлуатації транспорту – сукупність суспільних відносин, які складаються з приводу убезпечення від шкоди, що може бути заподіяна під час руху (пересування людей і переміщення вантажів), використовуючи транспортні засоби чи експлуатуючи транспорт.

Безпосередні об'єкти транспортних злочинів-безпека певних видів транспорту (залізничного, водного, повітряного, автомобільного, міського електротранспорту, магістрального трубопроводного транспорту). Додаткові необхідні чи факультативні безпосередні об'єкти деяких із цих злочинів – залежно від конкретного способу вчинення посягань – це життя та здоров'я людини, власність, інші блага.

Предметом транспортних злочинів можуть бути: транспортні засоби, їхні ідентифікаційні номери, шляхи сполучення, споруди на них, рухомі склади та судна, транспортні комунікації, вокзали, засоби зв'язку, сигналізації, автоматизації, що забезпечують безпеку руху транспортних засобів, тощо.

Деякі статті, що передбачають відповідальність за злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту, містять спеціальну вказівку на потерпілого (наприклад, працівники транспорту та близькі їм особи – ст. 280; екіпаж і пасажери судна, з яким відбулося зіткнення, а також зустрінуті в морі або на іншому водному шляху особи, котрі зазнали лиха – ст. 284).

З об'єктивної сторони більшість транспортних злочинів описана в законі як злочини з матеріальними складами, порівняно менше злочинів – із формальними (наприклад, статті 278, 280, 284, 285). У злочинах із матеріальним складом об'єктивна сторона містить діяння, наслідки та причиновий зв'язок між ними. Діяння в цих злочинах виявляються в дії чи бездіяльності особи (деякі злочини, наприклад, пошкодження шляхів сполучення й транспортних засобів можуть бути вчинені лише як дія). Наслідки у статтях цього розділу КК передбачають вказівку на створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків - загибель (смерть) однієї чи кількох осіб, тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду, інші

тяжкі наслідки. Встановлення причинового зв'язку між діями і наслідками у транспортних злочинах передбачає призначення експертизи.

У багатьох злочинах, які містяться в розділі XI Особливої частини КК, діяння виявляється в порушенні певних правил. Це означає, що диспозиції таких статей бланкетні, тому для встановлення факту порушення цих правил необхідно звернутися до численних відомчих нормативних актів, які регламентують поведінку працівника транспорту чи іншого учасника дорожнього руху.

Об'єктивна сторона деяких посягань у транспортній сфері може містити вказівку на способи вчинення злочинів (наприклад, самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда стоп-краном через роз'єднання повітряної гальмівної магістралі чи в інший спосіб). Специфіка транспортних злочинів полягає в тому, що деякі з них характеризуються обстановкою, яка полягає в русі (пересуванні) транспортних засобів, тож не можна говорити про відповідальність за ці злочини, якщо рух не відбувається (наприклад, під час ремонту транспортних засобів).

Суб'єкт транспортних злочинів – загальний (фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку). За пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), а також за незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2 і 3 ст. 289) відповідальність настає з 14-річного віку.

Деякі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можуть вчинятися тільки спеціальними суб'єктами (наприклад, працівником залізничного, водного чи повітряного транспорту – ст. 276; капітаном судна – ст. 284; особою, що керує транспортним засобом – ст. 286; особою, котра відповідає за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, – ст. 287 тощо).

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів визначається залежно від складності їхньої об'єктивної сторони. Злочини з формальним складом характеризуються умисною формою вини, а злочини з матеріальним складом – необережністю. Умисне порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту для заподіяння шкоди державі, особі чи іншим правоохоронюваним інтересам слід кваліфікувати за статтями про злочини проти основ національної безпеки, проти життя та здоров'я особи, проти власності тощо.

Залежно від послідовності розташування в нормах КК, безпосереднього об'єкта та виду транспорту всі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можна поділити на три види (групи):

злочини, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276-285);

злочини, котрі вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (статті 286-290);

злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292).

2. Деякі злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту.

2.1. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК).

Стаття складається з трьох частин, які містять заборонювальні норми, та примітки. Родовим об'єктом злочину є безпека дорожнього руху чи експлуатації транспорту.

Безпосередній об'єкт злочину – безпека дорожнього руху чи експлуатації автотранспорту й міського електротранспорту.

Додатковими необхідними безпосередніми об'єктами злочину є здоров'я та життя людини.

Предмет злочину, згідно з приміткою до ст. 286 КК, – транспортні засоби: всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї та тролейбуси, а також мотоцикли й інші механічні транспортні засоби (дорожні, будівельні, сільськогосподарські, спеціальні самохідні машини тощо). Транспортними визнаються засоби:

а) які приводяться в рух двигуном внутрішнього згорання з робочим об'ємом понад 50 см³ або іншим механічним двигуном (електричним, паровим та ін.), що забезпечує конструктивну швидкість, яка перевищує 40 км/год;

б) для керування якими потрібне посвідчення, що видається органами ДАІ та надає право пересування шляхами загального користування;

в) які підлягають періодичному державному технічному оглядові;

г) що підлягають обов'язковому страхуванню цивільної відповідальності.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 286) містить:

діяння (дія чи бездіяльність) у формі порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту;

наслідки що виявляються у спричиненні потерпілому середньої

тяжкості тілесного ушкодження;

причинний зв'язок між діянням і наслідками;

обстановку вчинення злочину.

Діяння при вчиненні цього злочину завжди пов'язане з недотриманням вимог відповідних нормативних актів – правил безпеки руху й експлуатації транспортних засобів. Такі правила встановлено в законах та інших нормативно-правових актах, насамперед у Правилах дорожнього руху. Порушення правил безпеки дорожнього руху може полягати в перевищенні швидкості, порушенні правил обгону, об'їзду перешкод, проїзду перехресть, користування зовнішніми світловими приладами, буксирування, їзди з причепом тощо.

Порушення правил експлуатації транспорту може полягати в недотриманні водієм технічних умов експлуатації, порушенні порядку перевезення пасажирів, неправильному завантаженні, укладанні та закріпленні вантажів тощо.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками (спричиненням потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження) наявний, якщо порушення правил безпеки руху чи експлуатації транспорту, допущене винним, закономірно, обов'язково тягне наслідки, передбачені ст. 286 КК.

Обстановка вчинення злочину характеризується тим, що діяння вчиняється та наслідки настають в обстановці дорожнього руху, тобто під час пересування транспортних засобів. Отож не охоплюється ст. 286 КК заподіяння шкоди під час ремонту транспортних засобів або виконання певних спеціальних (нетранспортних) операцій (наприклад, під час переміщення ґрунту бульдозером, збирання врожаю самохідним комбайном).

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів

розкриваються в ППВСУ "Про практику застосування судами України законодавства у справах про транспортні злочини" від 24 грудня 1982р. №7.

Злочин є закінченим з моменту настання зазначених у ст. 286 КК наслідків (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто осудна особа, котра досягла 16-річного віку та керує транспортним засобом (водій; інструктор, який керує навчальним водінням; службова особа, що дає водієві обов'язкові для виконання вказівки тощо). При цьому не мають значення наявність або відсутність в особи права володіння чи користування цим транспортним засобом, посвідчення на право управління транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини, що визначається характером ставлення винного до наслідків. Власне ж дія або бездіяльність під час порушення правил безпеки руху чи експлуатації транспорту може бути як умисною, так і необережною.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 286) є спричинення в результаті порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту смерті потерпілого чи заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Особливо кваліфікуюча ознака злочину (ч. 3 ст. 286) – спричинення порушенням правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту загибелі кількох осіб.

Відповідно до судової практики, дії особи, що керуючи транспортним засобом у різний час двічі порушила правила безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, внаслідок чого в кожному з цих випадків загинула одна людина, потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 286 КК, а якщо смерть двох і більше осіб є наслідком однієї і тієї ж транспортної події, тобто одного чи пов'язаних між собою кількох порушень правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, – за ч. 3 ст. 286 КК. Водій, котрий після вчинення злочину завідомо залишив потерпілого в небезпечному для життя стані, повинен нести відповідальність за сукупністю злочинів (за відповідною частиною ст. 286 і ч. 1 або ч. 3 ст. 135). Якщо в діях водія немає складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, але життя потерпілого було поставлено під загрозу внаслідок вчиненої водієм дорожньо-транспортної пригоди, то завідоме залишення потерпілого без допомоги за наявності інших необхідних ознак тягне

відповідальність за ч. 1 або ч. 3 ст. 135 КК, але в разі миттєвої загибелі потерпілого відповідальність за ст. 135 КК виключається.

Якщо встановлено, що винний усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачав його суспільно небезпечні наслідки та бажав їх або свідомо припускав настання цих наслідків, то його дії потрібно кваліфікувати за статтями чинного КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я (статті 115 чи 121) або проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян (ст. 348).

2.2. Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287 КК).

Стаття складається з однієї частини, що містить заборонювальну норму. Родовим об'єктом злочину є безпека дорожнього руху чи експлуатації транспорту.

Безпосередній об'єкт злочину – безпека дорожнього руху чи експлуатації автотранспорту та міського електротранспорту.

Додатковими необхідними безпосередніми об'єктами злочину є здоров'я та життя людини.

Предмет злочину, згідно з приміткою до ст. 286 КК, -транспортні засоби.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 287) характеризується:

- 1) діянням (дією чи бездіяльністю) у формі:
 - а) випуску в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів;
 - б) допуску до керування транспортним засобом особи, котра перебуває в стані сп'яніння чи не має права на керування транспортним засобом;
 - в) іншого грубого порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух;
- 2) наслідки, що виявляються у спричиненні потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження чи смерті;
- 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів-це надання дозволу чи віддання вказівки про здійснення поїздки на транспортному засобі з технічною несправністю, при якій його експлуатація заборонена. Перелік таких несправностей викладений у Правилах дорожнього руху (наприклад, несправність гальмівної системи та рульового керування, неналежний стан коліс, шин, зовнішніх світлових приладів тощо).

Допуск до керування транспортним засобом особи, котра перебуває в стані сп'яніння або не має права на керування транспортним засобом, полягає в наданні дозволу розпочати рух транспортним засобом відповідній особі, передачі їй керування в процесі руху, в оформленні маршрутного листка тощо. При цьому під особою, котра перебуває в стані сп'яніння, слід розуміти особу, що перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи викликаного вживанням одурманюючих речовин сп'яніння незалежно від його ступеня.

Особа, котра не має права на керування транспортним засобом, – це особа, що взагалі не отримувала відповідного посвідчення чи позбавлена в установленому порядку права керування транспортними засобами, а також особа, не допущена до керування певним типом транспортного засобу.

Інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, – це будь-які дії чи бездіяльність, унаслідок яких здійснюється експлуатація транспортних засобів в умовах, які загрожують безпеці дорожнього руху (наприклад, грубе порушення режиму роботи водіїв, неприпинення експлуатації транспортних засобів, несправність яких виявлено під час рейсу, давання вказівки про експлуатацію транспортного засобу з перевищенням норм завантаження тощо).

Кримінальна відповідальність за ст. 287 КК настає, якщо наслідком описаних вище порушень стало спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження або смерті. Якщо ж сталася загибель кількох осіб, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 287 і ч. 2 ст. 119 КК.

Причинний зв'язок у цьому посяганні наявний тоді, коли передбачене ст. 287 КК діяння закономірно викликає вказаний вище наслідок.

Спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за цей злочин, тлумачення певних термінів і понять, відмежування його від інших злочинів

розкриваються в ППВСУ "Про практику застосування судами України законодавства у справах про транспортні злочини" від 24 грудня 1982р. №7.

Злочин є закінченим з моменту настання зазначених у ст. 287 КК наслідків (матеріальний склад).

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто особа, що обіймає посаду, пов'язану з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів. Наприклад, керівники транспортних підприємств та їх структурних підрозділів, які убезпечують експлуатацію транспорту, а також інші працівники, що виконують відповідні функції – механіки, диспетчери, працівники медичної служби, водії закріплених за ними транспортних засобів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини.

Завідомість знання про технічну несправність транспортних засобів означає, що винна особа точно, достовірно знає про наявність несправності, за якої експлуатація транспортного засобу заборонена. Про знання іншого характеру (щодо стану сп'яніння особи, яка допускається до керування транспортним засобом, або щодо відсутності у такої особи права на керування транспортним засобом) можуть свідчити обізнаність винного (упевненість, спостереження) про наявні факти ухилення водія від проходження обов'язкового медичного огляду, неподання посвідчення водія і талона до нього, отримання повідомлення від інших працівників або сторонніх громадян тощо. Водночас, якщо особа не отримала відповідної інформації, то вона не може бути винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 287 КК. Однак, якщо особа належно не виконувала свої службові обов'язки (наприклад, не перевірила наявність посвідчення на право керування відповідним транспортним засобом, не здійснила обов'язковий контроль за тверезістю тощо) та не встановила перебування в стані сп'яніння чи відсутність прав на керування транспортним засобом, то вона за наявності обов'язкових ознак складу злочину підлягає відповідальності за службову недбалість (ст. 367).

2.3. Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК).

Стаття складається з чотирьох частин (перші три є заборонювальними нормами, а четверта – заохочувальна) та примітки.

Родовим об'єктом злочину є безпека дорожнього руху чи експлуатації транспорту.

Безпосередній об'єкт злочину – контрольоване використання транспортних засобів, перелічених у примітці до ст. 286 КК.

Додатковим необхідним або факультативним безпосереднім об'єктом – залежно від конкретного способу вчинення цього злочину – можуть бути життя та здоров'я особи, власність, інші блага.

Предмет злочину, згідно з приміткою до ст. 286 КК, – транспортні засоби.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 289) полягає в незаконному заволодінні транспортним засобом.

Відповідно до п. 1 примітки до ст. 289 КК під незаконним заволодінням транспортним засобом слід розуміти вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення в будь-який спосіб транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їхній волі. Заволодіння може здійснюватися таємно чи відкрито, через обман або зловживання довірою, угоном чи захопленням транспортного засобу тощо.

Цей злочин відмежовують від злочинів проти власності, що вчиняються з корисливих мотивів, насамперед, за родовим об'єктом посягання, предметом злочину, специфікою об'єктивної та суб'єктивної сторін, зокрема особливостями мотивації злочину.

Злочин є закінченим з моменту, коли винний набув можливості керувати транспортним засобом і здійснювати рух на ньому (формальний або матеріальний склад залежно від способу вчинення злочину).

Суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, котра не має права на користування транспортним засобом, щодо якого здійснюється незаконне заволодіння, і на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку (ч. 1 ст. 289) чи 14-річного віку (частини 2 і 3 ст. 289). Суб'єктами цього злочину не можуть бути:

водії транспортних засобів, закріплених за ними адміністрацією підприємств, установ, організацій, у яких працюють такі водії;

особи, відповідальні за технічний стан і експлуатацію транспортних засобів, закріплених за ними (керівник колони, інженер з експлуатації тощо);

особи, що їм власник видав доручення на управління транспортним засобом;

співвласники транспортного засобу;

особи, які користуються транспортним засобом за згодою власника чи законного користувача, навіть якщо згода не була належно оформлена.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Заволодіння може відбуватися з будь-якою метою: для викрадення транспортного засобу, для доставки вантажу, для того, щоб доїхати до певного місця чи навіть просто покататися, тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 289) є вчинення його:

за попередньою змовою групою осіб (див. ст. 28);

повторно;

у поєднанні з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства;

із проникненням у приміщення чи інше сховище;

із завданням значної матеріальної шкоди потерпілому (п. 2 примітки до ст. 185).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 289) є вчинення його:

у поєднанні з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи з погрозою застосування такого насильства;

організованою групою (див. ст. 28);

щодо транспортного засобу, вартість якого на момент заволодіння ним у 250 разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Частина 4 ст. 289 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності особа, котра вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (крім випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи з погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику й повністю відшкодувала завдані збитки.

Дії винного щодо заволодіння транспортним засобом, поєднані з позбавленням життя потерпілого, треба кваліфікувати залежно від спрямованості умислу. Якщо при цьому наявні корисливі мотиви щодо заволодіння транспортним засобом, такі дії належить кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. Убивство з метою полегшити заволодіння транспортним засобом для пересування необхідно кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 і ч. 3 ст. 289 КК.

Незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з порушенням правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, що спричинило середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, смерть однієї чи загибель кількох осіб, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 286 і 289 КК.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 289 КК, під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, що раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185-187, 189-191, 262 КК.

Тема 13. Злочини проти громадського порядку та моральності

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності.

Злочини проти громадського порядку порушують спокійні умови роботи, побуту і відпочинку людей, у більшості випадків пов'язані із заподіянням шкоди особі, пошкодженням майна. Крім того, з хуліганських спонукань нерідко вчиняються більш тяжкі злочини. Це обумовлює високій ступень суспільної небезпечності злочинів проти громадського порядку. Порядок поведінки в громадських місцях груп людей передбачає наявність писаних та неписаних (моральних, звичаєвих) правил поведінки, яких слід дотримуватися при значній скупченості людей, а також результат дотримання цих правил. Вони охоплюють необхідність виконання законних вимог представників влади та адміністрації підприємств, установ, організацій, де відбуваються масові заходи, неперешкоджання нормальній діяльності закладів торгівлі, культури, спорту, транспорту, державних установ, а також відпочинку, пересуванню інших осіб тощо.

Водночас від злочинних посягань на традиційні духовні та культурні цінності суспільства страждає стан моральності в країні.

Правові засади України щодо захисту моральності в суспільстві складає Конституція України, Закон України "Про захист суспільної моралі", Кримінальний кодекс, Кодекс про адміністративні правопорушення, інші закони та нормативно-правові акти, загально визнані норми і принципи міжнародного права й міжнародних договорів України.

Забороняється виробництво та розповсюдження продукції, яка:

- пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України;
- пропагує фашизм та неофашизм;
- принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою;
- пропагує неповагу до національних і релігійних святинь;
- принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей;
- пропагує неповагу до батьків;
- пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички.

Дозволяється виробництво чи розповсюдження документальних матеріалів, художніх творів літератури, мистецтва та культури, які визнані класичним чи світовим мистецтвом. Є дозволеним також обіг наукових, науково-популярних, публіцистичних, освітніх матеріалів з питань статі й сексу та виробів сексуального характеру медичного призначення.

Розділ XII Кримінального кодексу України включає широке коло злочинів, які залежно від родового об'єкта поділяються на злочини проти громадського порядку і на злочини проти моральності. В цьому розділі громадський порядок та суспільна мораль виступають як самостійні видові об'єкти, що утворюють **родовий об'єкт злочинів**.

Громадський порядок як соціальна цінність, що перебуває під охороною закону (в тому числі і закону про кримінальну відповідальність), характеризує такий стан суспільних відносин, який забезпечує спокійні умови суспільно корисної діяльності, відпочинку і побуту людей, включаючи зовнішні умови функціонування підприємств, установ та організацій, дотримання суспільної моралі, а також принципів користування матеріальними та культурними благами.

Суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Окремі злочини проти громадського порядку мають свій *предмет*: пам'ятки історії та культури, взяті під охорону держави (ст. 298 КК); вогнепальна або холодна зброя, а також предмети, спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень (ч.4 ст. 296 КК); твори, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300 КК); порнографічні предмети" (ст. 301 КК); могила та предмети, що знаходяться в могилі чи на могилі (ст. 297 КК). З *об'єктивної сторони* більшість посягань, що розглядаються, є злочинами з формальним складом. Злочини проти громадського порядку та моральності вчиняються шляхом дії.

З *суб'єктивної сторони* ці злочини характеризуються умисною формою вини, як правило – з прямим умислом. Мета вчинення злочину як обов'язкова ознака вказана в ст. 295 КК "Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку"; "Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості" (ст. 300 КК); "Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів" (ст. 301 КК); "Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією" (ст. 303 КК).

Суб'єктом злочинів проти громадського порядку та моральності є, як правило будь-яка особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 16 років. З 14 років передбачена кримінальна відповідальність за ст. 296 КК "Хуліганство", а з 18 років – за ст. 304 КК "Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність". Окремо необхідно вказати на наявність спеціального суб'єкта в ч. 3 ст. 298 КК "Нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури".

Отже, злочинами проти громадського порядку та моральності є суспільне небезпечні умисно вчинювані кримінальне карані посягання на ці соціальні цінності.

До злочинів проти громадського порядку належать:

1. "Групове порушення громадського порядку" (ст. 293 КК);
2. "Масові заворушення" (ст. 294 КК);
3. "Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському

порядку" (ст. 295 КК);

4. "Хуліганство" (ст. 296 КК);

До злочинів проти суспільної моралі відносяться злочини, передбачені наступними статтями:

5. "Наруга над могилою" (ст. 297 КК);

6. "Нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури" (ст. 298 КК);

7. "Жорстоке поводження з тваринами" (ст. 299 КК);

8. "Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості" (ст. 300 КК);

9. "Ввезення, виготовлення, збування і розповсюдження порнографічних предметів" (ст. 301 КК);

10. "Створення або утримання місць розпусти і звідництво" (ст. 302 КК);

11. "Сутенерств'о або втягнення особи в заняття проституцією" (ст. 303 КК);

11. "Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність" (ст. 304 КК).

2. Окремі склади злочинів проти громадського порядку та моральності.

Стаття 293 КК. "Групове порушення громадського порядку".

Цією нормою передбачена кримінальна відповідальність за організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активну участь у таких діях.

Об'єктом злочину є громадський порядок.

Об'єктивна сторона злочину включає в себе як обов'язкові ознаки;

1) діяння, причому пособами порушення громадського порядку можуть бути:

- організація групових дій, спрямованих на порушення громадського порядку;

- активна участь членів групи в діях, якими порушується

громадський порядок;

бездіяльність організаторів при необхідності припинити порушення громадського порядку іншими учасниками, які вони спричинили своїми попередніми діями;

2) наслідки в виді:

- грубого порушення громадського порядку;
- суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації;

3) причинний зв'язок між діями і наслідками.

Групові дії, які порушують громадський порядок, – це дії значної кількості осіб (десятків, сотні або тисяч), коли значна частина натовпу веде себе пасивно, лише виконуючи накази окремих організаторів та активістів. Сам порядок порушується через ігнорування законних розпоряджень представників влади, правоохоронних органів, адміністрації. Склад злочину утворюють організаційні дії і дії активних учасників, якщо вони поєднані з явною непокорюю представникам влади (міліції, прокуратури тощо) або якщо цими діями була порушена робота транспорту (припинення, наприклад, руху громадського транспорту), державних або громадських підприємств, установ, організацій – торгівлі, театрів, органів управління тощо.

Грубе порушення громадського порядку передбачає недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях і оцінюється з урахуванням кількості його учасників, території, тривалості, важливості нормальної діяльності відповідних об'єктів, кількості потерпілих.

Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації полягає у припиненні їх роботи на певний час і визначається з урахуванням його тривалості, кількості осіб, чиє нормальне життя порушено, розмір заподіяних матеріальних збитків.

Суб'єктивна сторона. Групове порушення громадського порядку вчиняється умисно, оскільки порушення громадського порядку – це діяння, і одночасно його наслідки, настання яких їх організатори і активні учасники усвідомлюють і бажають.

Суб'єкт злочину – загальний, відповідальність за групове порушення громадського порядку настає з шістнадцяти років.

Стаття 294 КК. "Масові заворушення".

Кримінальне караною є організація масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або предметів, які використовувались як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Кваліфікований склад злочину (частина друга цієї статті) утворюють ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків.

Об'єктом (основним безпосереднім) масових заворушень є громадський порядок. **Додатковим безпосереднім об'єктом** цього злочину (залежно від конкретної форми його прояву) є життя та здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, право власності, порядок управління або громадська безпека.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає:

- в організації масових заворушень;
- в безпосередньому вчиненні його учасниками насильств над особою, погромів, підпалів, знищення майна;
- в опорі представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувались як зброя;
- в активній участі у масових заворушеннях.

Особливістю об'єктивної сторони масових заворушень є участь у них неорганізованої агресивно налаштованої великої групи осіб – натовпу, у якій немає попередньої змови і раніше розробленого плану спільних злочинних дій, хоча натовп може бути керованим цілком або в окремих своїх частинах.

Організація масових заворушень полягає в їх підготовці, тобто публічні виступи, заклики, поширення завідомо неправдивих слухів. Щодо дій представників влади, підготовлення листівок, звернень, тощо. Вказаний злочин необхідно вважати закінченим, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у ст. 294 КК України дій, чи до замаху на них. Безпосереднє вчинення погромів, насильств над особою, підпалів та інших подібних дій учасниками масових заворушень кваліфікується як дії виконавця і є активною участю у масових заворушеннях.

Поняття *погроми* тлумачиться як пошкодження або знищення чи пограбування житла, магазинів, державних та інших об'єктів.

Під насильством на особою слід розуміти вчинення вбивства, завдання тяжких тілесних ушкоджень.

Вчинення опору представникам влади – це активна протидія представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя з метою перешкоди їм виконати обов'язки по наведенню порядку, або погрозою застосувати такі предмети. Під зброєю слід розуміти як вогнепальну, так і холодну зброю, а також інші предмети, що використовувались як зброя.

У ч. 2 ст. 294 КК під *загибеллю людей* розуміється загибель хоча б однієї особи, до *інших тяжких наслідків* належить заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, спричинення великої матеріальної шкоди, порушення на тривалий час чи в інших масштабах роботи транспорту, діяльності підприємств, установ і організацій тощо.

Суб'єктивна сторона масових заворушень характеризується умислом. Мотиви, національна або релігійна неприязнь, користь, тощо. Психічне ставлення до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294 КК, може характеризуватися як умислом так і необережністю.

Суб'єктами цього злочину можуть бути громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які досягли 16 річного віку.

Стаття 295 КК. "Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку"

Цією нормою передбачена кримінальна відповідальність за заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку. Це можуть бути публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту. *Об'єкт злочину* – громадський порядок. Проголошення закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, породжує обстановку тривоги і навіть паніку в населення, особливо тих його прошарків, яким загрожує заподіяння шкоди внаслідок вчинення таких дій; дезорганізує роботу органів управління, призводить до порушення нормального режиму праці, навчання, відпочинку широкого кола населення.

Об'єктивна сторона характеризується активною формою поведінки, закінченим злочин є з моменту проголошення закликів або ж моменту початку

розповсюдження, виготовлення чи зберігання відповідних матеріалів. Склад злочину утворюють:

- заклики до вчинення погромів або насильства над людьми;
- виготовлення матеріалів (листівок, плакатів, гасел тощо) із закликами до вчинення погромів чи насильства, якщо ці діяння загрожують громадському порядку або безпеці громадян;
- зберігання таких матеріалів;
- розповсюдження матеріалів із закликами до дій, що загрожують громадському порядку.

Суб'єктивна сторона. Заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд є підбурюванням до масових зворушень і вчиняються умисно. Крім того, злочин у формі виготовлення чи зберігання відповідних матеріалів характеризується спеціальною метою: подальше розповсюдження вказаних матеріалів.

Суб'єкт злочину – загальний, відповідальність настає з шістнадцяти років.

Стаття 304 КК. "Втягнений неповнолітніх у злочинну діяльність"

Об'єкт злочину – моральні засади суспільства у ставленні до виховання підростаючого покоління, нормальний морально-психологічний розвиток неповнолітніх. Загальноприйнятою нормою виховання дітей в нашій країні є охорона неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством.

Потерпілими від цього злочину є неповнолітні, якими вважаються особи до 18 років.

- **Об'єктивна сторона** злочину полягає у втягненні неповнолітніх: у злочинну діяльність;
- у пияцтво;
- у заняття жебрацтвом або азартними іграми.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність слід розуміти як дії, внаслідок яких інша особа спонукає неповнолітнього до певної антисуспільної поведінки, в дитини виникає бажання поводитись таким чином. Ці дії можуть бути спрямовані на готування неповнолітнього до участі у скоєні злочинів, підбурювання його до скоєння одного або кількох злочинів.

Способи втягнення різноманітні, можуть виражатися у фізичному або психічному впливові: побоях, залякуванні, підкупу, підмові, обмані, обіцянці дати гроші, речі, розпиті з неповнолітнім спиртних напоїв, поданні порад про місце і спосіб скоєння злочину, про усунення перешкод, приховання засобів вчинення злочину тощо.

Втягнення в пияцтво - це дії дорослого, що сприяли систематичному вживанні неповнолітнім спиртних напоїв. Під втягненням у заняття азартними іграми розуміється підбурювання неповнолітнього систематично грати на гроші чи інші матеріальні цінності. Під втягненням неповнолітнього у заняття жебрацтвом розуміється підбурювання його систематичного випрошування у сторонніх грошей, матеріальні цінності.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт – особа яка досягла 18 річного віку. Якщо неповнолітній вчиняє суспільне небезпечне діяння, але досягнув віку, з якого настає кримінальна відповідальність, то повнолітня людина, яка втягнула підлітка у скоєння злочину, відповідає як виконавець злочину.

Стаття 302 КК. "Створення або утримання місць розпусти і звідництво".

Об'єкт злочину – громадська моральність в частині встановлення зв'язків між людьми для задоволення їх статевих потреб. З позиції суспільної моралі воно має здійснюватися без проявів розпусти, безладних статевих контактів, проституції. Неприпустимим є і надання іншим особам місць для вчинення розпусних дій, створення або утримання таких місць.

Предметом злочину є місця розпусти – це будь-які споруди чи інші об'єкти, в яких вчиняються розпусні дії. Розпусні дії – це такі, які збуджують чи посилюють статевий потяг чи інтерес потерпілого до різних проявів сексуального життя. Такі дії можуть бути фізичними: наприклад, демонстрація потерпілому своїх статевих органів, вчинення статевого акту у його присутності тощо, – і так званими інтелектуальними: наприклад, демонстрація порнографічних фільмів чи предметів порнографічного характеру, цинічні розмови на сексуальні теми тощо.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у діях. Склад злочину утворюють:

- дії, спрямовані на придбання, володіння і забезпечення функціонування певного приміщення (дому, квартири, кімнати тощо) протягом деякого часу як місця для інтимних побачень і статевих стосунків;
- а також звідництво –пошуки осіб, які бажають зайнятися розпущою чи проституцією, надання їм можливості для цього зайняття і створення необхідних умов.

Суб'єктивна сторона. Відповідальність за діяння, передбачене ст. 302 КК, настає лише при умисному його вчиненні.

Суб'єкт злочину – загальний, відповідальність настає з шістнадцяти років. Відповідальності підлягає й особа, яка створюючи або утримуючи місця розпусти, займаючись звідництвом, сама бере участь у розпусних діях.

Стаття 303 КК. "Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією"

Відповідно до цієї норми кримінальне караним є втягнення особи в заняття проституцією (тобто до надання сексуальних послуг з метою отримання доходу) з використанням обману, шантажу чи Уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство. *Уразливим станом особи* слід вважати зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан цієї особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 303 КК) утворюють дії, передбачені частинами першою статті 303 КК, вчинені:

- щодо кількох осіб;
- або повторно;
- або за попередньою змовою групою осіб;
- або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Особливокваліфікований склад злочину (ч. 3 ст. 303 КК) утворюють дії, передбачені частинами першою або другою статті 303 КК, вчинені:

- щодо неповнолітнього;
- або організованою групою.

Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища або особою від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Також Особливокваліфікований склад злочину (ч. 4 ст. 303 КК) утворюють дії, передбачені частинами першою або другою або третьою статті 303 КК, вчинені:

- щодо малолітнього;
- або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Об'єкт злочину (основний безпосередній) - це моральні засади суспільства в частині підстав задоволення статевих потреб. Суспільна мораль вимагає, щоб зв'язки між людьми для задоволення статевих потреб встановлювалися на основі особистої симпатії, не допускає статевого життя за винагороду. Небезпека проституції полягає в тому, що принижується честь і гідність тих, хто нею займається, створюється загроза поширення небезпечних хвороб, виникають аморальні джерела доходів тощо. *Додатковим безпосереднім об'єктом злочину*, передбаченого ст. 303 КК, є статеві свободи, а також здоров'я особи та право власності.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у таких формах:

- сутенерство;
- примушування чи втягнення у заняття проституцією.

Проституція – це надання сексуальних послуг з метою отримання доходу, тобто це неодноразовий вступ до статевих відносин з різними особами за винагороду. Ознаки проституції:

- 1) Вступ до статевих відносин: традиційно під цим розуміється зв'язок жінки з чоловіком. За новим тлумаченням кодексу до проституції відноситься і вступ чоловіка в статеві відносини з жінками (чоловіча проституція), а також жінки з жінками та чоловіка з чоловіками (гомосексуальна проституція);
- 2) Вступ до статевих відносин з різними особами;
- 3) Вступ до статевих відносин, за винагороду, яка буває у грошах, майновій оплаті одягом, косметикою, ювелірними виробами, або оплаті за якісь інші послуги;

4) Попередня (до вступу до статевих відносин) домовленість відносно винагороди.

Примушування – фізичне діяння яке створюється проти волі потерпілого, воно може бути безпечним та небезпечним для життя та здоров'я потерпілої особи.

Під *втягненням в проституцію* треба розуміти будь-які дії, які спонукають заняттям проституцією хоча би однією особою. Втягнення буває насильницьким і ненасильницьким. До ненасильницького засобу належать обіцянки, поради, умовлення, приваджування. Цей засіб втягнення в проституцію має юридичне значення тільки при втягненні в проституцію неповнолітніх, по відношенню до повнолітніх вони кримінально-правового значення не мають і складу злочину тут не буде.

Сутенерство полягає у створенні, керівництві або участі в організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків. Сюди входять надання приміщень, транспорту, охорони, рекламування, звідництво тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом: винний розуміє, що втягує особу у заняття проституцією та бажає цього. Мотиви та цілі значення не мають.

Суб'єктом злочину що передбачений ст. 303 КК – є особа фізична, осудна, яка досягла 16-го віку (загальний), але може бути і спеціальний, якщо злочин вчиняється службовою особою з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності чи іншій залежності.

Тема 14. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожний має право на охорону здоров'я. Держава забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя населення.

Злочини, передбачені розділом XIII Особливої частини КК, посягають на здоров'я населення, яке є родовим об'єктом цих злочинів. Він охоплює собою безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від незаконного обігу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивне забрудненої продукції, а також від поширення епідемій.

Обов'язковою ознакою злочинів, що розглядаються (за винятком порушення правил боротьби з епідеміями – ст. 325 КК), є наявність предметів, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Вони виступають як предмети або як засоби здійснення цих злочинів.

Такими предметами є:

наркотичні засоби (статті 305–309, 313–320 КК);

психотропні речовини (статті 305–309, 313–314, 315, 317–320 КК);

прекурсори (статті 305, 306, 311, 312, 318, 320 КК);

аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин (статті 305–309, 313–315, 317, 320 КК);

снотворний мак і коноплі (ст. 310 КК);

отруйні і сильнодіючі речовини (ст. 321 КК);

одурманюючі засоби (статті 322, 324 КК);

мікробіологічні та інші біологічні агенти (ст. 326 КК);

токсини (ст. 326 КК);

допінг (ст. 323 КК);

радіоактивно забруднені продукти та інша продукція (ст. 327 КК).

Поняття та ознаки перших чотирьох видів вказаних предметів даються в Законі України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" в редакції від 8 липня 1999 р. При цьому всі ці предмети (крім аналогів) передбачені Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, який складений відповідно до законодавства

і міжнародних зобов'язань України і затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770.

Наркотичні засоби – це включені до Переліку речовини природного (анаша, марихуана, гашиш, опійні препарати, кокаїн тощо) чи синтетичного походження (перветин, метадон, фентаніл, фенамін, мелоквалон та інші), препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини – це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та чинити депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення чи поведінки, і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (мескалін, амфетамін, барбітал, діазепам, феназепам, ЛСД тощо).

Прекурсори наркотичних, засобів та психотропних речовин – це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку (ацетон, етиловий ефір, соляну кислоту тощо).

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні хімічній структурі та властивостям наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Мак снотворний чи опійний – це різні сорти маку, які містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). З макової соломки різними способами отримують опій екстракційний в розчиненому, смолоподібному або твердому стані.

Коноплі (каннабіс) – однорічна рослина, в якій плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідро-каннабінол – наркотично активний алкалоїд.

Отруйні речовини – це речовини рослинного, тваринного і мінерального походження або продукти хімічного синтезу, здатні при впливі на живий організм викликати гостре або хронічне отруєння або смерть (ангідрид оцтової кислоти, зміїна отрута, миш'як, метиловий спирт, обчищена бджолина отрута,

ціаністий калій, стрихнін, сулема, атропіну сульфат, різні поєднання ртуті тощо).

Сильнодіючі речовини – це речовини синтетичного або природного походження, в тому числі рослини, що заподіюють небезпечний вплив на організм людини, і можуть нанести шкоду її здоров'ю та життю при прийомі їх не в медичних цілях, (транквілізатори, наприклад, седуксен, ефедрин, синтетичний етиловий спирт тощо).

Одурманюючі речовини – це засоби, що спричиняють одурманюючий ефект, який, зокрема, змінює психіку і поведінку людини, і не входять до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин (клофелін, хлороформ, ефір, хлоротил, деякі спиртові екстракти рослин, барбітуратоалкогольну суміш, суміш димедрола з алкоголем тощо).

Допінг – це речовини і методи, які використовуються для підвищення працездатності спортсменів, є потенційно небезпечними для здоров'я і заборонені для вживання антидопінговим Кодексом Олімпійського руху і компетентними органами відповідних спортивних організацій (стимулятори, наркотики, анаболіки, диуретики, пептидні та глікопротеїдні гормони та їх аналоги).

Мікробіологічні та інші біологічні агенти – це предмети і речовини біологічного походження, які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей (наприклад, штами мікроорганізмів, речовини для обробки зерна, інші біологічно активні речовини і предмети – продукти біотехнологій).

Токсини – це сполуки бактерійного, рослинного або тваринного походження, здатні при потраплянні в організм людини спричинити захворювання або смерть (містяться в отрутах змій, павуків, скорпіонів).

Продукти харчування чи інша продукція, радіоактивна забруднена понад допустимі рівні, – це продукти рослинного або тваринного походження, призначені для вживання людьми, а також будь-яка інша продукція сільськогосподарського або іншого походження, яка має на поверхні частинки радіоактивного матеріалу у вигляді пилу або містить радіоактивні частинки в клітках рослин або тварин понад допустимі рівні.

Ряд складів злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів в якості кваліфікуючих ознак передбачає здійснення незаконних дій, якщо їх предметом були особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні

речовини, а також наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори у великих і особливо великих розмірах. До особливо небезпечних наркотичних засобів віднесені, наприклад, героїн, кокаїновий куш, кока лист, макова соломка (концентрат з макової соломки), ефедрин, опій. У свою чергу, особливо небезпечними психотропними речовинами визнані, наприклад, катинон, ЛСД, ЛСД-25, парагексил, МДМА тощо.

Визначення невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що знаходяться в незаконному обігу, проводиться на підставі наказу Міністра охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188. Наприклад, незаконний обіг героїну у великих розмірах визнається, якщо вага його складає від 1,0 до 10 г, в особливо великих – від 10,0 і більше; макової соломки висушеної – у великих розмірах від 1 кг до 5 кг, в особливо великих – від 5 кг і більше; опію екстракційного – у великих розмірах від 50 г до 250 г, в особливо великих – від 250 г і більше. Так само визначені великі та особливо великі розміри незаконного обігу психотропних речовин і прекурсорів.

Об'єктивна сторона злочинів, що розглядаються, полягає в суспільно небезпечному і протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Як правило, ці злочини вчинюються тільки шляхом дії, а деякі з них і бездіяльністю (наприклад, порушення правил зберігання і обліку наркотичних засобів, отруйних і сильнодіючих речовин, мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів).

Прості склади злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів сконструйовані в основному як формальні (виключення складає заволодіння наркотичними засобами шляхом викрадення, привласнення, шахрайства і зловживання службовим становищем).

Водночас деякі злочини проти здоров'я населення мають матеріальні склади (статті 325–327 КК), які передбачають два види наслідків: створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення і фактичне заподіяння такої шкоди.

Окрім того, матеріальні склади мають і деякі злочини з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками (наприклад, незаконне введення в організм наркотичних засобів, якщо воно заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому або заподіяння йому смерті (частини 2 і 3 ст. 314 КК), порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів,

якщо воно спричинило їх нестачу у великих розмірах (ч.2 ст. 320 КК), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, якщо воно заподіяло тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 323 КК).

Там, де закон передбачає матеріальні склади, у тому числі наслідок у вигляді створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок. При наслідках у вигляді фактичного заподіяння шкоди необхідно встановити, що саме це діяння, передбачене диспозицією статті, знаходиться в причинному зв'язку з наслідком як необхідним і закономірним його результатом.

Суб'єктивна сторона цієї групи злочинів з формальним складом характеризується прямим умислом. Важливе значення для кваліфікації злочину при цьому має встановлення наявності або відсутності мети збуту наркотичних засобів, радіоактивне забруднених продуктів харчування чи іншої продукції та інших предметів.

У більшості злочинів з матеріальним складом вина є тільки умисною (наприклад, викрадення, привласнення наркотичних засобів, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем.).

Разом з тим, для таких злочинів, як порушення правил боротьби з епідеміями; порушення правил поводження з біологічними агентами чи токсинами; заготівля, перероблення або збут радіоактивне забруднених продуктів харчування характерна необережна форма вини до наслідків, хоч самі дії (бездіяльність) у вигляді порушення правил, можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність.

Суб'єкт цих злочинів як правило, загальний – будь-яка осудна особа, яка досягла 16 р. Лише за викрадення (крадіжку, грабіж, розбій) і вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів передбачена відповідальність осіб, які досягли 14 років.

Водночас тільки спеціальним суб'єктом можливе вчинення таких злочинів, як заволодіння наркотичними засобами шляхом зловживання службовим становищем, незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів, порушення правил поводження з наркотичними засобами, отруйними і сильнодіючими речовинами, біологічними агентами чи токсинами.

Таким чином, *злочини проти здоров'я населення* – це передбачені кримінальним законом винні, суспільне небезпечні діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб.

Частина 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 і ч. 4 ст. 311 КК закріплюють заохочувальні норми, які передбачають обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності певних передумов та підстав (добровільна здача наркотичних засобів, звернення до лікувальної установи і початок лікування від наркоманії тощо).

Види злочинів проти здоров'я населення. Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета та об'єктивної сторони злочини проти здоров'я населення, можна поділити на такі групи:

злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305–307, 309–311, 320 і 321 КК);

злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319 КК);

злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314–317, 322–324 КК);

інші злочини проти здоров'я населення (статті 325–327 КК).

2. Окремі склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

Стаття 305 КК. "Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів"

З об'єктивної сторони контрабанда – це незаконне переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

За своєю конструкцією злочин, передбачений ч. 1 ст. 305 КК, відноситься до злочинів з формальним складом. Він є закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення через кордон вказаних предметів. Кримінальна відповідальність настає за сам факт незаконного переміщення цих предметів через кордон, незалежно від того, чи зміг винний розпорядитися ними чи ні.

З суб'єктивної сторони контрабанда вчиняється з виною у формі прямого умислу, при якому особа усвідомлює не тільки факт переміщення предмета злочину через митний кордон, а й бажає цього. *Мотиви* контрабанди можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт цього злочину – загальний, з 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 305 КК) утворює вчинення контрабанди: повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори у великих розмірах.

Повторність має місце, якщо контрабанда здійснюється хоча б у другий раз, незалежно від того, була чи не була особа судимою за перший злочин.

Вчинення контрабанди *за попередньою змовою групою* осіб має місце, якщо у вчиненому брали участь дві або більше осіб, які заздалегідь домовилися про спільне її вчинення.

Особливокваліфікований склад злочину (ч. 3 ст. 305 КК) утворює вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори в особливо великих розмірах.

Стаття 307 КК. "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів"

Об'єктивна сторона злочину передбачає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Для наявності складу злочину досить вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Під *незаконним виробництвом* слід розуміти серійне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з використанням механізмів, промислових ліній і комплексів тощо. Причому виробництво передбачає систематичну, постійну злочинну діяльність, що здійснюється, як правило, на професійній основі і з професійним обладнанням.

Незаконне виготовлення – це будь-які дії, внаслідок яких були отримані наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Під виготовлення підпадають і дії з переробки, рафінування (очищення) з метою підвищення їх концентрації або наркотичного ефекту, одержання наркозасоби, перетворення наркозасобів на готові для використання форми наркозасобів або лікарські засоби, що їх вміщують. Операції можуть бути зовсім нескладні - різання, сушіння, приготування відвару, відокремлення відповідних частин від рослини. Відповідальність за ст. 307 КК настає незалежно від способу виготовлення (в домашніх чи лабораторних умовах, шляхом хімічних реакцій тощо), їх вигляду та кількості.

Закінченим злочин вважається з моменту фактичного отримання (виходу) наркотичних засобів або психотропних речовин. Тобто під виробництвом та виготовленням розуміють не сам технологічний процес, а отримання готового для вживання продукту, що має здатність привести у стан ейфорії, наркотичного чи токсичного сп'яніння, зняти абстинентний синдром.

Придбання – це отримання наркотичних засобів або психотропних речовин у самого виготівника або інших осіб (купівля, отримання в обмін, в рахунок сплати боргу, в дарування або позики, а також привласнення знайденого). Причому придбання може бути як відшкодувальним, так і безвідплатним. Придбання є закінченим злочином з моменту фактичного отримання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Під *зберіганням* слід розуміти фактичне володіння наркотичними засобами або психотропними речовинами (при собі, в приміщенні, в тайнику чи інших місцях). Для кваліфікації вчиненого не має значення, чи є винний власником чи ні, здійснюється зберігання тимчасово або постійно, таємно чи відкрито а також місце зберігання. Під зберігання підпадає також носіння наркотичних засобів і психотропних речовин. Зберігання цих предметів є триваючим злочином.

Перевезення – це переміщення наркотичного засобу або психотропної речовини з одного місця в інше будь-яким транспортним. Перевізником може бути як сам власник, так і інші особи, в тому числі й ті, які діють за винагороду.

Пересилання може здійснюватися у вигляді відправлення багажем або поштою. Закінченим злочин вважається з моменту відправки, незалежно від того, чи отримав адресат наркотичні засоби або психотропні речовини, чи ні.

Збут – це будь-яка форма сплатна та безоплатна передачі або реалізації наркотичних засобів або психотропних речовин, в результаті якої вони переходять у володіння і розпорядження інших осіб (продаж, дарування, обмін, передача і оплата в борг, і навіть введення ін'єкцій іншій особі тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, що поєднується із спеціальною метою збуту наркотичних засобів або психотропних речовин.

Суб'єкт цього злочину – загальний, з 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 307 КК) утворюють ті самі дії, вчинені:

повторно;

або за попередньою змовою групою осіб;

або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308–310, 312, 314, 315 і 317 КК;

або із залученням неповнолітнього;

а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;

або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі;

або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.

Під *повторністю* злочинних діянь слід розуміти здійснення хоча б однієї із злочинних дій, вказаних в ст. 307 КК, незалежно від того, була чи не була особа судима за першу з них.

Для кваліфікації вчинення злочину особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308–310, 312, 314, 315 і 317 КК, або із залученням неповнолітнього не має значення, досяг чи не досяг неповнолітній віку кримінальної відповідальності.

Особливо кваліфікований склад злочину (ч. 3 ст. 307 КК)

утворюють дії, визначені у частинах 1 або 2 цієї статті, вчинені:

організованою групою;

а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;

або вчинені із залученням малолітнього;

або вчинені щодо малолітнього.

Частина 4 ст. 307 КК є заохочувальною нормою, і передбачає, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті, ч. 1 статті 309 КК).

Стаття 309 КК. "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту"

Об'єктивна сторона цього злочину така сама, як і злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 307 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел та відсутність мети збуту, тобто подальшої передачі зазначених предметів або реалізації їх іншим особам.

Кваліфікуючі ознаки злочину такі самі, як і в ст. 307 КК.

Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 цієї статті.

Стаття 310 КК. "Посів або вирощування снотворного маку чи конопель"

Предметом злочину є насіння або рослини снотворного маку чи конопель. Посів або вирощування інших рослин, які містять наркотичні речовини, не утворює складу цього злочину.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в незаконному посіві або вирощуванні вказаних сільськогосподарських культур.

Посів – це дії, спрямовані на висів насіння рослин або розсади без належного дозволу на будь-яких земельних ділянках, як спеціально підготовлених, так і порожніх. Злочин визнається закінченим з моменту внесення насіння або розсади в ґрунт незалежно від подальшого проростання чи зростання рослин, розміру площі.

Вирощування – це догляд (прополювання, прорідження, полив, підживлення тощо) за посівами і сходами з метою доведення їх до стадії дозрівання. Причому для наявності вказаного діяння не має значення, посадив ці рослини сам винний, висіяні вони будь-ким іншим або є дикорослими. Закінченим злочин вважається з моменту здійснення дій, спрямованих на поліпшення зростання вказаних культур, незалежно від того, чи був вирощений або зібраний урожай з ділянок, що обробляються. На кваліфікацію злочину не впливають ні розмір площі, що засіяна чи обробляється, ні приналежність земельної ділянки.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що здійснює посів або вирощування рослин, що містять наркотики і заборонені до обробітку, і бажає цього. *Мотиви*, якими керується особа, можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єктом злочину загальний, з 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 310 КК) утворюють незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за ч. 1 ст. 310 КК чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311 і 317 КК, або вчинення зазначених дій за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин.

Стаття 311 КК. "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів"

Предметом цього злочину є прекурсори.

Об'єктивна сторона та ознаки, що становлять її зміст, аналогічні складу злочину, передбаченого ст. 307 КК.

Відмінна ознака, що відноситься до характеристики **суб'єктивної сторони** злочину, полягає в тому, що дії винний вчиняє з метою використання для виробництва або незаконного виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин. **Кваліфікуючі ознаки злочину** розглядалися раніше при аналізі злочинів, передбачених статтями 305, 307 і 309 КК.

Частина 4 ст. 311 КК є заохочувальною: відповідно неї особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті).

Стаття 320 КК. "Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів".

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в порушенні встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушенні правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів або речовин.

Порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів регулюється Законом України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" від 8 липня 1999 р. Ці питання регламентуються Положенням про порядок здійснення діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 1996 р. № 6; наказом МОЗ України від 18 грудня 1997 р. № 356; наказом Мінпрому України від 19 червня 1997 р. № 104, яким затверджена Інструкція про порядок виробництва, зберігання, перевезення і реалізації прекурсорів.

Відповідно до встановленого порядку культивування снотворного маку (опійного та олійного) чи конопель може здійснюватися тільки на підставах і в об'ємі, передбачених державним замовленням. Ці питання вирішуються

Мінагропромом, іншими органами, уповноваженими Кабінетом Міністрів України. Дозвіл на *заняття* такою діяльністю дається на підставі ліцензії чи дозволу, що видаються уповноваженими органами виконавчої влади.

З суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений як умисно, так і через необережність.

Суб'єкт цього злочину спеціальний – особа, уповноважена додержуватися встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 320 КК) утворюють вказані дії, вчинені:

повторно;

або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах;

або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодінню ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Стаття 308 КК. "Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем".

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вказаних діях із заволодіння наркотичними засобами. Поняття викрадення (крадіжка, грабіж), привласнення, вимагання, заволодіння цими предметами шляхом шахрайства повністю відповідають їх аналізу щодо злочинів, передбачених статтями 185, 186, 189, 190 і 191 КК.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом.

Суб'єктом викрадення, вимагання і розбою є особа, яка досягла 14-річного віку; шахрайства – 16-річного віку, привласнення – особа, якій ці предмети ввірені або знаходяться у її веденні.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 308 КК) утворює вчинення цього злочину:

повторно;

або за попередньою змовою групою осіб;

або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;

або з погрозою застосування такого насильства;

або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 314, 317 КК;

або у великих розмірах;

а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем.

Особливокваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 308 КК)

утворюють дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 308 КК, якщо вони вчинені:

в особливо великих розмірах;

або організованою групою;

або шляхом розбою з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

а також вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Стаття 318 КК. "Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів"

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в одній з дій: незаконному виготовленні, підробленні, використанні або збуті підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для виробництва або виготовлення цих засобів чи речовин.

Незаконне виготовлення документа передбачає будь-який спосіб виготовлення фальшивого документа, подібного до справжнього, який перебуває в обігу.

Незаконне підроблення документів означає повну або часткову зміну змісту вже оформленого справжнього документа, а також складання документа з внесенням до нього даних, які повністю або частково не відповідають дійсності.

Під *використанням документа* розуміють його пред'явлення до офіційних органів з метою отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Під *збутом* підроблених або незаконно отриманих документів слід розуміти будь-яку форму їх передачі або реалізації іншим особам.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, поєднаний з метою отримати замість документа наркотичні **засоби або** психотропні речовини.

Суб'єкт цього злочину загальний, з 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 318 КК) утворює вчинення злочину:

повторно;

або за попередньою змовою групою осіб;

або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306–317 КК.

Стаття 316 КК. "Незаконне публічне вживання наркотичних засобів"

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується діями, які полягають у публічному або груповому незаконному вживанні наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Під *публічним вживанням* слід розуміти відкрите вживання наркотичних засобів у присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається.

Вчинення цих дій *групою* осіб передбачає, що у процесі вживання наркотичних засобів беруть участь дві або більше осіб. Присутність сторонніх осіб при цьому не обов'язкова. Для кваліфікації не має значення, вживали учасники групи наркотичні засоби послідовно чи одночасно.

Місцем вчинення злочину є територія, призначена для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів або інші місця масового перебування громадян (пляжі, вокзали, парки, дитячі майданчики, вулиці, площі, підземні переходи тощо)

Закінченим злочин є з моменту вживання (прийняття) наркотичного засобу, незалежно від того, чи доведений винний до стану наркотичного сп'яніння.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється з прямим умислом.

Суб'єкт цього злочину загальний, з 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 316 КК) утворює за вчинення тих самих дій:

повторно;

або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбаче них статтями 307, 310, 314, 315, 317 і 318 КК.

Тема 15. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – це передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, які посягають на суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. **Родовий об'єкт** злочинів у сфері

охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – це такі суспільні відносини, які спрямовані:

по-перше, на охорону державної таємниці;

по-друге, на забезпечення недоторканості державних кордонів;

і по-третє, на забезпечення призову та мобілізації.

Перелік норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації за чинним КК, знаходиться у XIV розділі Особливої частини Кримінального кодексу України (КК). Зокрема, до злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації відносяться ті, відповідальність за які передбачена статтями 328–330 та 332–337 КК (всього: 9):

1. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують охорону державної таємниці. До цього виду злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, зокрема, відносяться наступні склади злочинів (всього: 3):

- Стаття 328. Розголошення державної таємниці;
- Стаття 329. Втрата документів, що містять державну таємницю;
- Стаття 330. Передавання або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави.

2. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують недоторканість державних кордонів. До цього виду злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, зокрема, відносяться наступні склади злочинів (всього: 3): Стаття 332. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України;

- Стаття 333. Незаконне вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення зброї, а також військової та спеціальної техніки;
- Стаття 334. Порухення правил міжнародних польотів.

- **Злочини** у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, **що посягають на суспільні відносини, які забезпечують призов та мобілізацію.** До цього виду злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, зокрема, відносяться наступні склади злочинів (всього: 3):

- Стаття 335. Ухилення від призову на строкову військову службу;
- Стаття 336. Ухилення від призову за мобілізацією;
- Стаття 337. Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів.

Предметом злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації є державна таємниця, недоторканість державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (їх сутність буде розкрита більш докладно при розгляді конкретних складів злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації).

З суб'єктивної сторони злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації можуть вчинятися як умисно, так і необережно.

Суб'єкт в деяких складах може бути загальним з 16 років, а деяких – лише спеціальний (наприклад, в ст. 328 "Розголошення державної таємниці").

2. Окремі склади злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Стаття 328 КК. "Розголошення державної таємниці".

Розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, має місце за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Цей склад злочину відноситься до виду злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують охорону державної таємниці.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 328 КК, – суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці: життєво важливі

інтереси України у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку.

Предметом злочину може бути лише інформація, віднесена до державної таємниці. Поняття " державної таємниці" дано в ст.1 Закону "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 року в редакції 1999р.

Згідно з цією статтею *державна таємниця* (або далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Конкретно зміст інформації, що може бути віднесена до державної таємниці, розкрито у ст.8 цього Закону. Так, до державної таємниці у порядку, встановленому цим Законом, відноситься інформація:

1. *У сфері оборони:*

- про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, про чисельність, дислокацію, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;
- про напрямки розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки і технологію виробництва, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;
- про геодезичні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни;

2. *У сфері економіки, науки і техніки:*

- про запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів, а також зведені відомості про розміщення і фактичні запаси державного резерву;
- про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах за безпечення її безпеки;
- про плани, обсяги та інші найважливіші характеристики добування, виробництва та реалізації окремих стратегічних видів сировини і продукції;
- про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи, коштовного каміння, валюти, та інших цінностей, операції, пов'язані з виготовленням грошових знаків і цінних паперів, їх зберіганням, охороною і

захистом

від

підроблення, обігом, обміном або вилученням з обігу, а також про інші особливі заходи фінансової діяльності держави;

- про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва продукції та технологічних процесів, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність та національну безпеку України;

3. У сфері зовнішніх відносин:

- про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам з питань зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки;

- про військове наукове-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України;

- про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції;

4. У сфері державної безпеки та охорони правопорядку:

- про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

- про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності;

- про систему урядового та спеціального зв'язку;

- про організацію режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, державні програми, плани та інші заходи у сфері охорони державної таємниці;

- про інші засоби, форми і методи охорони державної таємниці.

Не відноситься до державної таємниці інформація:

- про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;

- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;
- про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;
- про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- інша інформація, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекречена.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією або бездіяльністю – це розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Із *об'єктивної сторони* злочину розголошення державної таємниці полягає в незаконному обнародуванні відомостей, що містять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків (за відсутності ознак державної зради або шпигунства), внаслідок чого ці відомості стали надбанням сторонніх осіб.

Форми розголошення таких відомостей можуть бути різноманітні: під час розмови про них у присутності сторонніх осіб, у формі показу або передачі стороннім особам для ознайомлення предметів або об'єктів, документів чи матеріалів, відомості про які становлять державну таємницю. Такі відомості можуть бути розголошені також шляхом бездіяльності особи. Наприклад, внаслідок недбалого зберігання документів сторонні особи прочитали або сфотографували їх тощо.

Склад злочину – формальний, тобто склад злочину вважається закінченим з моменту розголошення державної таємниці незалежно від настання чи ненастання будь-яких негативних наслідків.

Із суб'єктивної сторони розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, може бути вчинене як умисно, так і з необережності (нагадати студентам ознаки різних видів умислу і необережності, "застосовуючи" їх стосовно об'єктивної сторони даного складу злочину).

Суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт, тобто це не тільки осудна особа, якій виповнилось 16 років, а це ще й (як передбачено диспозицією статі) так звана "спеціальна" особа, якій ці відомості, що становлять державну таємницю,

були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також військовослужбовці за тих же умов.

Громадяни, яким випадково стали відомі відомості, що містять державну таємницю, і які потім їх розголосили, не є суб'єктами цього злочину.

Злочин має не тільки основний, але й **кваліфікований склад злочину, який передбачений ч. 2 ст. 328 КК**, а саме: "Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки"

Кваліфікуючими ознаками злочину є *тяжкі наслідки*. Склад злочину став вже матеріальним, тобто обов'язковими елементами складу злочину окрім діянь, передбачених законом (ті ж самі діяння, що й у частині першій цієї ж статті КК), та їх злочинних наслідків, на які вказується у кваліфікованому складі злочину, а саме: "тяжких наслідків", потрібний ще (як обов'язковий елемент складу злочину) причинний зв'язок між тими діяннями, що передбачені законом та їх злочинними наслідками (згідно з диспозицією ч. 2 ст. 328 "тяжкими наслідками").

Під тяжкими наслідками слід розуміти таке розголошення відомостей, що містять державну таємницю, в результаті якого вони стали надбанням іноземної розвідки або спричинили значну шкоду обороноздатності або іншим державним інтересам України.

З суб'єктивної сторони форма вини щодо вчинення цього кваліфікованого складу злочину – змішана, тобто щодо діяння (розголошення відомостей, що становлять державну таємницю) форма провини може бути як умисел, так і необережність, а до злочинних тяжких наслідків – тільки необережність.

Стаття 335 КК. "Ухилення від призову на строкову військову службу". Цей склад злочину відносяться до виду злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують призов та мобілізацію.

У диспозиції ст. 335 КК дана лише назва складу злочину "ухилення від призову на строкову військову службу". Для з'ясування змісту цього складу злочину і його характерних ознак треба звернутися до відповідних законів, тобто диспозиція статті бланкетна.

У ч. 2 ст. 65 Конституції України зазначається: "Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону." Згідно з Законом "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" від 25 березня 1992 року загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної Оборони України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, а також підготовки населення до захисту держави. **Безпосередній об'єкт** злочину, передбаченого ст. 335 КК, – суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці встановлений порядок комплектування Збройних Сил України.

Одним із видів військової служби в Україні є строкова служба. На строкову службу в мирний час призиваються придатні до неї за станом здоров'я громадяни України, яким до дня відправки у військові частини виповнилося 18 років. Призову на строкову службу у мирний час підлягають чоловіки. Жінки можуть добровільно поступати на строкову військову службу за контрактом. Загальний військовий обов'язок не поширюється на іноземних громадян і осіб без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на території України.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією чи бездіяльністю, а саме - це ухилення від чергового призову на строкову військову службу, (аналогічно за ст. 336 КК це ухилення від призову за мобілізацією, а за ст. 337 КК – ухилення від військового обліку або спеціальних зборів), коли громадянин був зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат, інше місце, позначене в документі і в зазначений час. Бездіяльність у цьому випадку полягає у неявці призовника без поважних причин за повісткою до воєнного комісаріату для відправки на військову службу. Неприбуття призовника без поважних причин на призовну дільницю для проходження медичної комісії не є злочином, а вважається адміністративним правопорушенням (ст. 210 КАП).

Поважними причинами неявки громадян на призовні дільниці для відправки в частини визнаються:

- хвороба громадянина, яка позбавляє його можливості особисто з'явитися на призовну дільницю;
- смерть чи тяжка хвороба близького родича;
- перешкоди стихійного характеру або інші обставини, які позбавили

громадянина можливості особисто з'явитися у вказаний пункт і у вказаний строк.

Причини неявки повинні бути підтверджені відповідним документом (наприклад, медичною довідкою або довідкою із органів місцевого самоврядування).

Ухилення від призову на строкову військову службу шляхом дії може полягати в заподіянні призовником собі тілесного ушкодження, симуляції хвороби, підкупі працівників військкомату тощо.

Склад злочину – формальний, тобто склад злочину вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від призову на строкову військову службу незалежно від настання чи ненастання будь-яких негативних наслідків від цього, тобто склад злочину вважається закінченим при бездіяльності з моменту неявки призовника до військового комісаріату для відправки у військову частину, а при дії – з моменту, коли призовнику вдалося звільнитися або ухилитися від призову на строкову службу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Призовник знає рішення призовної комісії про його придатність до військової служби, про призов на військову службу та строк явки для відправки його у військову частину і бажає звільнитися або ухилитися від призову. Мотив і мста вчинення злочину на його кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом цього злочину можуть бути громадянин України, який досяг 18-річного віку, на якого законом покладений військовий обов'язок лише призовники, які підлягають призову на строкову військову службу, тобто суб'єкт злочину спеціальний.

Призовники, які призиваються для проходження альтернативної (невійськової) служби, не є суб'єктами цього злочину. Право на альтернативну службу як вид виконання загального військового обов'язку мають за наявності істинних релігійних переконань громадяни України, котрі належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби в Збройних Силах.

Тема 16. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

За своїм соціальним та юридичним змістом злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян досить різноманітні. Багато з них розрізняються між собою як за ступенем суспільної небезпечності, так і за специфічною конструкцією своїх юридичних складів.

У цьому плані зазначені юридичні склади характеризуються такими основними особливостями: по-перше, єдиним основним чи безпосереднім об'єктом злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян є ті чи інші компоненти: складові державного управління в широкому його розумінні – загальні засади (принципи) управлінської діяльності, окремі сфери державного управління, щодо яких передбачена спеціальна кримінально-правова охорона фізичних осіб-суб'єктів управлінської діяльності та встановлений порядок функціонування матеріальних носіїв управлінської діяльності.

По-друге, значна кількість складів злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян передбачає як обов'язкові елементи: додатковий безпосередній об'єкт, потерпшого або предмет злочину. Це, зокрема, злочини, що посягають на окремі блага та інтереси фізичних осіб як суб'єктів управлінської діяльності, та злочини, що посягають на встановлений порядок функціонування матеріальних носіїв такої діяльності.

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – це передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, які посягають на суспільні відносини, що складають, реалізують і забезпечують авторитет та нормальний порядок здійснення функцій управління органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Родовий об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – це нормативно визначений порядок здійснення державою своєї управлінської функції, яка реалізується в управлінській діяльності відповідних суб'єктів та особливому режимі функціонування її матеріальних носіїв. Це такі суспільні відносини, які

спрямовані, по-перше, на охорону авторитету органів державної влади; по-друге, на забезпечення авторитету органів місцевого самоврядування; і по-третє, на охорону і забезпечення авторитету об'єднань громадян.

До суб'єктів управлінської діяльності, зокрема, належать:

а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також відповідні посадові особи, що здійснюють окремі управлінські функції зазначених органів;

б) інші організації та їх представники, що в передбачених законодавством випадках здійснюють окремі управлінські функції, делеговані їм державою; до таких організацій, зокрема, належить громадське формування з охорони громадського порядку, члени якого мають певні владні повноваження щодо припинення правопорушень в громадських місцях, затримання правопорушників тощо;

в) окремі громадяни (фізичні особи), що здійснюють у передбачених законом випадках певні управлінські функції з власної ініціативи, наприклад, громадянин, який з власної ініціативи взяв участь у запобіганні або присканні (припиненні) злочину чи іншого правопорушення тощо.

Перелік норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за чинним КК, знаходиться у п'ятнадцятому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України. Зокрема, до злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян відносяться ті, відповідальність за які передбачена статтями 338-360 КК (всього 23 статті).

Поділ злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за окремими групами наука кримінального права проводить на засадах видового об'єкту злочину. При цьому основним критерієм поділу є певний компонент державного управління в широкому його розумінні, як видовий об'єкт злочину. У межах такого компоненту як безпосереднього об'єкту злочинів злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян характеризуються деякими спільними рисами.

Першу групу утворюють злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають

на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу. Характерними особливостями цих злочинів є те, що вони: а) створюють серйозні перешкоди нормальному здійсненню управлінської функції в державі як такої; б) можуть бути вчинені в будь-якій сфері державного управління в широкому його розумінні.

До цієї групи (виду) належать злочини, передбачені наступними статтями (всього 7): Стаття 338. "Наруга над державними символами"; Стаття 340. "Незаконне перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій"; Стаття 341. "Захоплення державних або громадських будівель чи споруд"; Стаття 353. "Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи"; Стаття 354. "Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації"; Стаття 355. "Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань"; Стаття 356. "Самоправство". До другої групи належать злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на працівників правоохоронних органів. Характерною особливістю цих злочинів є те, що вони спрямовані на спричинення шкоди відповідним благам та інтересам працівників правоохоронних органів або під час, або у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також в окремих випадках – відповідним благам та інтересам членів громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцям або під час, або у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку.

До цієї групи (виду) належать злочини, передбачені наступними статтями (всього 6): Стаття 342. "Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві"; Стаття 343. "Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу"; Стаття 345. "Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу"; Стаття 347. "Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу"; Стаття 348. "Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця"; Стаття 349. "Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника".

Третю групу складають злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають

на інших представників влади (окрім працівників правоохоронних органів) і суб'єктів управлінської діяльності. Характерною особливістю цих злочинів є те, що вони спрямовані на спричинення шкоди відповідним благам та інтересам фізичних осіб - представників влади і суб'єктів управлінської діяльності, які виконують чи виконували хоча б окремі "управлінські" функції.

До цієї групи (виду) належать злочини, передбачені наступними статтями (всього 5): Стаття 344. "Втручання у діяльність державного діяча"; Стаття 346. "Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча"; Стаття 350. "Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок"; Стаття 351. "Перешкодження діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради"; Стаття 352. "Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок".

Четверту групу складають злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на встановлений порядок функціонування матеріальних носіїв управлінської діяльності. Характерною особливістю цих злочинів є те, що вони в тій чи іншій формі порушують нормальний "режим функціонування" відповідних матеріальних елементів управлінської діяльності – документів, автоматизованих систем, ліній зв'язку.

До цієї групи (виду) належать злочини, передбачені наступними статтями (всього 4): Стаття 357. "Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження"; Стаття 358. "Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збування, використання підроблених документів"; Стаття 359. "Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації"; Стаття 360. "Умисне пошкодження ліній зв'язку"

Окремо необхідно вказати на злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягає на суспільні відносини, які забезпечують дотримання міжнародних конвенцій і договорів, учасником яких є Україна. Відповідальність за цей злочин встановлюється на підставі міжнародних угод. Характерною його особливістю є конвенційний характер цього злочину; це тільки одне діяння, передбачене стат-

тею 339 КК "Незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні".

2. Окремі склади злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Стаття 338 КК. "Наруга над державними символами".

Кримінальне караними є публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України, а також публічна наруга над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави. Особливість диспозиції цієї статті полягає в її конструкції. Так, стаття складається із двох частин, *кожна з яких передбачає самостійний склад злочину*. Специфіка безпосереднього об'єкта злочину полягає, в свою чергу, в тому, що він є складовою частиною або більш конкретним проявом родового об'єкта.

За *об'єктом* посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу. *Безпосередній об'єкт злочину*, передбаченого ч.1 ст. 338 КК, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці встановлений порядок поведінки із державними символами України, а передбаченого ч.2 ст. 338, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці той порядок, який забезпечує Україна щодо державних символів інших держав.

Обов'язковою ознакою цих складів злочинів є предмет. *Предметом злочину*, передбаченого ч.1 ст. 338, є Державний Прапор, Державний Герб і Державний Гімн України (ч. 1 ст. 20 Конституції України). *Предметом злочину*, передбаченого ч. 2 ст. 338 КК, є державні символи іншої держави.

Об'єктивна сторона цього злочину виявляється у публічній нарузі над вказаними у диспозиціях цієї статті відповідними державними символами. Під наругою слід розуміти активні дії, які полягають у зриванні державних символів, їх знищенні або пошкодженні, вчиненні на них непристойних написів, спотворенні їх, використанні не за призначенням. Наруга над Державним гімном України виявляється у спотворенні його тексту чи музики при

виконанні, розповсюдженні друкованого тексту із перекрученням його змісту і суті тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих складів злочинів, передбачених ч.1 і ч.2 ст. 338 КК є публічний характер вчинюваних дій, тобто злочином вони можуть визнаватись тільки у разі їх вчинення або в присутності інших осіб, які не є співучасниками злочину, або ж їх вчинення за відсутності інших осіб за умови, що вони стануть відомі невизначеній їх кількості.

Склади злочинів, передбачені ч.1 і ч.2 ст. 338 КК, – формальні, тобто склади злочинів вважаються закінченими з моменту або публічної наруги над Державним Прапором України, Державним Гербом України чи Державним Гімном України (згідно з ч.1 ст. 338 КК) або з моменту публічної наруги над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави (згідно з ч.2 ст. 338 КК).

Суб'єктивна сторона складів цих злочинів характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. Метою злочинів є приниження значення державних символів, підриг авторитету держави, демонстрація неповаги до символів держави, а тим самим – і до самої держави.

Суб'єкт злочину – загальний. Кримінальна відповідальність у осудної особи настає за вчинення цих злочинів (передбачених ч.1 і ч.2 ст. 338 КК) з 16 років.

Стаття 341 КК. "Захоплення державних або громадських будівель чи споруд"

Цією нормою встановлюється кримінальна відповідальність за захоплення будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, з метою незаконного користування ними або перешкоджання нормальній роботі підприємств, установ, організацій.

За *об'єктом* посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 341 КК, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці діяльність управлінського апарату в частині забезпечення нормального функціонування підприємств, установ та організацій, які знаходяться в державних або громадських будівлях або спорудах, або яким належать ці будівлі чи споруди.

Предметом злочину є будівлі чи споруди, які є власністю держави, колективу або громадської організації і забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, тобто виконання цими структурами їх функцій (наприклад, пошта, телеграф, заклади освіти, торгівлі, енергетична система, банки, будівлі чи споруди соціально-культурної сфери тощо).

Об'єктивна сторона злочину виявляється в активних діях, для визначення яких законодавець використовує термін "захоплення", що означає брати силою, привласнювати, заволодівати.

Під захопленням будівель або споруд слід розуміти зайняття всіх територій або частини площі вказаних об'єктів, блокування входів і виходів із них, використання їх не за призначенням. Суспільна небезпечність таких дій полягає в тому, що їх результатом є утруднення або неможливість використання за призначенням приміщень державними або громадськими підприємствами, установами, організаціями, які в них знаходяться, перешкоджання нормальної їх роботи або припинення їх функціонування.

Склад злочину формальний, тому злочин вважається закінченим із моменту фактичного виконання вказаних вище дій. Час, протягом якого були фактично захоплені будівлі або споруди, на кваліфікацію не впливає. Способи вчинення цього злочину можуть бути різними і також на кваліфікацію не впливають (насильницький, обманний, відкритий або таємний).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий.

Змістом прямого умислу в даному випадку є те, що суб'єкт злочину усвідомлює, що його дії є протиправними і перешкоджають нормальному функціонуванню означених об'єктів, передбачає, що в результаті його дій буде порушено нормальне функціонування підприємств, установ, організацій, які знаходяться у вказаних спорудах, і своїми діями бажає досягти саме цього результату.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є його мета, яка прямо передбачена в диспозиції статті – це незаконне користування будівлями або спорудами або перешкоджання нормальній роботі підприємств, установ, організацій, які в них знаходяться. Мотиви вчинення злочину можуть бути різні і на кваліфікацію не впливають (користь, вияв непокори державній або місцевій владі тощо).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто це фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність настає з 16 років.

Стаття 353 КК. "Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи".

Кримінальне караним є самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, поєднане із вчиненням будь-яких суспільне небезпечних діянь.

За *об'єктом* посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 353 КК, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці нормальну діяльність і авторитет органів державної влади.

Об'єктивна сторона злочину виявляється у вчиненні будь-яких суспільне небезпечних діянь приватною особою, яка шляхом обману видає себе за службову особу, використовуючи при цьому повноваження такої службової особи. *Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи* – це дії приватної особи, яка шляхом обману видає себе за посадову особу: пред'являє підроблені документи чи посвідчення, що належать службовим особам (викрадені, знайдені тощо), вдягає формений одяг, вчиняє інші дії, спрямовані на те, щоб інші особи сприйняли винного за службову особу.

Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи матиме місце і тоді, коли особа, помилково прийнята за службову і користується цим для вчинення суспільне небезпечних дій. Статтею 353 передбачена відповідальність за самовільне присвоєння владних повноважень або звання

службової особи, а не певної професії, наприклад, пожежника, електрика, сантехніка, лікаря тощо.

Злочином самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи буде лише у тому разі, коли воно поєднане з вчиненням будь-яких суспільне небезпечних діянь. Під такими треба розуміти правопорушення, за які передбачається кримінальна чи адміністративна відповідальність. Якщо вчинені з використанням влади або звання службової особи суспільне небезпечні діяння мають ознаки самостійних злочинів, дії винного повинні кваліфікуватись за сукупністю злочинів – за ст. 353 і іншою відповідною статтею КК (наприклад, за шахрайство ст. 190 КК тощо).

Присвоєння владних повноважень або звання службової особи не для вчинення суспільне небезпечних діянь, а з іншою метою, складу злочину, що розглядається, не утворює. Наприклад, особа видає себе за співробітника міліції з метою примусити інших припинити протиправну поведінку тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути лише приватна осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років.

Стаття 356 КК. "Самоправство".

Цією нормою встановлена кримінальна відповідальність за самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника.

За **об'єктом** посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 356 КК, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці встановлений порядок реалізації (здійснення) громадянами своїх конституційних прав.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак:

- 1) самовільним, всупереч встановленому законом порядку, вчиненням будь-яких дій;
- 2) оспорюваністю правомірності цих дій окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією;
- 3) заподіянням такими діями значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника.

Самовільне вчинення будь-яких дій – це вчинення особою, всупереч встановленому законом порядку дій, на які, на її думку, вона має право. *Оспорюваність дій* особи означає, що інший громадянин або підприємство, установа чи організація вважають такі дії неправомірними, вчиненими всупереч закону.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є заподіяння самоправними діями особи значної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам власника. Питання про визнання заподіяної шкоди значною вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи. Самоуправство, яким не завдано значної шкоди, тягне відповідальність тільки за ст. 186 КоАП. Значна шкода при самоуправстві може діставати вияв у заподіянні матеріальної чи моральної шкоди охоронюваним законом інтересам держави, юридичних чи фізичних осіб.

Суб'єктивна сторона самоуправства характеризується умисною виною, а саме: особа усвідомлює, що вона без належного дозволу, всупереч встановленому законом порядку, вчиняє дії, які інші особи (фізичні чи юридичні) оспорюють, передбачає, що її діями може бути заподіяно значну шкоду інтересам іншого громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника, і свідомо допускає, а інколи і бажає настання таких наслідків. При цьому не має значення, вважає особа свої дії правомірними чи ні, головне – усвідомлення нею того факту, що вона чинить всупереч порядку, встановленому законом.

Якщо особа добросовісно помиляється щодо належності їй справжнього чи передбачуваного нею права на вчинення дій, оспорюваних іншим громадянином або підприємством, установою чи організацією і не усвідомлює, що вона без належного дозволу, всупереч встановленому законом порядку, вчиняє дії, які інші особи (фізичні чи юридичні) оспорюють, відповідальність за самоуправство виключається.

Суб'єктом злочину є лише приватна, фізична і осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Службова особа за самоуправні дії притягається до

відповідальності за злочини, що передбачені іншими статтями КК, які передбачають відповідальність за службові злочини або конкретні види самоправства, наприклад, за ст. 365 (перевищення влади або службових повноважень) чи за ст. 162 (порушення недоторканості житла).

Стаття 355 КК. "Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань".

Кримінальне караним є примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання (ч. 1 ст. 355 КК). Кваліфікований склад злочину є в примушуванні до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 355 КК). Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчинене організованою групою або поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або таке, що завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки, утворює особливокваліфікований склад злочину (ч. 3 ст. 355 КК).

За *об'єктом* посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу. *Безпосередній об'єкт злочину*, передбаченого ст. 355 КК, – це суспільні відносини, що характеризують і реалізують на практиці встановлений порядок реалізації (здійснення) громадянами належних їм прав.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується діянням частіше у формі активної дії, а саме: примушуванням до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимогою виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання.

Обов'язковою ознакою *об'єктивної сторони* є спосіб вчинення вказаних дій: погроза застосування насильства щодо потерпілого або близьких йому

осіб, пошкодження чи знищення їх майна (ч. 1 статті); погроза вчинити вбивство чи заподіяти тяжкі тілесні ушкодження; застосування насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я; пошкодження чи знищення майна (ч. 2 статті); застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я або завдання великої шкоди чи спричинення інших тяжких наслідків (ч.3 статті).

Вимога виконати (не виконати) договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання – це висловлена в категоричній формі пропозиція потерпілому вчинити негайно чи в обумовлений час передбачені зобов'язанням дії щодо його предмета або не вчиняти їх. Вона може бути доведена до потерпілого у будь-якій формі (усно, письмово) і повинна бути конкретизованою, тобто стосуватись вчинення (невчинення) конкретних дій потерпілим: передати певне майно, виконати певну роботу, надати послугу тощо. Неконкретизована вимога складу злочину, що розглядається, не утворює.

Вимога може бути як правомірною (наприклад, вимога передати річ за договором купівлі-продажу чи сплатити її вартість, повернути борг, своєчасно виконати обумовлену договором роботу тощо), так і неправомірною (наприклад, вимога виконати зобов'язання негайно в той час, як угодою, законом чи рішенням суду визначено більш пізній термін його виконання; вимога виконати зобов'язання за угодою, яка є недійсною внаслідок недотримання форми її укладення тощо). Примушування до невиконання цивільно-правового зобов'язання при цьому завжди є неправомірним.

Під погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання треба розуміти погрозу вчинити негайно чи в майбутньому дії, якими погрожують, у разі невиконання пред'явленої вимоги, тобто у разі невчинення потерпілим дій, обумовлених вимогою. При цьому погроза має бути реальною, тобто, перш за все, сприйматись потерпілим як така, що може бути реалізованою. Необхідно також враховувати суб'єктивну оцінку погрози винним: винний висловлену ним погрозу оцінює як таку, що сприймається потерпілим як реальна незалежно від того, чи має він намір погрозу реалізувати.

Погроза насильством полягає в погрозі застосувати до потерпілого чи до його близьких родичів у разі невиконання вимоги будь-якого насильства; нанести побої, позбавити волі, позбавити життя, заподіяти тілесні ушкодження тощо.

Погроза пошкодження чи знищення майна потерпілого чи його близьких родичів полягає в погрозі пошкодити чи знищити будь-яким способом майно,

що належить їм на праві приватної власності чи знаходиться у їх віданні у разі, коли за збереженість такого майна особи несуть матеріальну відповідальність. При цьому не має значення вартість майна, яке погрожують пошкодити чи знищити, його споживча, естетична, історична тощо цінність.

Близькими родичами потерпілому є родичі, доля яких для потерпілого має істотне значення. Це найближчі родичі: батьки, діти, онуки, дід і баба, брати і сестри, а також чоловік чи дружина.

Злочин, передбачений ч.1 ст. 355 КК (а також і ч.2 ст. 355 КК відносно тих самих дій з кваліфікованими погрозами) є формальним, тому злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання, поєднаної:

- для ч.1 ст. 355 з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання, незалежно від того, вдалось винному чи ні примусити потерпілого вчинити (не вчинити) дії, яких від нього чекають;

- для ч.2 ст. 355 з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, незалежно від того, вдалось винному чи ні примусити потерпілого вчинити (не вчинити) дії, яких від нього чекають;

Статтею 355 передбачена відповідальність за примушування до виконання чи невиконання лише договору, угоди чи іншого цивільно-правового зобов'язання, а не будь-яких зобов'язань, обов'язок виконання яких покладається на особу іншими галузями права: кримінальним, адміністративним, шлюбно-сімейним, трудовим тощо. Особа може примушуватись до виконання цивільно-правових зобов'язань не лише за дійсними, але й за недійсними чи відносно дійсними угодами.

Виконання цивільно-правового зобов'язання – це вчинення (невчинення) боржником певних дій щодо предмета зобов'язання. Предмет же самого зобов'язання – це наявні матеріальні або духовні блага (речі, послуги, робота, результати інтелектуальної творчості тощо), у зв'язку із передачею і створенням яких встановлюються обов'язки. В деяких випадках сам предмет зобов'язання, його кількісні та якісні характеристики можуть бути визначені лише рішенням суду, наприклад, вид і розмір грошового або іншого матеріального відшкодування моральної шкоди, заподіяної поширенням відомостей, які не відповідають дійсності і ганьблять честь, гідність, ділову репутацію потерпілого або завдають йому шкоди.

При вирішенні питання про визнання заподіяної шкоди великою необхідно враховувати: вартість знищеного чи пошкодженого майна, недодержані потерпілим прибутки внаслідок невиконання угоди, понесені ним затрати на відновлення пошкодженого майна, значимість пошкодженого чи знищеного майна для потерпілого або його близьких родичів, його культурну, історичну цінність тощо. При цьому питання про визнання шкоди великою повинно вирішуватись у кожному окремому випадку самостійно.

Під іншими тяжкими наслідками примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань треба розуміти: умисне заподіяння потерпілому чи його близьким родичам тяжких тілесних ушкоджень, умисне позбавлення їх життя, спричинення їх самогубства, а так само: заподіяння смерті чи тяжких тілесних ушкоджень третім особам (наприклад, загибель сторонніх людей при знищенні майна потерпілого загальнонебезпечним способом тощо), або заподіяння великої матеріальної чи іншої шкоди третім особам (наприклад, у результаті невиконання договору потерпілим особа, з якою був укладений договір, зазнала значних збитків).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом, тобто:

- винний *усвідомлює суспільну небезпеку всієї об'єктивної сторони злочину*, зокрема, усвідомлює, що реалізує своє суб'єктивне право вимагати виконання боржником об'єктивно існуючого чи визначеного судом договору, угоди чи іншого цивільно-правового зобов'язання чи примушує не виконувати такі договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання *протиправними способами*. При цьому винний також усвідомлює, що боржником (потерпілим) не заперечується (визнається) наявність такого договору, угоди чи іншого цивільно-правового зобов'язання, або принаймні потерпілий допускає його наявність

- і *бажає* виконати усі діяння і саме тим способом, який передбачений відповідною частиною ст. 355 КК, наприклад:

- згідно з ч. 1 ст. 355 *бажає* примушувати до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимагати виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна (за відсутності ознак вимагання) або

- згідно з ч. 2 ст. 355 *бажає* примушувати до виконання чи не

виконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимагати виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з поєднанням із насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або із пошкодженням чи знищенням майна,

- згідно з ч. 3 ст. 355 бажає примушувати до виконання чи не виконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимагати виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання за допомогою організованої групи чи з поєднанням із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або таким, що завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки.

Мотиви і мета примушування особи до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину загальний, тобто це фізична і осудна особа, що досягла 16 років.

Стаття 354 КК. "Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації".

Цією нормою встановлюється кримінальна відповідальність за незаконне одержання шляхом вимагання працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигід майнового характеру у значному розмірі за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації. Під незаконною винагородою у значному розмірі в цій статті слід розуміти незаконну винагороду, яка в два і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

За *об'єктом* посягання цей склад злочину відноситься до виду злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, що посягають на загальні засади управлінської діяльності, авторитет держави та встановленого в державі суспільно-політичного ладу. *Безпосереднім об'єктом злочину* є правильна, нормальна діяльність державних підприємств, установ та організацій щодо виконання покладених на них завдань, принципи оплати праці працівників таких підприємств, установ і організацій.

Предметом злочину є: 1) матеріальні блага; 2) вигоди майнового характеру в будь-якому вигляді.

Матеріальні блага – це будь-які матеріальні цінності: гроші, товари, речі, рухоме і нерухоме майно тощо, вартість яких може бути виражена в грошовому еквіваленті. Під вигодами майнового характеру треба розуміти майнові права, будь-які дії і послуги майнового характеру. До майнових прав належать, зокрема, право користування майном чи право вимагати виконання зобов'язань майнового характеру, право на отримання майна чи звільнення від виконання майнових зобов'язань.

Дії та послуги майнового характеру – це передача майнових вигод чи відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг майнового характеру, виконання будь-яких робіт (наприклад, будівельних, ремонтних), надання санаторних чи туристичних путівок, проїзних квитків тощо. При цьому вартість вигод майнового характеру обов'язково повинна мати грошовий еквівалент, тобто необхідно встановити, що особа повністю чи частково не понесла на певну суму затрати на оплату наданих їй послуг чи виконаних робіт. Розмір отриманої працівником незаконної винагороди, обрхованої в грошовому еквіваленті, повинен в два і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

З об'єктивної сторони злочин виявляється в отриманні працівником державного підприємства, установи чи організації в будь-якому вигляді матеріальних благ чи вигод майнового характеру за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації, тобто з використанням службового становища.

Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту отримання незаконної винагороди. Для визнання злочину закінченим не має значення, чи вчинені обумовлені незаконною винагородою діяння, чи мала особа взагалі намір вчинити (не вчинити) певні дії; отримана незаконна винагорода до чи після вчинення (невчинення) обумовлених дій; було чи не було обумовлено отримання винагороди вчиненням (невчиненням) особою будь-яких дій із використанням службового становища, тобто з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації; чи поєднане воно з вимаганням.

Тобто відповідальність настає у випадку незаконного отримання як винагороди-підкупу, так і винагороди-подяки, коли винагорода дається як подяка

за вчинені (невчинені) винним в інтересах особи, що дала винагороду, певні дії чи її бездіяльність, Проте при цьому необхідно встановити, що внаслідок отриманої незаконної винагороди або мало місце збагачення особи, що отримала її(приріст її майна), або ж особа не понесла матеріальних затрат для оплати наданих їй вигод майнового характеру.

Також необхідно встановити, що незаконна винагорода одержана за виконання чи невиконання винним будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації (з використанням службового становища), тобто за виконання (невиконання) державним службовцем дій, які: входять до його компетенції, тобто до кола його службових обов'язків і прав, або входять до компетенції іншої особи, якою ці дії вчиняються внаслідок вжитих винним з використанням свого службового становища заходів (прохання, порада, консультація, підготовка висновків, резолюцій, рішень тощо).

Суб'єктивна сторона злочину передбачає наявність прямого умислу, корисливого мотиву і мети незаконного збагачення. При цьому корисливі мотив і мета будуть також і у випадку, коли матеріальні блага передаються чи послуги матеріального характеру надаються не безпосередньо працівнику державної установи чи організації, а наприклад, його близьким родичам.

Суб'єктами одержання незаконної винагороди є працівники державних підприємств, установ чи організацій – організаційних структур, які здійснюють практичне виконання завдань і функцій держави, не займаються підприємницькою діяльністю, і фінансування робіт, пов'язаних з їх діяльністю, здійснюється за рахунок асигнувань, що виділяються з Державного бюджету або з місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць.

До таких осіб належать, насамперед, державні службовці, що не є посадовими (службовими) особами, на яких безпосередньо поширюється дія Закону "Про державну службу" від 16 грудня 1993 року, тобто посади яких відносяться до однієї з категорій посад державних службовців, визначених ст. 25 цього Закону і мають ранг державного службовця згідно зі ст. 26 цього Закону.

Крім того, суб'єктами злочину можуть бути також інші державні службовці, тобто особи, що працюють в апараті органів про- куратури, судів, дипломатичної служби, митної служби, служби безпеки, внутрішніх справ, кримінально-виправної системи, внутрішніх військ МВС України, освіти, культури, охорони здоров'я та інших, регулювання правового становища яких

здійснюється відповідно до Закону "Про державну службу" або згідно з іншими законами України.

Тема 17. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Розділ XVI Особливої частини КК України містить наступні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж (всього 6):

- стаття 361 "Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку";
- стаття 361-1 "Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут";
- стаття 361-2 "Несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації";
- стаття 362 "Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї";
- стаття 363 "Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється";
- стаття 363-1 "Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем,

комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку".

Родовим об'єктом незаконного втручання в роботу електро-нно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж є сукупність суспільних відносин, що складають зміст суспільної безпеки і громадського порядку.

Легітимізована сутність категорії "інформаційна безпека" подається законодавцем у Концепції Національної програми інформатизації (затверджена Законом України від 4 лютого 1998р. №75/98-ВР): *Інформаційна безпека* – невід'ємна частина політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки. Об'єктами інформаційної безпеки є інформаційні ресурси, канали інформаційного обміну і телекомунікації, механізми забезпечення функціонування телекомунікаційних систем і мереж та інші елементи інформаційної інфраструктури країни.

Інформаційна безпека як об'єкт злочину – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційному середовищі від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує її формування, використання і розвиток в інтересах громадян, суспільства, держави.

Зміст категорії "інформаційна безпека" знаходить розвиток у комплексі нормативно-правових документів щодо використання засобів обчислювальної (комп'ютерної) техніки для обробки та зберігання інформації обмеженого доступу, державних стандартів із документування, супроводу, використання, сертифікаційних випробувань комп'ютерних програмних засобів захисту інформації, банку засобів діагностики, локалізації та профілактики комп'ютерних вірусів, нових технологій захисту інформації з використанням спектральних методів, високонадійних криптографічних методів захисту інформації тощо.

Аналіз чинного інформаційного законодавства свідчить, що український законодавець значною мірою пов'язує сутність категорії "інформаційна безпека" з категорією "захист інформації в автоматизованих системах". Ця категорія також має визначення на законодавчому рівні як системоутворюючий чинник (об'єкт) правовідносин – правового регулювання суспільних інформаційних відносин, пов'язаних з використанням автоматизованих (комп'ютерних) систем. В нашій країні системоутворюючим цієї галузі суспільних відносин виступає Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах".

Спільним для всіх злочинів у досліджуваній області є те, що вони пов'язані або з втручанням в роботу ЕОМ (комп'ютерів) систем і комп'ютерних мереж, або з використанням комп'ютерних технологій в якості інструменту. Особлива суспільна небезпека злочинів, пов'язаних з незаконним доступом до комп'ютерної інформації, визначається наступними факторами:

Інтенсивне запровадження різноманітних інформаційних технологій і процесів, що базуються на використанні ЕОМ, у багатьох сферах діяльності людини. Високий рівень латентності злочинів у цій сфері.

Відносна доступність широкому колу осіб спеціальних знань і техніки, необхідних для вчинення злочину.

Видовим об'єктом посягання виступає сукупність суспільних відносин в області правомірного і безпечного використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж.

Безпосереднім об'єктом аналізованих злочинів є суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин, і яким злочинним посяганням завдається шкоди. Безпосередній об'єкт є елементом конкретного складу злочину. У сфері інформаційних відносин злочинні дії можуть бути направлені на:

- незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж;
- викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіннянею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем;
- порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), систем чи комп'ютерної мережі.

Додатковий об'єкт незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж факультативний. Його наявність залежить від виду шкоди, завданої правам і законним інтересам потерпілого. Додатковим об'єктом може виступати, наприклад, право власності, авторське право, право на недоторканість приватного життя, особисту чи сімейну таємницю, суспільні відносини щодо охорони навколишнього середовища, зовнішня безпека України тощо.

Результатом незаконного втручання в роботу комп'ютерної системи можуть бути такі наслідки: порушення інтелектуальної власності, розголошення відомостей, що становлять державну та комерційну таємницю, розголошення відомостей про приватне життя громадян, майновий збиток у вигляді втрат і

неотриманих доходів, втрата репутації фірми і т.д. Небезпека даного злочину багатократно зростає, коли злочинець отримує доступ до автоматизованих систем, котрі обслуговують сферу національної оборони, атомної енергетики, транспорту, зв'язку, медицини, торгівлі, грошового обігу і т.д.

Небезпека незаконного втручання до комп'ютерної інформації визначається також ступенем його розповсюдження в суспільстві і високим, порівняно з іншими злочинами, ступенем латентності.

За законодавством України, *предметом злочину*, передбаченого ст. 361 КК "Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж" та ст. 361-1 КК "Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут" є:

1. Автоматизовані електронно-обчислювальні машини – комплекси електронних пристроїв, побудованих на основі мікропроцесора, за допомогою яких здійснюються визначені комп'ютерною програмою або користувачем операції з символною або образною інформацією, зокрема, відбувається її введення і виведення, копіювання, модифікація, передача інформації в системі або мережі, а також інші інформаційні процеси.

2. Системи автоматизованих електронно-обчислювальних машин або автоматизовані системи – системи, які здійснюють автоматизовану обробку даних, до складу яких входять технічні засоби їх обробки, а також методи і процедури, програмне забезпечення (ст. 1 Закону "Про захист інформації в автоматизованих системах" від 5 липня 1994р.).

3. Комп'ютерна мережа – комплекс автоматизованих електроннообчислювальних машин або їх систем, сполучених лініями електрозв'язку.

4. Носії комп'ютерної інформації – фізичні об'єкти, поля й сигнали, хімічне середовище, накопичувачі даних в інформаційних системах (ст.24 Положення про технічний захист інформації в Україні, затверджене постановою Кабінету Міністрів від 9 вересня 1994р.). Комп'ютерні віруси – це комп'ютерні програми, що пошкоджують електронні обчислювальні машини, в результаті чого комп'ютер виконує несанкціоновані дії.

5. Програмні й технічні засоби, призначені для незаконного проникнення в автоматизовані електронно-обчислювальні машини, їх системи і комп'ютерні мережі.

6. Предметом злочинного посягання в разі незаконного втручання в

роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж є й комп'ютерна інформація.

Остання, як вид інформації, – це відомості, знання чи набір команд (програм), призначені для використання в ЕОМ або управління нею, що знаходяться в ЕОМ чи на машинному носіїві – ідентифікуючий елемент інформаційної системи, що має власника, який встановив правила її використання.

Предметом злочинного посягання у разі незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж може бути конфіденційна інформація, тобто задокументована інформація, доступ до якої обмежується у відповідності з законодавством України.

Класифікація інформації, що підлягає захистові, за різними критеріями (ступінь таємності, власник інформації, її розпорядник, користувач, сфера застосування, спосіб вилучення) визначена в Законі України "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 р. (ст.8).

Крім того, інформація, що захищається має бути предметом власності і підлягати захистові відповідно до вимог правових документів та вимог, які встановлюються власником інформації (власником інформації може бути держава, юридична особа, група фізичних осіб, окрема фізична особа).

Комп'ютерну інформацію, яку ще можна визначити й як інформацію, зафіксовану на машинному носіїві, або інформацію, яка передається телекомунікаційними каналами у формі, доступній сприйняттю ЕОМ, можна класифікувати за наступними ознаками:

- за її носіями: зафіксована на магнітній стрічці, дискетах (Floppy Disk), лазерних дисках, на жорсткому диску ЕОМ (Hard Disk), пам'яті ЕОМ, системи ЕОМ або мережі; за виглядом: текстова, графічна, звукова, програмна, файлиданих;

- за атрибутами файлів: архівна, тільки для читання, системна, прихована. Можливі класифікації й за іншими ознаками.

З об'єктивної сторони злочини вчинюються як правило в формі активних дій, кваліфікуючими ознаками можуть бути:

- 1) визначені законом злочинні наслідки;
- 2) спричинення значної шкоди;
- 3) повторність;

4) вчинення незаконного доступу до комп'ютерної інформації в групі за попередньою змовою або організованою групою;

5) вчинення незаконного доступу до комп'ютерної інформації з використанням власного службового становища.

Наслідки, до яких призводить реалізація розглядаємих посягань: руйнування (втрата) інформації; модифікація (зміна інформації на помилкову, коректну за формою і змістом, але яка має інше значення); ознайомлення з інформацією сторонніх осіб. Ціна вказаних наслідків може бути різною: від невинних жартів до відчутних втрат, що в деяких випадках складають загрозу національній безпеці країни.

У юридичній літературі пропонується наступна загальна класифікація можливих наслідків злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж.

1. **Порушення функцій:**

- тимчасові порушення, котрі призводять до плутанини в графіках роботи, розкладі тих чи інших дій т.д.;
- недоступність системи для користувачів;
- пошкодження апаратури;
- пошкодження програмного забезпечення.

2. **Втрати значних ресурсів – грошей, речей, обладнання, інформації.** Значною шкодою у статтях 361–363-1 КК вважається шкода, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, що в сто і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян.

3. **Втрата монопольного використання – обумовлена тим, що певна інформація цінна для власника лише до тих пір, доки він є її монопольним володарем.**

4. **Порушення прав (авторських, суміжних, патентних, винахідницьких і т.д.).**

Розділ XVI КК України передбачає наступні можливі наслідки незаконного доступу до комп'ютерної інформації: знищення, блокування, модифікація або копіювання інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ чи їх мережі.

Знищення інформації – така зміна її первісного стану (повне або часткове знищення інформації з машинних носіїв), за якої вона перестає існувати через втрату основних якісних ознак. При цьому немає значення, була у потерпілого копія знищеної винним інформації, чи ні. Вірогідність можливості відновлення

знищеної інформації при допомозі засобів програмного забезпечення або отримання даної інформації від іншого користувача не звільняє винуватця від відповідальності. Знищенням інформації не є перейменування файла, де вона міститься, а також саме по собі автоматичне витіснення старих версій файлів останніми за часом.

Перейменування файлів не впливає на якісні ознаки інформації, яка в них міститься, тому, якщо подібне скоєне в разі незаконного доступу до комп'ютерної інформації, такі дії можна розглядати як *модифікацію інформації* або як її *блокування*. *Блокування комп'ютерної інформації* – це її закриття, що спричиняє недоступність використання за прямим призначенням з боку законного користувача чи власника. *Блокування інформації* – результат впливу на ЕОМ та її елементи, що спричинив тимчасову або постійну неможливість здійснення будь-яких операцій над комп'ютерною інформацією. *Блокування інформації*, за даним визначенням, розглядається як результат злочинного (незаконного) впливу на неї.

Модифікація полягає у зміні первісного стану інформації (наприклад, реструктурування або реорганізація бази даних, знищення або додавання записів, що містяться в її файлах, переклад програми для ЕОМ чи бази даних з однієї мови на іншу), яка не міняє суть визначити як внесення до неї будь-яких змін, що породжують її відмінність від тієї, яка була введена в систему, і якою володіє власник інформаційного ресурсу.

Копіювання – перенесення інформації чи її частини з одного фізичного носія на інший. Особливістю злочину є те, що в ряді випадків не можна казати про копіювання у звичному розумінні. Наприклад, в разі по секторного копіювання інформації, копія повністю тотожна оригіналові. Більш вдалим є вживання в даному разі терміну "дублювання".

Сам факт виклику чи огляду комп'ютерної інформації, що зберігається на машинному носії, ще не є складом злочину. Необхідно встановити факт перенесення інформації на інший машинний носій. Між тим, несанкціоноване ознайомлення з комп'ютерною інформацією, що охороняється законом, може виступати в якості підготовки чи замаху на вчинення умисного злочину. З термінологічної точки зору "копіювання" визначається як точне відтворення будь чого; процес отримання копій, відтворення даних зі збереженням вихідної інформації.

Спосіб копіювання не має значення, так як захистові підлягає комп'ютерна інформація, незалежно від місця її знаходження. Це може здійснюватися з допомогою фото-, відеоапаратури, шляхом переписування від руки, розшифровки шумів принтера, перехоплення випромінювань ЕОМ. Головне, що оригінал отриманий в результаті незаконного доступу до комп'ютерної інформації, і всі ці записи є переконливим доказом такого доступу.

Порушення роботи ЕОМ або їх мережі включає в себе збій в роботі ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі, що перешкоджає нормальному функціонуванню обчислювальної техніки за умови збереження її фізичної цілісності (наприклад, відображення невірної інформації на моніторі, порушення порядку виконання команд, розрив мережі і ін.).

За ознакою *групи за попередньою змовою* можуть кваліфікуватися дії лише тих осіб, які безпосередньо брали участь у незаконному доступі до комп'ютерної інформації як співучасники злочину (в повному обсязі чи частково виконали об'єктивний бік цього злочину). При цьому, як мінімум двоє із співвиконавців мають відповідати загальним вимогам суб'єкта злочину: бути осудними (або, у крайньому разі, бути обмежено осудними) і досягли встановленого законом віку кримінальної відповідальності.

Групою осіб за попередньою змовою слід, наприклад, вважати об'єднання з двох осудних співучасників, які досягли шістнадцятирічного віку і зарані домовилися про те, що один з них "зламає" закриту комп'ютерну систему і передасть управління іншій особі, яка здійснить пошук і знищить (заблокує, скопіює, модифікує) інформацію, в якій винні зацікавлені.

Для признання незаконним втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, скоєне за попередньою змовою групою осіб, не обов'язкова участь у посяганні на об'єкт кримінально-правової охорони всіх співвиконавців у повному обсязі. Учасник такої групи вважається співвиконавцем злочину, передбаченого ст. 361 КК України, якщо ним вчинена дія, яка безпосередньо спрямована на досягнення загального злочинного результату (сукупного продукту спільної діяльності винних). Якщо, наприклад, один із співучасників злочину проникає в чужу інформаційну систему, а інший - здійснює останню інтерфейсну команду, в результаті якої відбувається знищення, блокування, модифікація або копіювання комп'ютерної інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ чи їх мереж, то дії таких співучасників слід розцінювати як незаконний доступ до

комп'ютерної інформації, що охороняється законом, здійснений за попередньою змовою групою осіб.

При цьому, в процесі розслідування справи необхідно встановити сам факт попередньої змови на здійснення незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, який, як підкреслювалося раніше, має статися до моменту виконання об'єктивного боку злочину.

Незаконний доступ до комп'ютерної інформації, що охороняється законом, визнається скоєним *організованою групою*, якщо він вчинений стійкою групою осіб, яка зарані об'єдналася для скоєння одного чи декількох злочинів. Організована група, хоча й є різновидом співучасті за попередньою змовою, але, в силу цілого ряду властивих їй специфічних рис, виділяється в самостійну форму співучасті. Така група, як правило, характеризується високим рівнем організованості її членів, між якими встановлюються досить стійкі зв'язки. Це дає можливість членам групи зарані погодити основні моменти передбачуваного злочину, ретельно розробити план його здійснення, розподілити між собою ролі, домовитися про місце, дату, способи незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, приховання його слідів. Вказаний перелік показників, який характеризує організовану групу, не є вичерпним.

Слід мати на увазі, що визначальним критерієм організованої групи, який відрізняє її від групи осіб, створеної за попередньою змовою, є ознака стабільності, яка, в свою чергу, передбачає умисел співучасників на здійснення декількох злочинів чи навіть одного, але, такого, що вимагає ретельного планування сумісних дій, розподілу ролей між співучасниками, оснащення їх знаряддями, засобами, технікою, а також наявність організатора чи керівника групи.

Використання власного службового становища передбачає доступ до комп'ютерної інформації, що охороняється законом, завдяки положенню, яке винний займає по службі. Дії особи при цьому хоч і перебувають у межах її службової компетенції, але скоюються з явним порушенням порядку виконання своїх функціональних обов'язків, установлених законом чи іншим нормативним актом.

Суб'єкт незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

може бути як загальний (наприклад, ст. 361 КК) так і спеціальний. Загальним суб'єктом може бути будь-яка осудна фізична особа, яка на момент здійснення злочину досягла шістнадцятирічного віку, як працююча в автоматизованій інформаційній системі або мережі чи, яка користується їх послугами (законний користувач), але не має права роботи з інформацією певної категорії, так і стороння особа (особа, яка не є користувачем).

Як *спеціальні суб'єкти* виступають службові особи та особи, які мають доступ до електронно-обчислювальних машин, систем ЕОМ чи їх мережі, але здійснюють незаконний доступ до комп'ютерної інформації.

До осіб, які *мають доступ до ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі*, слід відносити законних користувачів інформації (операторів ЕОМ, програмістів, абонентів системи ЕОМ), а також осіб, які за характером своєї діяльності мають доступ до ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі (наладчиків обладнання, інший технічний персонал, що обслуговує ЕОМ). В даному разі незаконний доступ до комп'ютерної інформації скоюється засобом перевищення компетенції, спеціально обумовленої законом, трудовим договором або іншим нормативним актом.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363-1 КК України характеризується умисною виною. Злочинні дії можуть бути вчинені лише з прямим умислом, тоді як ставлення винного до наслідків злочину може характеризуватись як прямим, так і непрямим умислом. Суб'єктивна сторона злочину передбаченого ст. 363 КК України характеризується як умисною так і необережною формою вини.

2. Особливості окремих складів злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Стаття 361 КК. "Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку".

Об'єктивна сторона злочину проявляється у формі: несанкціонованого втручання у роботу АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Несанкціоноване втручання в роботу АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж – це проникнення до цих машин, їх систем чи мереж і вчинення дій, які змінюють режим роботи машини, її системи чи комп'ютерної мережі, або ж повністю чи частково припиняють їх роботу, без дозволу (згоди) відповідного власника або уповноважених ним осіб, а так само вплив на роботу АЕОМ за допомогою різних технічних пристроїв, здатних зашкодити роботі машини.

Комп'ютерна інформація – це текстова, графічна чи будь-яка інша інформація (дані), яка існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних носіях і може створюватись, змінюватись чи використовуватись за допомогою АЕОМ.

4.1 ст. 361 КК охоплюються як випадки проникнення (впливу) у працюючу АЕОМ, систему чи мережу (наприклад, проникнення до системи одного працюючого персонального комп'ютера з іншого персонального комп'ютера), так і несанкціоноване увімкнення непрацюючої машини і проникнення до її системи (вплив на її роботу), якщо воно здійснюється за допомогою спеціальних технічних знарядь.

Виток інформації – це коли інформація, яка належить одному законному адресату попадає до іншого адресата за допомогою спеціальних технічних знарядь. Насамперед, законний адресат не втрачає можливість володіти цією інформацією, але можливість володіти інформацією може перейти як до одного так і до необмеженого кола осіб.

Під втратою комп'ютерної інформації розуміється відсутність можливості користування відповідною інформацією. Втратою слід вважати не лише ліквідацію файлу, каталогу тощо, у вигляді яких існувала інформація, а й приведення інформації у такий стан, який виключає можливість використання всієї інформації чи значної її частини.

Під втратою носіїв комп'ютерної інформації слід розуміти фізичну відсутність відповідних матеріальних предметів або таку зміну їх властивостей, яка призводить до неможливості подальшого зберігання комп'ютерної інформації на цих носіях.

Підробка комп'ютерної інформації – це створення відповідної інформації, яка може походити на будь-яку іншу інформацію. Але ця інформація створюється особою, яка не має законного права її створювати (також підроблена інформація може не мати відповідні реквізити).

Блокування інформації – це результат впливу на ЕОМ та її елементи, що спричинив тимчасову або постійну неможливість здійснення будь-яких операцій над комп'ютерною інформацією. Блокування інформації, за даним визначенням, розглядається як результат злочинного (незаконного) впливу на неї.

Порушення встановленого порядку маршрутизації комп'ютерної інформації – це передача комп'ютерної інформації, а також втручання у встановлений порядок передачі інформації, які порушують маршрутизацію цієї інформації. Порядок маршрутизації комп'ютерної інформації може встановлюватися як фізичними і юридичними особами, так і державними органами влади (якщо порядок маршрутизації встановлюють органи державної влади, то цей порядок є обов'язковим для інших осіб).

Склад цього злочину є матеріальним, оскільки вищезазначені наслідки є обов'язковими для цього складу.

У тому випадку, коли незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж призводить до серйозних пошкоджень комп'ютерної техніки і тим самим завдає значної шкоди власникові, чи особі, яка нею володіє, дії винного, крім ст. 361 КК України, підлягають додатковій кваліфікації за ст. 361 КК України (зумисне знищення чи пошкодження майна).

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 361 КК) утворюють ті самі дії, якщо вони вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- заподіяли значну матеріальну шкоду.

Стаття 361-1 КК. "Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут".

Об'єктивна сторона ст.361-1 проявляється у формі: створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут. Ця стаття також передбачає розповсюдження комп'ютерного вірусу, оскільки останній є шкідливою програмою.

Створення шкідливих програмних чи технічних засобів – це сукупність дій, результатом яких є існування шкідливих програмних чи технічних засобів.

Використання шкідливих програмних чи технічних засобів – це сукупність дій, що спрямовані на застосування шкідливих програмних чи технічних засобів.

Розповсюдженням комп'ютерного вірусу слід вважати введення до АЕОМ, їх системи або комп'ютерної мережі шляхом застосування вказаних засобів хоча б одного комп'ютерного вірусу – комп'ютерної програми, здатної у разі її активізації порушувати нормальну роботу АЕОМ, системи чи комп'ютерної мережі, а також знищувати чи пошкоджувати комп'ютерну інформацію.

Програмними засобами, про які йдеться у ст. 361–1 КК, є різні комп'ютерні програми, використання яких створює можливість для незаконного проникнення у комп'ютер, його систему чи комп'ютерну мережу або ж полегшує таке незаконне проникнення.

Під технічними засобами у ст. 361–1 КК розуміються будь-які технічні пристрої, за допомогою яких без використання комп'ютерних програм здійснюється вплив на роботу АЕОМ. Закон передбачає обов'язкову властивість застосовуваних для вчинення даного виду злочину програмних і технічних засобів: їх здатність спричинити виток, втрату, підробку, блокування комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації.

Склад цього злочину є складним, оскільки ч.1 ст. 361–1 КК передбачає кримінальну відповідальність тільки за вчинення дій (створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут), а ч.2 ст. 361–1 КК передбачає відповідальність якщо ці дії спричинили значну шкоду.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 361-1 КК) утворюють ті самі дії, якщо вони вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- заподіяли значну матеріальну шкоду.

Стаття 361-2 КК. "Несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації"

Об'єктивна сторона проявляється у формі: несанкціонованого збуту або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в

електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Об'єктивна сторона злочину полягає у діях, за допомогою яких особа протиправне, всупереч волі і бажанню власника чи законного користувача здійснює збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом.

Склад цього злочину є складним, оскільки ч.1 ст. 361-2 КК передбачає кримінальну відповідальність тільки за вчинення дій (несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах), а ч.2 ст. 361-2 КК передбачає відповідальність якщо ці дії спричинили значну шкоду.

Слід також відмітити, що такий збут чи розповсюдження можуть завдати матеріальних збитків та моральної шкоди власнику цієї інформації. Що ж до режиму доступу до інформації, то його встановлення регламентується ст. 28 Закону України "Про інформацію", котрий визначає передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення та зберігання інформації. За режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, яка, відповідно до свого правового режиму, буває конфіденційною і таємною.

Згідно зі ст. 30 згаданого Закону конфіденційною інформацією є відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються, за їх бажанням, відповідно до передбачених ними умов. Таємна інформація – це та, що містить відомості, які складають державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству та державі.

Проявом *об'єктивної сторони* ч. 1 ст. 362 КК є несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в ЕОМ, автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (суб'єкт спеціальний – особа, яка має право доступу до такої інформації).

Зміна інформації передбачає втрату первісного змісту інформації, а також відсутність поновити його. При цьому інформація, яка існувала до її зміни продовжує існувати, але зовсім з іншим змістом.

Знищення комп'ютерної інформації – така зміна її первісного стану (повне або часткове знищення інформації з машинних носіїв), за якої вона перестає

існувати через втрату основних якісних ознак. При цьому немає значення, була у потерпілого копія знищеної винним інформації, чи ні.

Блокування інформації – це результат впливу на ЕОМ та її елементи, що спричинив тимчасову або постійну неможливість здійснення будь-яких операцій над комп'ютерною інформацією. Блокування інформації, за даним визначенням, розглядається як результат злочинного (незаконного) впливу на неї.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 361-2 КК) утворюють ті самі дії, якщо вони вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- заподіяли значну матеріальну шкоду.

Тема 18. Злочини у сфері службової діяльності

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності.

Відповідно до ст.19 Конституції України посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами нашої держави. Від реалізації цього положення значною мірою залежить правильна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ і організацій усіх форм власності, своєчасне і справедливе вирішення соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадянина, законних інтересів юридичних осіб.

Традиційно доктрина кримінального права при створенні Особливої частини КК виходить з відповідної системи об'єкта злочину. У цьому розумінні службові злочини суттєво відрізняються від інших груп злочинів, оскільки конструкція їх враховує, насамперед, суб'єкт злочину, яким є службова особа. При цьому береться цьому береться до уваги і критерій об'єкта, який захищається - діяльність службових осіб підприємств, організацій та установ будь-якої форми власності. Таким чином в КК України в основу визначення групи злочинів, які названі "злочини в сфері службової діяльності", покладено два критерії:

- 1) спеціальний суб'єкт злочину, яким, за винятком дачі хабара, є

службова особа;

2) спільний об'єкт, яким є діяльність службових осіб у будь-яких галузях.

Окремі види злочинів, що вчиняються службовими особами, які порушують роботу державних установ чи недержавних формувань лише в певній одній галузі, віднесені до інших груп злочинів. Ці злочини залежно від того, на яку сферу суспільних відносин посягають, є злочинами проти безпеки виробництва (наприклад, порушення вимог законодавства про охорону праці – ст. 271 КК) або проти правосуддя (наприклад, винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови – ст. 375 КК) тощо.

Посягаючи на правомірну діяльність державних установ або недержавних формувань у будь-яких її галузях, злочини у сфері службової діяльності тим самим посягають на відповідні блага цих установ або на права та інтереси, що охороняються законом, окремих громадян.

Родовим об'єктом є суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності.

Безпосереднім об'єктом злочинів в сфері службової діяльності є правомірна (визначена законодавством України) діяльність державних або самоврядних органів (апарату), підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності у будь-яких галузях їхньої діяльності та їх авторитет.

Такі злочини як "Зловживання владою або службовим становищем" ст. 364 КК, "Перевищення влади або службових повноважень" ст. 365 КК, "Службове підроблення" (кваліфікований склад - ч. 2 ст. 366 КК) і "Службова недбалість" ст. 367 КК можуть посягати і на охоронювані законом блага особи (трудова, політична та інші права і свободи людини і громадянина, власність тощо), які є факультативним додатковим об'єктом цих злочинів. Але для злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК, такі блага, як здоров'я і гідність особи, є обов'язковим додатковим об'єктом. Тому перевищення влади або службових повноважень, поєднане, наприклад, з умисним заподіянням тілесних ушкоджень (крім тяжких), повністю охоплюється ч. 2 ст. 365 КК.

Із об'єктивної сторони злочини в сфері службової діяльності, за винятком дачі хабара, є порушення службовою особою становищем обов'язків, яке характеризується спільними рисами: 1) з використанням влади чи службового

становища і 2) всупереч інтересам служби. Ці порушення залежно від виду службового злочину може бути вчинено шляхом певних, передбачених у відповідних статтях закону, дій або бездіяльності.

Використання службовою особою влади чи службового становища вказано як обов'язкова ознака об'єктивної сторони лише у ст. 364 КК. Однак, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службова недбалість, одержання хабаря, провокація хабаря не можуть бути вчинені без використання службовою особою свого службового становища.

Другою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності є *вчинення діяння всупереч інтересам служби*. Ігнорування службовою особою наданими їй обов'язками або перевищення прав і може свідчити про використання їх всупереч інтересам служби. Реальним виразом вчинення діяння всупереч інтересам служби є його незаконність.

Для складу злочину у сфері службової діяльності з об'єктивної сторони, треба щоб:

- 1) мало місце порушення службовою особою обумовлених її службовим становищем обов'язків;
- 2) у результаті таких дій службової особи була заподіяна істотна шкода державним чи громадським інтересам суб'єктів підприємницької діяльності;
- 3) мав місце причинний зв'язок між злочинним діянням службової особи та наслідками, що настали.

Це не стосується тих норм даної глави, які передбачають відповідальність за злочини з формальним складом (наприклад, "Одержання хабара" – ст. 368 КК, "Службове підроблення" – ч. 1 ст. 366 КК).

Обов'язки службової особи, обумовлені службовим становищем, можуть бути досить різноманітними. Для того, щоб встановити, які конкретно обов'язки по службі були порушені службовою особою, необхідно звернутися до нормативних актів, які регулюють службову діяльність тих чи інших службових осіб і визначають їх права та обов'язки. Так, основні обов'язки державних службовців та їх основні права визначені в ст. 10 і 11 Закону України "Про державну службу" від 16 грудня 1993 р.

Поняття "*істотна шкода*" в матеріальних складах злочинів у сфері службової діяльності є оціночною категорією і може бути у виді:

1) заподіяння матеріальних збитків (включаючи упущену вигоду) державі, громадській організації, окремим громадянам або суб'єктам підприємницької діяльності. Матеріальні збитки вважаються істотною шкодою, якщо вони в 100 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімумів

доходів громадян;

2) порушення політичних, трудових, житлових та інших прав та свобод людини, що охороняються законом, або заподіяння шкоди особистим благам потерпілого;

3) підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування;

4) створення обстановки, що утруднює здійснення основних функцій установи, організації, підприємства тощо.

Для визначення складу злочину у сфері службової діяльності достатньо встановити наявність хоча б однієї із зазначених ознак.

Питання про те, чи треба визнавати заподіяну службовим правопорушенням шкоду істотною (за винятком визначеного приміткою 3 ст. 364 КК розміру матеріальних збитків), вирішується у кожному окремому випадку залежно від конкретних обставин справи, вини особи, важливості та обсягу порушених благ.

Із суб'єктивної сторони злочини у сфері службової діяльності вчиняються лише умисно, за винятком службової недбалості.

Суб'єктом злочинів, що розглядаються, може бути лише посадова (службова) особа.

Службовими особами визнаються згідно примітки 1 ст. 364 КК: особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також особи, які обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки, за спеціальним повноваженням.

Представник влади – це особа, яка постійно або тимчасово перебуває на службі в органах державної влади і здійснює функції зазначених органів. Така особа наділена правом у межах своєї компетенції давати як для громадян, так і для установ незалежно від відомчої належності чи підлеглих вказівки правового характеру, що підлягають обов'язковому виконанню, застосовувати

примусові заходи щодо громадян, які безпосередньо не підпорядковані їй по службі.

До представників влади, зокрема, належать депутати рад народних депутатів, судді, народні засідателі, прокурори, слідчі, оперативний склад служби безпеки, всі працівники міліції, інспектори державних інспекцій, а також військові коменданти, начальники гарнізонів, військовий патруль, вартові на посту та інші військовослужбовці при виконанні ними обов'язків по підтриманню громадського порядку, у тому числі й військовослужбовці конвойної служби та охорони місць позбавлення волі.

Другу категорію посадових осіб складають особи, які обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що *організаційно-розпорядчі обов'язки* – це функції по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності.

Такі функції, зокрема, виконують керівники міністерств, відомств, державних, колективних чи приватних установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами, їх заступники тощо), керівники ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири і т.п.).

Адміністративно-господарські обов'язки – це повноваження по управлінню чи розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження у тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів цих підприємств, відомчих ревізорів і контролерів тощо.

Як посадові виступають особи, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки *в силу спеціального повноваження або доручення* (наприклад, водії, які одночасно виконують обов'язки експедитора). Обіймання певної посади або доручення тимчасово виконувати службові обов'язки має бути оформлене наказом.

Не вважаються службовими особами рядові працівники (первинна структурна одиниця), які за своєю посадою виконують суто виробничі і матеріально-технічні операції (наприклад, водій, сторож, охоронець, прибиральниця, посильний, друкарка, технічний секретар, кухар, провідник).

До службових осіб не належать також адвокати, лікарі, учителі, педагоги, вихователі дитячих установ, оскільки їх посади пов'язані з суто професійною діяльністю (надання юридичної допомоги громадянам, лікування хворих, навчання учнів або студентів, виховання та догляд за дітьми). Однак якщо обсяг прав і обов'язків таких осіб свідчить про те, що їх повноваження мають організаційно-розпорядчий характер (наприклад, лікар видає листок тимчасової непрацездатності або дає висновок з приводу встановлення інвалідності, викладач приймає іспити), то вони виступають як службової особи.

Не можуть вважатися службовими особами засуджені до позбавлення волі незалежно від характеру роботи, що ними виконується.

Викладене дозволяє дати загальне визначення поняття «злочини в сфері службової діяльності».

Злочини у сфері службової діяльності – це заборонені кримінальним законом діяння службової особи, вчинені нею з використанням свого службового становища, якщо вони завдали істотної шкоди особистим благам людини або законним правам чи інтересам громадян, або діяльності державних чи самоврядних органів, підприємств, установ чи організаціям у будь-якій галузі їхньої діяльності незалежно від форми власності.

Злочини в сфері службової діяльності можуть бути об'єднані в дві групи:

- 1) загальні злочини в сфері службової діяльності;
- 2) хабарництво.

Першу групу складають злочини, які в теорії кримінального права вважаються загальними видами посадових злочинів, оскільки вони можуть бути вчинені в будь-якій галузі державних установ і недержавних формувань і при вчиненні їх порушуються певні обов'язки, покладені на всіх службових осіб і поширені на всі види їх діяльності. Це такі узагальнені склади злочинів, як "Зловживання владою або службовим становищем", "Перевищення влади або службових повноважень", "Службове підроблення".

До другої групи злочинів в сфері службової діяльності належить хабарництво, яке охоплює склади злочинів: "Одержання хабара" (ст. 368 КК) і

"Давання хабара" (ст. 369 КК), а також "Провокація хабара" (ст. 370 КК). Спільними ознаками цієї групи злочинів є те, що одні і ті ж предмети є предметом одночасно двох злочинів – одержання хабара і давання хабара.

2. Окремі склади злочинів у сфері службової діяльності.

Стаття 264 КК. "Зловживання владою або службовим становищем".

Цей склад злочину визначає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів, чи в інших особистих інтересах, або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Зловживання владою або службовим становищем визнається злочином за наявності трьох ознак у їх сукупності:

- 1) використання службовою особою через дію або бездіяльність свого службового становища всупереч інтересам служби;
- 2) вчинення такого діяння з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості, або в інтересах третіх осіб;
- 3) заподіяння вказаними діяннями істотної шкоди державним чи громадським інтересам, таким, що охороняються законом, правам та інтересам окремих громад або інтересам суб'єктів підприємницької діяльності.

Зловживанням владою визнається умисне використання службовою особою, яка здійснює функції представника влади, свого службового становища всупереч інтересам служби. Аналогічні дії, вчинені службовою особою, яка не є представником влади, охоплюються поняттям "*зловживання службовим становищем*". Зловживання службовим становищем передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка

виявляється в незаконних діях або бездіяльності. При цьому діяння службової особи, як правило, пов'язані безпосередньо із службовим становищем і повноваженням особи. У цьому випадку вони вчиняються в межах тих прав і фактичних можливостей, якими наділена службова особа саме в зв'язку з займаною посадою, але за своїм змістом суперечить інтересам служби.

Зловживання службовим становищем буде і у випадку, коли діяння службової особи безпосередньо не були пов'язані з використанням їй прямих службових обов'язків за місцем роботи, але нею використовувалася впливовість свого службового становища або можливість давати вказівки підпорядкованим організаціям і контролювати їх.

Використання службового становища всупереч інтересам служби передбачає вчинення службовою особою таких діянь, які порушують службові обов'язки і суперечать інтересам державної служби, інтересам підприємства, установи чи організації. При цьому поняття "інтереси служби" не можна тлумачити вузьковідомче. Воно має поєднуватись, а не протиставлятися загальним інтересам.

Для наявності злочину необхідно встановити також, що внаслідок допущеного службовою особою зловживання владою або службовим становищем заподіяно істотну шкоду державним або громадським інтересам, таким, що охороняються законом, правам та інтересам окремих громадян або інтересам суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому заподіяння такої шкоди має бути причинно пов'язане із зловживанням владою або службовим становищем.

Із суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем вчиняється лише з прямим умислом. Службова особа усвідомлює, що, вдаючись до зазначених вище дій або до бездіяльності, вона використовує своє службове становище всупереч інтересам служби і бажає цього.

Щодо наслідків – настання істотної шкоди для державних або громадських інтересів або для прав інтересів, що охороняються законом, окремих громадян або суб'єктів підприємницької діяльності – психічне ставлення службової особи може бути у формі як умислу, так і необережності.

Корисливим мотивом є прагнення до незаконної матеріальної вигоди (отримання майна або придбання права на нього, звільнення від особистих

матеріальних витрат тощо). Під іншою особистою заінтересованістю треба розуміти особисті спонукання винного (помста, кар'єризм тощо).

Під інтересами третіх осіб потрібно розуміти бажання винного протиправним шляхом надати послугу родичу або іншій близькій людині.

Суб'єктом зловживання владою або службовим становищем може бути лише службова особа в розумінні того визначення, яке дано у ч. 1 ст. 364 КК.

У ряді випадків у діях службові особи можуть бути ознаки, крім зловживання владою або службовим становищем, іншого злочинного діяння. Такі дії, як правило, кваліфікуються за сукупністю злочинів.

Кваліфікований склад злочину утворює зловживання владою або службовим становищем (що передбачено **ч. 2 ст. 364 КК**), у тих випадках, коли воно завдало тяжких наслідків. Під такими наслідками, якщо вони пов'язані із заподіянням майнової шкоди державі, підприємству, установі чи організації або суб'єкту підприємницької діяльності, треба розуміти відповідно шкоду, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Поняттям "тяжкі наслідки" охоплюються і наслідки у вигляді розвалу діяльності установи, підприємства чи організації, банкрутства, створення аварійної ситуації з людськими жертвами тощо. Питання про те, чи є шкідливі наслідки тяжкими, вирішується в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи.

Особливо кваліфікований склад злочину утворює (ч. 3 ст. 364 КК) зловживання владою або службовим становищем, якщо дії, вказані в ч.1 та ч.2 вчинені працівником правоохоронних органів. Під працівниками правоохоронних органів слід розуміти депутатів, суддів, слідчих, прокурорів, працівників міліції, служби безпеки та ін.

Ст. 364 Кримінального Кодексу містить загальні норми про відповідальність за зловживання владою або посадовими повноваженнями. В чинному Кримінальному Кодексі України є чимало спеціальних норм, а про відповідальність за зловживання посадовими повноваженнями. До них можна віднести норми ч. 2 ст. 191, ст.ст. 207, 210, 271, 375, 371, 372 КК. При наявності удіяння, вчиненому посадовою особою, ознак спеціальних норм воно кваліфікується за спеціальною нормою згідно з правилом: при конкуренції загальної та спеціальної норми застосовуються спеціальні норми.

Стаття 264 КК. "Перевищення влади або службових повноважень"

Диспозиція ст. 365 КК встановлює кримінальну відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їм законом прав і повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Поняттям "перевищення влади" охоплюються випадки, коли суб'єкт злочину, який є представником влади, при виконанні своїх функцій виходить за межі наданих йому повноважень або діє при цьому незаконними методами.

При перевищенні службових повноважень службова особа, яка не є представником влади, при здійсненні наданих їй повноважень виходить за їх межі або діє при цьому незаконними методами.

Об'єктивна сторона перевищення влади або службових повноважень без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 365 КК) виявляється у:

- 1) дії службової особи, яка явно виходить за межі наданих їй прав і повноважень або в застосуванні недозволених методів;
- 2) настанні наслідків у вигляді істотної шкоди державним або громадським інтересам або правам та інтересам, що охороняються законом, окремих громадян або суб'єктам підприємницької діяльності;
- 3) причинному зв'язку між вказаними діями та шкідливими наслідками.

Для вирішення питання про наявність перевищення влади або службових повноважень необхідно спочатку з'ясувати компетенцію службової особи. Для цього треба звернутися до відповідного закону або іншого нормативного акту, в якому визначені права та обов'язки службової особи. Кримінальна відповідальність за ст. 365 КК можлива лише у випадку, коли службова особа за наявності всіх необхідних ознак (тобто очевидно, безпідставно, істотним чином) вийшла за межі наданих їй прав та повноважень або діяла недозволенними методами.

Дії, які явно виходять за межі компетенції службової особи, за своїм характером можуть бути такими, вчиняти які мають право лише вищестоящі службові особи або службові особи іншого відомства чи колегіального органу.

Йдеться про дії, які службова особа правомочна здійснювати лише за наявності певних умов, чого вимагає закон, а в певному конкретному випадку ці умови були порушені, й особа застосувала недозволений метод (наприклад, не-вмотивоване застосування представником влади зброї).

Поняття "істотна шкода" державним чи громадським інтересам або правам та інтересам, що охороняються законом, окремих фізичних чи юридичних осіб вже було визначено вище.

Із суб'єктивної сторони дії, передбачені ст. 365 КК, вчиняються лише умисно. Ставлення суб'єкта до наслідків може бути як умисним так і не обережним. Службова особа усвідомлює, що дії, які вона вчиняє, явно виходять за межі прав і повноважень, наданих їй законом або іншим нормативним актом, і бажає їх вчинити. При цьому службова особа передбачає настання істотної шкоди і бажає (прямий умисел) або свідомо допускає її настання (непрямий умисел) або легковажно розраховує на її відвернення (злочинна самовпевненість), або не передбачає, хоча повинна була і могла передбачити настання такої шкоди (злочинна недбалість).

Мотив, яким керувалась службова особа при вчиненні злочину (корисливість, помста, заздрість, кар'єризм та інші спонукання, в тому числі хибно трактоване поняття "інтереси справи"), не впливає на кваліфікацію вчиненого.

Суб'єктом перевищення влади або службових повноважень може бути лише службова особа.

Перевищення влади або службових повноважень вважається вчиненим при обтяжуючих обставинах, якщо воно супроводжувалось насильством або застосуванням зброї, або діями, що завдають страждання та принижують особисту гідність потерпілого (ч.2 ст. 365 КК). Кваліфікований вид перевищення влади або службових повноважень може мати місце лише за наявності ознак злочину, зазначених у ч.1 ст. 365 КК, і хоча б однієї кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч.2 або ч.3 даної статті. При цьому необхідно мати на увазі, що за своїм змістом дії, відповідальність за які передбачена ч.2 ст. 365 КК, порушують основні конституційні права та свободи людини й громадянина і тому, як правило, вже самі по собі свідчать про наявність істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам фізичної особи.

Насильство, про яке йдеться в ст. 365 КК, може бути як фізичним, так і психічним. Фізичне насильство, як правило, виявляється в нанесенні побоїв, спричиненні легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, у незаконному позбавленні волі потерпілого.

Психічне насильство може виявлятися в реальній погрозі вчинити насильницькі дії щодо самого потерпілого або його близьких.

Застосування зброї передбачає не тільки спричинення тілесних ушкоджень або смерті, але й погрозу зброєю.

Болісними визнаються такі дії, які завдають потерпілому особливого фізичного болю або моральних страждань. Вони можуть бути пов'язані з протиправним застосуванням спеціальних засобів - гумових кийків, наручників, сльозоточивих газів, водометів тощо.

Образливими вважаються дії, які принижують честь і людську гідність потерпілого і здійснюються в непристойній формі (нецензурні чи брутальні вислови, ляпас, плювок у обличчя тощо).

Під тяжкими наслідками (ч. 3 ст. 365 КК), якщо вони пов'язані із заподіянням майнової шкоди потерпілому, треба розуміти шкоду, яка у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими наслідками треба також вважати заподіяння потерпілому при перевищенні влади або службових повноважень тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

Стаття 366 КК. Службове підроблення.

Статтею 366 КК службове підроблення визначено як внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів.

Під документом, що є предметом підроблення, треба розуміти письмовий акт, призначений засвідчувати події або факти, які мають юридичне значення.

Офіційними вважаються документи, які виходять від службових осіб, що їх склали або видали від імені державних органів, а також установ, підприємств і організацій незалежно від форм власності. До таких документів належать також документи, які виходять від приватних осіб і перебувають у віданні державних чи громадських організацій.

Із об'єктивної сторони службове підроблення полягає в спотворенні істини в офіційному документі, вчиненому службовою особою, що діяла при цьому з використанням свого службового становища.

Внесення службовою особою в офіційний документ неправдивих відомостей передбачає внесення в документ, оформлений в цілому вірно (справжній бланк, печатка, підпис), даних, які за змістом хоча б частково не відповідають дійсності.

Складання неправдивих документів передбачає внесення в документ, оформлений зовні правильно, відомостей, які за своїм змістом повністю не відповідають дійсності.

Підроблення документів означає повну або часткову зміну змісту вже оформленого справжнього документа, а також складання документа з внесенням в нього даних, які повністю або частково не відповідають дійсності, і засвідчення такого підробленим підписом або відбитком підробленої печатки. Підроблення документів, як правило, виявляють за допомогою криміналістичної експертизи.

Видача завідомо неправдивого документу може бути здійснено службовою особою, яка його склала. Такою видача буде у випадку, коли службова особа видала документ підроблений іншою особою.

Злочин вважається закінченим з моменту внесення службовою особою в офіційний документ неправдивих відомостей, а при його передачі зацікавленій юридичній або фізичній особі.

Із суб'єктивної сторони службове підроблення може бути вчинено лише з прямим умислом. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різні і на кваліфікацію злочину не впливають. Частіше за все – це корисливі спонукання чи інша особиста зацікавленість службової особи. Це можуть бути і мотиви, пов'язані з інтересами установи, підприємства або організації.

Якщо службове підроблення було здійснено з метою вчинення іншого злочину або він був пов'язаний зі спробою вчинення іншого злочину, то такі дії треба кваліфікувати за правилами про сукупність злочинів за ст. 366 КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, або за готування чи замах на його вчинення.

Суб'єктом службового підроблення може бути лише службова особа. Дії службової особи, пов'язані з підробленням документів і зі спричиненням тяжких наслідків, кваліфікуються за ч. 2 ст. 366 КК.

Тяжкими наслідками, якщо вони виявилися у заподіянні матеріальних збитків, визнаються збитки, які в 250 і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян.

Стаття 264 КК. "Службова недбалість".

Службова недбалість відповідно до ст. 367 КК визначається як невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду державним охоронюваним законом правом, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Об'єктивна сторона злочину характеризується невиконанням (бездіяльністю) або неналежним виконанням (дія, що вчинена не так, як потрібно) службовою особою своїх службових обов'язків.

Невиконання службових обов'язків – це бездіяльність службової особи в умовах, коли вона повинна була і могла вчинити дії, які входять до кола її службових обов'язків.

Неналежним виконанням службових обов'язків треба вважати дії службової особи в межах службових обов'язків, які виконані не так, як цього вимагають інтереси служби. Невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків може виявлятися не лише в одноразовій бездіяльності або дії, але й у тривалій бездіяльності або ряді дій, виконаних неналежним чином.

Службова недбалість може виявлятися лише щодо дій, які входять до кола обов'язків певної службової особи, і за умови, що вона мала об'єктивну можливість їх належним чином виконати.

Службова недбалість передбачає також настання наслідків у вигляді істотної шкоди державним або громадським інтересам, що охороняються законом, окремих громадян або інтересам суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому необхідно встановити, які конкретно дії службова особа мусила

виконати, але фактично не виконала, або виконала не так як вимагалася, що і спричинило шкоду.

Поняття "істотна шкода" (ч. 1 ст. 367 КК) та поняття "тяжкі наслідки" (ч.2 ст. 367 КК) щодо складу злочину службова недбалість за своїм змістом не відрізняються від таких понять, визначених у ст. 364 КК. *Суб'єктивна сторона* злочину характеризується необережністю у вигляді злочинної недбалості (службова особа не передбачає шкідливих наслідків своєї неналежної роботи, хоча повинна була їх передбачити) або злочинної самовпевненості (службова особа передбачає можливість настання шкідливих наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховує на їх відвернення).

Шкідливі наслідки, які настали в результаті того, що службова особа через недосвідченість, недостатню кваліфікацію або з інших обставин, що не залежать від неї, не могла впоратися із роботою, не дають підстав для обвинувачення в халатності. Так само службова особа не може відповідати за шкідливі наслідки, які настали з не залежних від неї причин, які вона не могла усунути.

Суб'єктом злочину є лише службова особа, в том числі й представник влади у випадках так званої бездіяльності влади.

Перевищення влади чи посадових повноважень може кваліфікуватися за ст. 365 КК лише тоді і там, де і коли певна особа діяла, як посадова.

Тема 19. Злочини проти правосуддя

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя.

Правосуддя (у вузькому змісті) – це розгляд судом цивільних і кримінальних справ і прийняття по них відповідних закону рішень. Однак, зазначена діяльність судів була б мало ефективною, якби їй не сприяли органи дізнання, попереднього наслідку, прокуратури, а також органи, що здійснюють виконання рішень, що вступили в законну силу вироків, ухвал і постанов. Посягання на нормальну діяльність цих органів по виконанню функцій попереднього розслідування і виконання судових вироків, рішень, ухвал і постанов, у кінцевому рахунку, завдає шкоди відправленню правосуддя. Тому

система правосуддя (у широкому змісті) включає і названі органи, що сприяють суду в його діяльності.

У розділі XVIII Кримінального кодексу містяться як склади злочинів, що безпосередньо посягають на нормальну діяльність суду по відправленню правосуддя, так і склади злочинів, метою яких є помста або перешкодження ходу розслідування кримінальних справ і виконання судових вироків, ухвал і постанов.

Злочини проти правосуддя – це передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, які порушують нормальну діяльність суду, а також органів, які забезпечують відправлення правосуддя. До таких органів належать крім судів, органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, органи, які виконують вирок, рішення, постанови, що вступили в законну силу.

Родовим об'єктом злочинів проти правосуддя є нормальна, яка ґрунтується на законі, діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури, суду, а дорівнює органів, що виконують покарання, по здійсненню правосуддя.

Безпосередній основний об'єкт – окремі сфери цієї діяльності. Деякі злочини проти правосуддя посягають одночасно також і на охоронювані законом інтереси особистості, що у цьому випадку є **додатковим безпосереднім об'єктом**: її особиста недоторканість, право на життя та здоров'я, воля, честь і гідність (ст. 377, 379, 398, 399, 400 КК України), а також право на власність (ст. 378 КК України).

Об'єктивна сторона являє собою суспільне небезпечні діяння, що описані в статтях закону, дії чи бездіяльності, що посягають на нормальне здійснення правосуддя. Як правило, злочини проти правосуддя характеризуються суспільне небезпечними діями, крім злочинів, передбачених ст.ст. 374, 380, 382, ч.1 ст. 385 КК України. Злочини, передбачені ст.ст. 389-391 КК України скоюються як дією, так і бездіяльністю.

Ці злочини мають, як формальний склад, так і відносяться до матеріального складу злочинів (ч.3, ст. 375, ч.2 ст. 374, ч.2 ст. 375, ч.2 і ч.3 ст. 377, ст.ст. 378-381, ч.2 і ч.3 ст. 398, ст.ст. 399-400 КК України).

Суб'єктивна сторона майже всіх злочинів проти правосуддя виражена прямим умислом (крім злочинів, передбачених ст. ст. 380, 381 КК України, які можуть вчинятися як умисно так і необережно), для наявності деяких з них закон вимагає встановлення корисливих мотивів чи спонукань іншої особистої

зацікавленості. Корисний мотив має місце у складів злочинів, передбачених ч.2 ст. 383 і ч.2 ст. 384 КК України. Корисний мотив чи інші особисті інтереси мають злочини, передбачені ч.3 ст. 371 та ч.2 ст. 375 КК України.

Декілька складів злочинів мають за обов'язковою ознакою – мету скоєння злочину (перешкодити виконанню службових обов'язків з відправлення правосуддя (ст.ст. 376-379, 386 і ст.ст. 398-400 КК України).

Суб'єкт злочинів проти правосуддя може бути як загальний з віком кримінальної відповідальності з 16 років; більшість складів характеризуються спеціальним суб'єктом злочину – це можуть бути посадові особи, що працюють у сфері правосуддя (судді, прокурори, слідчі, особи, що проводять дізнання), або інші особи, які сприяють виконанню правосуддя (спеціаліст, перекладач, експерт та ін.), чи особи, що відбувають покарання.

Система злочинів проти правосуддя будується за суб'єктом розглядаємих злочинів. Таким чином, злочини проти правосуддя можна поділити на групи:

1. *Злочини проти правосуддя, які скоюються посадовими особами органів правосуддя:*

- "Завідомо незаконне затримання, привід або арешт" (ст. 371 КК України);
- "Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності" (ст. 372 КК України);
- "Примушування давати показання" (ст. 373 КК України);
- "Порушення права на захист" (ст. 374 КК України);
- "Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови" (ст. 375 КК України).

2. *Злочини проти правосуддя, які скоюються особами, покликаними в силу закону до виконання обов'язків, що сприяють здійсненню правосуддя:*

"Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист" (ст. 380 КК України);

"Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист" (ст. 381 КК України);

"Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину" (ст. 383 КК України);

"Завідомо неправдиве показання" (ст. 384 КК України);

"Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків" (ст. 385 КК України);

"Перешкодження з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку" (ст. 386 КК України);

"Розголошення даних досудового слідства або дізнання" (ст. 387 КК України);

"Приховування майна" (ст. 388 КК України);

"Приховування злочину" (ст. 396 КК України).

3. Злочини проти правосуддя, які виражають неповагу до суду або осіб, що покликані надавати правову допомогу:

"Втручання в діяльність судових органів" (ст. 376 КК України); "Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного" (ст. 377 КК України);

"Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного" (ст. 378 КК України); "Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя" (ст. 379 КК України);

- "Невиконання судового рішення" (ст. 382 КК України); "Втручання в діяльність захисника чи представника особи" (ст. 397 КК України); "Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи" (ст. 398 КК України);

- "Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи" (ст. 399 КК України);

- "Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги" (ст. 400 КК України).

4. Злочини проти правосуддя, які скоюються засудженими особами:

- "Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі" (ст. 389 КК України);

- "Ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі" (ст. 390 КК України)"

- "Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи" (ст. 391 КК України);

- "Дії, що дезорганізують роботу виправних установ" (ст. 392 КК України);

- "Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти" (ст. 393 КК України);
- "Втеча із спеціалізованого лікувального закладу" (ст. 394 КК України);
- "Порушення правил адміністративного нагляду" (ст. 395 КК України).

2. Окремі склади злочинів проти правосуддя.

Стаття 371 КК. "Завідомо незаконне затримання, привід або арешт".

Ця стаття передбачає відповідальність за самостійні склади злочину:

- 1) незаконне затримання;
- 2) незаконний привід;
- 3) незаконний арешт;
- 4) незаконне тримання під вартою.

Об'єктом злочину (основним безпосереднім) є нормальна діяльність органів дізнання і попереднього слідку. *Додатковим безпосереднім об'єктом* – права і законні інтереси громадянина, його недоторканість.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в діях: незаконному арешті чи затриманні або приводі особи, або незаконному триманні під вартою.

Затримання як процесуальний примусовий захід – короткочасне позбавлення волі (на термін не більш трьох діб) особи, підозрюваного в здійсненні злочину, за яке може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, у випадках, передбачених ст. 106 КПК України.

Привід – це процесуальний захід, що означає примусове перепроведення співробітниками міліції обвинувачуваного, підозрюваного чи свідка до особи, що провадить попереднє розслідування у справі, або в суд, якщо вони без поважних причин не з'явилися в зазначений час і місце за викликом. Підстави і порядок приводу регламентовані статтями 70, 135, 136 КПК України.

Арешт (взяття під варту) – запобіжний захід, застосований до обвинувачуваного, підозрюваному під час провадження попереднього розслідування у відповідності зі статтями 155, 156 КПК України.

Незаконним визнається здійснення арешту чи затримання, або приводу не за належних підстав або тримання під вартою не в порядку, регламентованих КПК і Законом від 30 червня 1993 р. «Про попереднє ув'язнення».

Незаконність арешту, затримання або приводу може полягати в порушенні процесуальних (формальних) вимог під час провадження цих дій: арешт без постанови суду, арешт або затримання особи, що скоїли злочин, передбачений статтею КК, санкція якої не містить указівки на можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі, затримання або привід без складання відповідних процесуальних документів тощо.

Незаконність зазначених мір може бути також визнана у випадку відсутності для цього необхідних матеріальних основ: у діях арештованого чи затриманого відсутній склад злочину, немає яких-небудь основ вважати, що обвинувачуваний, якого заарештовано, знаходячись на волі, буде переховуватися від слідства і суду або перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі, чи продовжить злочинну діяльність; особа, у відношенні якої здійснений привід, не ухилялася від явки до слідчого і т.п.

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення хоча б одного з перелічених у ст. 371 КК України діянь. Факт винесення незаконної постанови про арешт, затримання чи привід є готуванням до злочину.

Частина 3 ст. 371 КК України має кваліфікуючі ознаки у вигляді причинення тяжких наслідків розглянутими протиправними діями або вчинення цих дій з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для кваліфікації за ч. 3 ст. 371 КК України необхідно встановити мотив вчинення злочину – користь або інший особистий інтерес (помста, заздрість, кар'єризм і т.п.).

Суб'єкт злочину спеціальний – це працівник органу дізнання, слідчий або прокурор. Судді за такі дії несуть відповідальність за ст. 375 КК України.

Стаття 372 КК. "Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності"

Підставою кримінальної відповідальності по кримінальному праву є здійснення особою діяння, що містить ознаки визначеного складу злочину. Ст. 6 КПК України встановлює, що кримінальна справа не може бути порушена,

а порушена справа підлягає закриттю за відсутністю в діянні особи складу злочину. Порушення цього основного принципу кримінального права і притягнення до кримінальної відповідальності невинного (навіть якщо це зроблено в силу помилки чи халатного відношення до розслідування справи) являє собою серйозне порушення нормальної діяльності органів правосуддя і прав громадян. Завідоме ж притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинного, тобто такої особи, у діях якої немає складу злочину і яке в силу цього не підлягає кримінальної відповідальності, несе кримінальну відповідальність для посадової особи, яка вчинила такі дії.

Об'єкт (основний безпосередній) даного злочину – нормальна діяльність органів дізнання і попереднього слідства. *Додатковим безпосереднім об'єктом* є права, законні інтереси особистості, її воля і недоторканість.

Об'єктивна сторона злочину полягає у притягненні завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності, що як стадія кримінального процесу починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, якого вона не скоювала. Склад злочину формальний. Злочин вважається закінченим з моменту оголошення (пред'явлення) невинній особі постанови про притягнення її як обвинувачуваного за злочин, який вона не скоювала незалежно від подальшої долі кримінальної справи. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом, оскільки законодавець вказує на завідомість залучення до кримінальної відповідальності.

Суб'єкт злочину спеціальний, ним може бути особа, що провадить дізнання або досудове слідство, а також прокурор, що здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи.

Кваліфікуючими ознаками можуть бути (ч.2 ст. 372 КК):

а) коли діяння поєднано з обвинуваченням у здійсненні тяжкого злочину або особливо тяжкого злочину;

б) штучне створення доказів обвинувачення (фальсифікація протоколів слідчих дій, документів, речовинних доказів, знищення або вилучення зі справи документів, експертного висновку і т.п.) або іншою фальсифікацією.

Стаття 373 КК. "Примушування давати показання".

Ст. 22 КПК України вказує: "Кримінально-процесуальне законодавство забороняє домагатися показань обвинувачуваних і інших осіб, що беруть участь у

справі, шляхом насильства, погроз і інших незаконних засобів". Ст. 373 КК України є кримінально-правовою гарантією дотримання вимог закону під час проведення допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання і відтворення обстановки й обставин події.

Основний безпосередній об'єкт – правосуддя в частині забезпечення доведеності вини через нормальну діяльність органів дізнання чи попереднього слідства. *Додатковим безпосереднім, об'єктом* виступають – права і законні інтереси людини.

Потерпілими від злочину можуть бути: свідок, підозрюваний, бвинувачуваний, потерпілий, експерт.

Об'єктивна сторона виражена в незаконних діях, що вважаються різними формами психічного впливу:

- погроза застосувати насильство;
- обман;
- приниження гідності особи допитуваного;
- задобрювання незаконними заохоченнями.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка веде дізнання або досудове слідство, незалежно від посади, що воно займає.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 373 КК України) – ті ж самі діяння, з'єднане з застосуванням насильства або із знущанням над особою допитуваного.

Стаття 374 КК. "Порушення права на захист"

Ця кримінально-правова норма є гарантією забезпечення конституційного права особи, яку притягують до кримінальної відповідальності, на захист, тобто одержання правової допомоги.

Основний безпосередній об'єкт – нормальна діяльність органів, що проводять дізнання або слідство, прокурора або судді по сприянню одержанню правової допомоги собою, яку притягують до кримінальної відповідальності.

Додатковий безпосередній об'єкт – конституційне право людини на одержання правової допомоги у разі притягнення до кримінальної відповідальності, а також інші законні інтереси людини.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею суспільно небезпечних дій:

- 1) недопущення захисника до розгляду кримінальної справи;
- 2) ненадання своєчасно захисника особі, яка притягується до кримінальної відповідальності;
- 3) інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають. **Суб'єктом злочину** може бути особа, яка веде дізнання, слідчий, прокурор, суддя.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 374 КК України):

- дії, які призвели до засудження невинної у вчиненні злочину особи;
- вчинення вказаних дій за попередньою змовою групою осіб;
- такі дії, що призвели до інших тяжких наслідків (самогубство особи, ускладнення положення особи у кримінальній справі тощо).

Стаття 375 КК. "Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови".

Ст. 375 КК України є кримінально-правовою гарантією охорони законності правосуддя. На підставі ст. 1 Закону України "Про статус суддів" від 15 грудня 1992 року судді є посадовими особами державної влади, що у конституційному порядку наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі.

Вирок, ухвала чи постанова в кримінальній справі будуть неправосудними, якщо: засуджений невинний або виправданий винний чи він необгрунтоване звільнений від покарання, призначене явно несправедливе занадто суворе покарання чи занадто м'яке покарання і т.ін.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність судів всіх інстанцій щодо здійснення правосуддя. Додатковим безпосереднім об'єктом є права і законні інтереси особи, які порушуються в результаті винесення судом неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови.

Об'єктивна сторона полягає у винесенні суддею (суддями) неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови, тобто в прийнятті судом акту, що є порушенням закону при вирішенні конкретної справи чи окремого питання у справі. Злочин вважається закінченим з моменту проголошення не-

правосудного судового акту незалежно від набрання ним сили і наступного виконання. За ч.2 ст. 375 КК України – при настанні тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: суддя усвідомлює, що приймає судовий акт, що є неправосудним, і бажає його винесення.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки професійні судді.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 375 КК України):

- ті ж самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (це можуть бути приведення у виконання вироку засудженому, самогубство чи психічне захворювання засудженого тощо);
- або вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Стаття 380 КК. "Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист"

Об'єкт злочину (основний безпосередній) – це право працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів на особисту безпеку, яке є складовою частиною нормальної діяльності по здійсненню правосуддя. *Додатковим безпосереднім об'єктом* можуть бути життя, здоров'я або майнові інтереси вказаних осіб.

Об'єктивна сторона злочину полягає в одній із наступних суспільне небезпечних дій або бездіяльності:

1) неприйняття рішення про заходи забезпечення особистої безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів.

2) несвоєчасне прийняття рішення про заходи забезпечення особистої безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів.

3) прийняття недостатньо обгрунтованих рішень про заходи забезпечення особистої безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів.

4) невжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів.

5) несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів за умови, що такі діяння спричинили тяжкі наслідки (загибель вказаних осіб, їх викрадення, спричинення їм тілесних ушкоджень тощо).

Склад злочину вважається матеріальним і є закінченим з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона може полягати як у прямому умислі, так і у формі необережності.

Суб'єкт злочину – службова особа органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб.

Стаття 381 КК. "Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист"

Безпосередній об'єкт злочину – це право працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сім'ї та їхніх близьких родичів на особисту безпеку, яке є складовою частиною нормальної діяльності по здійсненню правосуддя.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні суспільне небезпечних дій – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист (ч.1 ст. 381 КК України).

Частина 2 ст. 381 КК України передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій, при умові, що вони спричинили смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки (її викрадення, самогубство тощо).

Для складу злочину необхідно, щоб особа, якою прийнято рішення про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, або особою, яка їх здійснює, або посадовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, повідомила про ці заходи у будь-якому виді (письмово, усно, у приватній розмові тощо) сторонній особі і це розголошення відомостей було би причиною настання суспільно-небезпечних наслідків для особи, взятої під захист.

Склад злочину матеріальний. Злочин вважається закінченим при настанні вказаних у законі суспільне небезпечних наслідків, які знаходяться у причинному зв'язку із вчиненими діями винного.

Суб'єктивна сторона злочину – вина у формі як прямого умислу, так і у формі необережності.

Суб'єкт злочину – особа, якою прийнято рішення про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, або особа, яка їх здійснює, або посадова особа, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем.

Стаття 383 КК. "Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину"

Об'єктом злочину є правосуддя в частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у завідомо неправдивому повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину.

Завідомо неправдиве повідомлення буде мати місце, якщо воно містить цілком або частково неправдиві відомості стосовно готування до злочину, замаху на злочин або кінчений злочин із указівкою на конкретну особу, що нібито його скоїла, або без такої вказівки, або дійсні відомості щодо злочину, але з указівкою на особу, що фактично його не вчиняла.

Злочин вважається закінченим з моменту надходження неправдивого повідомлення в правоохоронний орган, незалежно від подальшого порушення кримінальної справи.

Суб'єктом злочину може бути фізична особа, що досягла 16 років. Посадова особа, якщо вона зробила завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, використовуючи своє службове становище, несе відповідальність за ст. 364 КК України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, особа усвідомлює неправдивий характер повідомлення, що надходить від неї, і бажає, щоб вони стали приводом для порушення кримінальної справи.

Кваліфікований склад злочину (у відповідності з ч. 2 ст. 383 КК України) утворюють ті ж самі дії, поєднані:

а) з обвинуваченням особи в тяжкому або особливо тяжкому злочині;

б) або зі штучним створенням доказів обвинувачення (підкидання потерпілому предметів, що можуть бути прийняті органами розслідування за речові докази його провини, виготовлення або фальсифікація речових доказів, підготовка завідомо неправдивих свідків тощо);

в) а також якщо ці дії вчинені з корисливих мотивів (одержання від зацікавлених осіб матеріальної винагороди, заняття житлової площі або посади, що можуть звільнитися у випадку осуду потерпілого, тощо).

Стаття 384 КК. "Завідомо неправдиве показання"

Об'єктом злочину є правосуддя у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі та в частині виконання судового рішення. На всіх стадіях кримінального процесу потерпілий попереджається про відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 171 КПК України). Що стосується свідка, експерта і перекладача те вони попереджаються про відповідальність на всіх стадіях як кримінального, так і цивільного процесу, де вони безпосередньо беруть участь, свідок – за відмовлення від дачі і за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 167 КПК України), експерт – за відмовлення від виконання покладених на нього обов'язків і за дачу завідомо неправдивого висновку (ст. 128 КПК України), перекладач – за відмовлення від виконання покладених на нього обов'язків і за завідомо неправдивий переклад (ст. 128 КПК України). Порушення зазначених обов'язків може привести до судової помилки.

Об'єктивна сторона злочину складається в дачі при провадженні дізнання, досудового слідства, здійсненні виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді:

- 1) завідомо неправдивого показання свідка чи потерпілого;
- 2) завідомо неправдивого висновку експертом;
- 3) завідомо неправдивого перекладу, зробленого перекладачем.

Неправдивими є такі показання потерпілого чи свідка, що спотворюють дійсні обставини, фактичні дані, що мають доказове значення в справі.

Неправдивість висновку експерта може проявитися в неправильному викладі ходу експертного дослідження або його висновків, спростуванні

установлених фактів або замовчуванні їх, а також у ствердженні про наявність вигаданих фактів.

Неправдивість перекладу може полягати в неправильному перекладі з однієї мови на іншу питань, відповідей, показань, доповідей і документів.

Злочин вважається закінченим з моменту підписання показань на досудовому слідстві, дачі їх у судовому засіданні, наданні експертом висновку, перекладачем письмового перекладу чи підписання ними протоколу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює завіdomу неправдивість показань, висновків або зробленого перекладу і бажає, щоб органи правосуддя сприймали їх як правдиві.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки особи, що беруть участь у кримінальному чи цивільному процесі як свідки, потерпілі, чи експерти або перекладачі і які досягають 16-ти літнього віку.

Кваліфікований склад (ч.2 ст. 384 КК України) утворюють ті ж дії, якщо вони поєднані:

- з обвинуваченням в тяжкому або особливо тяжкому злочині;
- із штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту;
- вчинені з корисливих мотивів.

Стаття 385 КК. "Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків"

Об'єктом злочину є правосуддя у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі та виконання рішень суду.

Об'єктивна сторона складу злочину полягає в:

- 1) злісному ухиленні від явки особи, викликаній органом дізнання, досудового слідства чи судом або при здійсненні виконавчого провадження як свідка, експерта, перекладача;
- 2) відмові свідка від давання показань, або відмові експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків.

Злочин вважається закінченим з моменту виказаної і зафіксованої відмови від виконання зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що без поважних причин відмовляється від виконання своїх обов'язків, і бажає цього.

Суб'єктом злочину можуть бути свідки, експерт і перекладач, що досягає 16 років. Потерпілий, підозрюваний, обвинувачуваний, цивільний відповідач за відмовлення від дачі показань відповідальності не несуть, бо давати показання – це їх право, а не обов'язок. Відповідно до ч.2 ст. 385 КК не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Ця кримінально-правова норма закріплює і реалізує конституційне право громадянина: за ч.І ст. 6 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання чи пояснення у відношенні себе, членів чи родини близьких родичів, коло яких визначається законом (на підставі п.11 ст. 32 КПК України: батька, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, бабка, онуки). В абз. 3 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 "Про застосування Конституції України при відправленні правосуддя" підкреслюється, що "з урахуванням зазначеного конституційного положення члени родини чи близькі родичі обвинувачуваного чи цивільного позивача, або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову давати показання".

Стаття 387 КК. "Розголошення даних досудового слідства або дізнання"

Об'єкт злочину – це встановлений законом порядок здійснення правосуддя в частині забезпечення таємниці слідства та конфіденційності іншої інформації, пов'язаною з розкриттям кримінальної справи. Дані досудового слідства можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого чи прокурора, або особи, яка провадить дізнання чи досудове слідство, у тому обсязі, в якому вони визнають це можливим (ст. 121 КПК України).

Об'єктивна сторона злочину характеризується розголошенням даних досудового слідства або дізнання, тобто повідомлення будь-яким способом (безпосередньо, по телефоні, у листі, у пресі, по радіо, телебаченню і т.п.) даних попереднього розслідування третім особам (хоча б одній) без дозволу прокурора чи слідчого, або особи, яка провадить дізнання чи досудове слідство.

Дані досудового слідства або дізнання – це повідомлення, зібрані в ході проведення досудового слідства або дізнання, і які містяться в протоколах, постановках і інших документах, що знаходяться в справі.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли дані досудового слідства або дізнання були розголошені.

Частина 2 ст. 387 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення суспільне небезпечних діянь у виді активних дій, які направлені на розголошення даних досудового слідства або дізнання, що вчиненні суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві або дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

Склад злочину формальний. Злочин вважається закінченим з моменту розголошення даних досудового слідства або дізнання, які ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: винний усвідомлює, що розголошує дані досудового слідства або дізнання, про нерозголошення яких він попереджений, і бажає цього.

Суб'єктом злочину за ч.1 ст. 387 КК можуть бути свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, експерт, фахівець, перекладач, а також інші особи, що були присутнім при проведенні слідчих дій (секретар, педагог, лікар, батьки й інші законні представники неповнолітнього і т.п.), яким виповнилося 16 років (ч.1 ст. 387 КК України).

За ч.2 ст. 387 КК України суб'єкт злочину спеціальний – суддя, прокурор, слідчий, працівник органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві або дізнанні.

Підозрюваний і обвинувачуваний кримінальної відповідальності за вказані дії не несуть.

Стаття 396 КК. "Приховування злочину"

Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів правосуддя.

Об'єктивна сторона полягає в активних діях особи по заздальгідь не обіцяному приховуванню тяжкого чи особливо тяжкого злочину:

- а) самого злочинця (надання йому притулку, підроблених документів і т.п.);
- б) знарядь і засобів здійснення злочину (приховування, чи знищення або зміна їхнього зовнішнього вигляду);
- в) слідів злочину (знищення, приховування);
- г) предметів, добутих злочинним шляхом (збереження, приховування, переробка і т.п.).

Тобто, приховуванням злочину є навмисна діяльність, виражена в активних діях, спрямованих на те, щоб факт злочину або особа, що його вчинила, не стали відомими правоохоронним органам.

Частина 2 статі 396 КК передбачає умови звільнення від кримінальної відповідальності за заздальгідь не обіцяне приховування злочину членами сім'ї чи близькими родичами особи, що вчинила злочин, коло яких визначається законом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, тобто особа усвідомлює, що вчиняє дії, які є приховуванням тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і бажає цього.

Мета – перешкодити правоохоронним органам розкрити злочин.

Суб'єкт злочину – загальний, з 16 років.

Стаття 392 КК. "Дії, що дезорганізують роботу виправних установ".

Об'єктом даного злочину є нормальна діяльність установ, які виконують покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні суспільне небезпечних дій:

- тероризування у виправних установах засуджених;
- напад на адміністрацію виправних установ;
- організація з цією метою організованої групи;
- активна участь у такій групі.

Суб'єктивна сторона виражена прямим умислом.

Суб'єкт злочину спеціальний – ним може бути особа, що відбуває покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі, яка досягла 16 років.

Тема 20. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.

Поняття військового злочину дано в ст. 401 КК України: військовими злочинами визнаються злочини проти встановленого порядку несення військової служби, здійснені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних або перевірочних зборів.

Для наявності складу військового злочину необхідно, щоб:

- діяння посягало на встановлений порядок несення військової служби;
- діяння було вчинено військовослужбовцем або особою яка його дорівнює за правовим статусом;
- відповідальність була прямо передбачена в Розділом XIX Особливої частини КК.

Родовим об'єктом військових злочинів зізнається встановлений порядок несення або проходження військової служби, що є юридичним вираженням військово-службових відношень, які регламентуються відповідними законами, військовими статутами і наказами Міністра оборони України.

Порядок несення або проходження військової служби – це врегульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають і існують при проходженні служби різними категоріями військовослужбовців в процесі їх службової та бойової діяльності.

Об'єктивна сторона складів військових злочинів полягає у вчиненні суспільно-небезпечного діяння, що порушує встановлений порядок несення або проходження військової служби. Об'єктивна сторона цих злочинів може виявлятися як в формі дії (наприклад, статті 415, 418, 445 КК та ін.), так і бездіяльності (статті 413, 414, 437 КК), а в деяких складах – як у формі дії так і бездіяльності (наприклад статті 423, 427, 435 КК).

Деякі із складів військових злочинів містить в якості необхідної або кваліфікуючої ознаки вказівку на настання *тяжких наслідків* (наприклад, ч.2 ст. 413 КК, ч.3 ст. 418 КК, ст. 427 КК та ін.).

Тяжкими наслідками в цих складах злочинах можуть бути:

- зрив виконання бойового завдання;
- загибель людей;
- заподіяння тілесних ушкоджень;
- знищення або пошкодження цінного військового майна;
- послаблення боєздатності підрозділу тощо.

Окремі ознаки об'єктивної сторони військових злочинів свідчать про підвищену суспільну небезпеку діяння, а тому для деяких складів є обов'язковими: військовий час, бойова обстановка, поле бою, час бою, район військових дій.

Воєнний стан – це період фактичного знаходження України у стані війни з іноземною державою.

Бойова обстановка – це період знаходження військової частини, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції).

Поле бою – це частина території, на якій відбувається (чи відбулося або має відбутися) озброєне зіткнення з противником.

Район військових дій включає в себе територію, яка зайнята під час бойових дій військами у межах від переднього краю фронту до розташування тилівих підрозділів фронту.

Особливе значення для утворення складу військових злочинів має *суб'єкт*.

Суб'єктами військових злочинів можуть бути:

- військовослужбовці Збройних Сил України (армія і флот), тобто особи, які проходять строкову військову службу або службу за контрактом, а також кадрові офіцери;
- військовослужбовці Служби безпеки України, Прикордонних військ, Управління охорони вищих службових осіб, внутрішніх військ, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

- особи, щодо яких є спеціальна вказівка в законодавстві України (наприклад військовополонені ворожої армії або військовослужбовці України під час перебування в полоні у ворога);

- військовозобов'язані (тобто особи, які знаходяться в запасі) під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Початком проходження військової служби визнається:

- день прибуття в військкомат для відправлення в військову частину;

- день від'їзду до місця служби, означений в розпорядженні військкома;

- день прибуття на навчання в військово-навчальний заклад.

Закінченням військової служби вважається день, з якого військовослужбовець взятий на військовий врахування в військкоматі в зв'язку з звільненням з військової служби.

Особи, які не є військовослужбовцями, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за статтями Розділу XIX КК (тобто за військові злочини) лише як посібники, підбурювачі або організатори, тобто із посиленням на ст. 27 КК.

Відповідальність за військові злочини настає, як, правило з 18 років, тобто з віку заклику на термінову військову службу. Однак для курсантів військово-навчальних закладів відповідальність можлива і з 17 років.

Деякі військові злочини можуть бути вчинені тільки військовослужбовцями, наділеними спеціальними повноваженнями, наприклад:

- начальники і службові військові особи (ст. 435, 437 КК);

- військовослужбовці (військові моряки), на яких покладений обов'язок з водіння кораблем (ст. 429 КК);

- військовослужбовець, що безпосередньо приймав участь в здійсненні польотів літального апарату (ст. 428 КК).

Не відносяться до військовослужбовців:

- допризовники;

- особи, що проходять альтернативну (невійськову) службу;

- співробітники органів внутрішніх справ;

- робітники та службовці військових частин та установ;

- учні суворовських та нахімовських училищ.

Суб'єктивна сторона військових злочинів характеризується або навмисною виною (наприклад, статті 413, 416, 444 КК та ін.), або виною необережною (статті 414, 435 КК), окремі військові злочини можуть бути вчинені як навмисно, так і необережно (наприклад, статті 431, 434).

Передбачені в Розділі XIX Особливої частини КК діяння (статті 414, 425, 430, 432, 433, 434, 435, 446 КК) можуть бути у відповідності до закону визнані дисциплінарною провинною, і тоді особа, за наявності пом'якшуючих обставин може бути звільнена від кримінальної відповідальності із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Відповідно до безпосереднього об'єкту посягань всі військові злочини можуть бути класифіковані на такі види:

- злочини проти порядку підлеглості і військової честі (статті 413-418 КК);
- злочини проти порядку проходження військової служби (статті 419-421 КК);
- посягання на порядок користування військовим майном та його збереженням (статті 422-426 КК);
- злочини проти порядку експлуатації військової техніки (статті 427-429 КК);
- злочини проти порядку бойового чергування і інших спеціальних служб (статті 430-433 КК);
- посягання на встановлений порядок зберігання військової таємниці (ст. 434 КК);
- військові посадові злочини (статті 435- 438 КК);
- злочини проти порядку несення військової служби на полі бою і в районі військових дій (статті 439-445 КК);
- злочини, передбачені міжнародними конвенціями (статті 446-447 КК).

2. Окремі склади злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.

Стаття 402 КК. "Непокора"

Цією нормою встановлюється кримінальна відповідальність за непокору, тобто відкриту відмову виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу. **Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 402 КК)** утворюють ті самі діяння, якщо вони вчинені групою осіб або спричинили тяжкі наслідки.

Особливо кваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 402 КК) утворює непокора, вчинена в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Безпосередній об'єкт даного злочину утворюють суспільні відносини, що утворюють та охороняють встановлений порядок військової підлеглості.

Об'єктивна сторона характеризується:

- відкритою відмовою від виконання наказу;
- або іншим навмисним невиконанням наказу.

За конструкцією склад формальний.

Наказ (службове розпорядження) – це обов'язкова для виконання вимога командира (начальника) про вчинення або невчинення підлеглим певних дій по службі. У випадку вирішення питання про виконання злочинного наказу набирає чинності правило про крайню необхідність.

Начальник – це особа, якій в силу її службового становища або військового звання постійно або тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці.

Суб'єктом злочину може бути військовослужбовець, який за своїм службовим становищем або військовим званням є підлеглим начальнику, що віддає наказ.

Суб'єктивна сторона характеризується навмисною виною, при відкритій відмові умисел тільки прямий, при іншому невиконанні можливий умисел як прямий, так і непрямий.

Стаття 403 КК. "Невиконання наказу"

Цією нормою встановлюється кримінальна відповідальність за невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 401 КК, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 403 КК) утворює те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Об'єктивна сторона злочину полягає в невиконанні або неточному виконанні наказу (на відміну від непокори, в цьому випадку не повинна мати місце відкрита відмова виконати наказ).

З суб'єктивної сторони невиконання наказу можливе лише з необережною формою вини (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

При невиконанні наказу за пом'якшуючих обставинах можлива заміна кримінальної відповідальності на дисциплінарну.

Стаття 404 КК. "Опір начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків"

Кримінальне караним є опір начальникові, а також іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушення їх до порушення цих обов'язків.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 404 КК) утворюють ті самі дії, вчиненні групою осіб, або із застосуванням зброї, або із спричиненням тяжких наслідків.

Особливо кваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 404 КК).

утворюють дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчиненні в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

За ч.4 ст. 404 КК кваліфікуються дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, що виконує обов'язки з військової служби.

Основний безпосередній об'єкт злочину - це встановлений порядок підлеглості. *Додатковим безпосереднім об'єктом* є право на життя, здоров'я і свободу, тілесна недоторканість особи.

Об'єктивна сторона даного злочину полягає в:

- опорі начальникові або іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби;
- або в примушуванні вказаних осіб до порушення службових обов'язків.

Опір полягає в діях, які спрямовані на перешкоджання начальнику або іншим особам виконувати покладені на них службові обов'язки по військовій

службі, коли винний намагається не допустити виконання вказаними особами службових обов'язків, або не дати можливості діяти в даній конкретній ситуації відповідно закону, вимог військових статутів або наказу начальника.

Під *примушуванням* розуміються дії, спрямовані на те, щоб схилити потерпілого порушити обов'язок з військової служби, коли є конкретна незаконна вимога до зазначених осіб.

За конструкцією склад злочину формальний, а тому вважається закінченим з моменту пред'явлення вимог чи застосування із вказаною метою насильства.

Суб'єкт злочину спеціальний (будь-який військовослужбовець).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Стаття 405 КК. "Погроза або насильство щодо начальника"

Кримінальне караною є погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч.1 ст. 404 КК).

Самостійний склад злочину (ч.2 ст. 404 КК) утворює заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби.

Кваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 404 КК) утворюють дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчиненні:

- групою осіб;
- або із застосуванням зброї;
- або в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці.

Основний безпосередній об'єкт злочину – це встановлений порядок підлеглих.

Додатковим безпосереднім об'єктом є особистість потерпілого, його право на життя і здоров'я, честь і гідність.

Об'єктивна сторона за ч.1 ст. 404 КК полягає в погрозі начальнику, тобто у впливі на начальника з метою залякати його вбивством, заповіданням тілесних ушкоджень або нанесенням побоїв, щоб добитися від нього в інтересах того, хто погрожує відмови від належного виконання обов'язків з військової служби.

Загроза має бути:

- адресована начальнику (як безпосередньо, так і через інших осіб);
- висловлена в зв'язку з виконанням їм обов'язків по військовій службі;
- реальною.

Об'єктивна сторона злочину за ч.2 ст. 404 КК полягає в заповіданні тілесних ушкоджень різної тяжкості, а також побоїв як на службі так і поза неї.

За конструкцією цей склад злочину матеріальний.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути військовослужбовець, підлеглий по службі або військовому званню тій особі, якій погрожує.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Стаття 406 КК. "Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підпорядкованості"

Кримінальне карим є порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 406 КК) утворює те ж саме діяння, якщо воно вчинене:

- щодо кількох осіб;
- або заповідяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження;
- а також таке, що має характер знущання або глумлення над потерпілим.

Особливо кваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 406 КК) утворюють діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені:

- групою осіб;

- або із застосуванням зброї;
- або із спричиненням тяжких наслідків.

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок взаємовідносин між військовослужбовцями. Додатковим безпосереднім об'єктом виступає тілесна недоторканість військовослужбовця, його честь і гідність.

Об'єктивна сторона складу злочину полягає в нанесенні військовослужбовцю побоїв або в застосуванні іншого насильства з метою примусити його виконувати повністю або частково окремі обов'язки, що були покладені на винного по службі, або виконувати доручення особистого характеру тощо.

Насильство висловлюється в фізичному або психічному впливі на іншого військовослужбовця щодо якого немає відносин підлеглості.

Суб'єкт злочину – це військовослужбовець, який не знаходиться з потерпілим у відносинах підлеглості.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом по відношенню до порушення статутних правил, а щодо вказаних наслідків можлива будь-яка форма вини. Мотив – бажання підкорити своїй волі іншого військовослужбовця.

Стаття 408 КК. "Дезертирство"

Цією нормою передбачена кримінальна відповідальність за дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу.

Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 408 КК) утворює дезертирство:

- зі зброєю;
- або за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікований склад злочину (ч.3 ст. 408 КК) утворює діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах вогняного стану або в бойовій обстановці.

Об'єкт злочину – порядок проходження військової служби.

Об'єктивна сторона складу злочину полягає в залишенні військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а рівно

нез'явлення з тією ж метою на службу у разі призначенні, переведення, з відраджень, з відпустки або лікувального закладу.

Злочин триваючий.

Суб'єкт злочину спеціальний (військовослужбовці).

Суб'єктивна сторона характеризується виною в формі прямого умислу і наявністю мети – зовсім ухилитися від подальшої служби.

Тема 21. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

1. Загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Чинне законодавство про кримінальну відповідальність вперше відокремило в самостійний розділ (Розділ XX КК України) злочини проти безпеки людства та міжнародного правопорядку, які за міжнародним правом (див. статuti Нюрнберзького 1945 р. і Токійського 1946 р. військових трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії 1993 р. та ін. численні конвенції) визнаються злочинами з особливими умовами відповідальності за їх вчинення. Тому для правильної кваліфікації розглядаємих злочинів, з'ясовуючи зміст норми або окремого поняття, необхідно звертатися до міжнародно-правових джерел. До особливих умов кримінальної відповідальності відноситься, наприклад, положення ч.5 ст. 49 КК, що виключає застосування строків давності у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 КК і ч.І ст. 442 КК.

Родовим об'єктом злочинів, що передбачені Розділом XX КК України, – є встановлені, регулюємі та охонювані міжнародним правом суспільні відносини, що забезпечують мирне співіснування країн.

З об'єктивної сторони ці суспільне небезпечні діяння (до них відносяться геноцид, екоцид, агресивна війна, застосування зброї масового знищення та ін.) світове співтовариство визнає такими, що підривають основи міжнародних

відносин і становлять загрозу людству в цілому, тобто є найбільш небезпечними.

Вчинюються злочини проти миру, людства та міжнародного правопорядку переважно через активні дії. Лише деякі злочини (наприклад, ч.І ст. 438 КК "Порушення законів та звичаїв війни") можуть вчинюватися як дією, так і шляхом бездіяльності.

За конструкцією складів злочинів більшість з них є формальними, а тому вважаються закінченими з моменту вчинення вказаних в законі суспільне небезпечних дій.

Суб'єктивна сторона всіх злочинів характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт майже всіх злочинів загальний, з 16 років. Кримінальна відповідальність за ст. 443 КК "Посягання на життя представника іноземної держави" настає з 14 років.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку відповідно до їх об'єктів можна поділити на такі види: До першої групи входять *злочини проти миру*:

- "Пропаганда війни" (ст. 436 КК);
- "Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни" (ст. 437 КК);
- "Порушення законів та звичаїв війни" (ст. 438 КК);
- "Найманство" (ст. 447 КК);

До другої групи – *злочини проти безпеки людства*: "Застосування зброї масового знищення" (ст. 439 КК); "Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення" (ст. 440 КК); "Екоцид" (ст. 441 КК); "Геноцид" (ст. 442 КК).

І остання група – це *злочини проти міжнародного правопорядку*:

"Посягання на життя представника іноземної держави" (ст 443 КК);

"Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист" (ст. 444 КК);

"Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця" (ст. 445 КК);

"Піратство" (ст. 446 КК)

2. Окремі склади злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Стаття 436 КК. "Пропаганда війни".

Безпосереднім об'єктом цього злочину виступає мир між народами, мирне співіснування та співіснування між державами, від чого звичайно значною мірою залежить зовнішня безпека і нашої держави.

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується діями, такими як наступні:

- публічні заклики до агресивної війни;
- публічні заклики до розв'язування воєнного конфлікту;
- а також за виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження;
- або розповсюдження таких матеріалів.

Цей злочин відноситься до формальних складів, і є закінченим незалежно від того чи удалося винному спровокувати розв'язання війни.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами актів агресії, які відрізняються між собою масштабами дій і передбачають застосування державою чи від її імені збройних сил першою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або народу (нації). При цьому будь-який спір, що виникає між двома державами і викликає введення в дію збройних сил, є воєнним (збройним) конфліктом, незалежно від його тривалості, наслідків і факту заперечення однією із сторін наявності стану війни.

Актом збройної агресії можуть бути визнані:

- вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, у т.ч. тим часового характеру;
- бомбардування;
- блокада портів або територіальних вод;

- заслання від імені держави банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили;
- здійснення державного перевороту.

З *суб'єктивної сторони* злочин характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що вона публічно закликає до розв'язання агресивної війни, чим створює психологічну, та ідеологічну напруженість в окремих верствах населення і бажає цього.

Суб'єктом злочину є осудна фізична особа, яка досягла 16 річного віку.

Стаття 439 КК. "Застосування зброї масового знищення"

Безпосереднім об'єктом злочину є мир між народами, і мирне життя і співіснування держав. Суспільна небезпечність виробництва зброї масового знищення, розповсюдження, а тим більше застосування заключається в погрозі знищення генофонду не тільки окремих держав, але і планети в цілому, тому додатковим об'єктом може виступати здоров'я нації.

Предметом цього злочину виступає зброя масового знищення. До такої зброї належить зброя, яка діє шляхом вибуху чи за допомогою радіоактивних матеріалів, смертоносна хімічна, бактеріальна зброя, а так саме інше, яке буде розроблено у майбутньому, яке має властивості атомної бомби чи іншої зброї, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

З *об'єктивної сторони злочин* характеризується застосуванням зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суб'єкт злочину загальний, з 16 років;

Суб'єктивна сторона злочину характеризується формою вини лише такої як прямій умисел (винний усвідомлює, що він застосовує зброю, яка приведе до масового знищення).

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 439 КК) утворюють ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Стаття 440 КК. "Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення"

Склад злочину суміжний до вищерозглянутого. *Безпосереднім об'єктом* злочину є мир між народами, мирне життя та співіснування держав. *Предметом* цього злочину виступає зброя масового знищення. До такої зброї належить зброя, яка діє шляхом вибуху чи за допомогою радіоактивних матеріалів, смертоносна хімічна, бактеріологічна зброя, а так само інша, яка буде розроблена у майбутньому, і яка матиме властивості атомної бомби чи іншої вказаної вище зброї.

З об'єктивної сторони цей злочин може вчинюватись одним з наступних діянь стосовно зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України:

- розроблення;
- виробництво;
- придбання;
- зберігання;
- збут;
- транспортування.

Суб'єкт злочину загальний, з 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину можлива лише з виною у (їурмі прямого умислу, тому як винний усвідомлює, що він розробляє, виробляє, придбає, зберігає, збуває, транспортує зброю, яка може призвести до масового знищення.

Стаття 441 КК. "Екоцид"

Особливістю екоциду є те, що він має статус транснаціонального злочину. Цей висновок підтверджено рішенням XI Конгресу ООН 1995 р. Екологічна катастрофа являє небезпеку для всього людства в цілому, і тому держави намагаються розробити надійні правові механізми, які зможуть захистити від забруднення наше середовище, в тому числі і кримінально-правові.

Екоцид – це забруднення навкружного середовища, яке призводить до руйнування і глобальних наслідків як для самої природи, так і для людини. **Безпосереднім об'єктом** злочину є безпечний стан екосистеми відповідного екологічного району, що є природним середовищем існування людини, у ролі *додаткового об'єкта* виступають суспільні відносини в галузі користування та захисту навколишнього середовища та його складових, до яких відносять рослинний і тваринний світ, а крім того атмосферу, надра, водні ресурси, як умову існування людини. Саме вони і виступають *предметом* злочину.

Рослинний світ – це сукупність усіх існуючих ендемічних рослин на обмеженій території ендемічних рослин у складних екологічних відносинах.

Тваринний світ – це сукупність усіх тваринах організмів на обмеженій території у складних екологічних відносинах.

Атмосфера – це повітряне середовище Землі.

Водні ресурси – це придатні для використання людини води рік, озер, каналів та ін.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися в наступних діяннях:

- масове знищення рослинного або тваринного світу;
- отруєння атмосфери або водних ресурсів;
- а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єкт злочину загальний, з 16 років. **Суб'єктивна сторона** злочину – лише прямій умисел.

